

Nieuwe perspectieven voor

publieke

ruimten

Een interactieve pdf

Deze pdf is ontworpen voor een optimale weergave op zowel het scherm als papier. Het liggend A4 komt ongeveer overeen met een beeldscherm en dankzij de witmarges kunt u het document op ware grootte uitprinten, mits u dit natuurlijk zo instelt bij uw printeropties. Op het scherm biedt het echter extra functionaliteit:

Navigatie

- De inhoudsopgave en het schema op pagina 10 zijn interactief. Door op een titel of paginanummer te klikken springt u meteen naar de betreffende pagina.
- Onderaan de pagina's kunt u naar de belangrijkste onderdelen klikken en kunt u zien waar u zich in het document bevindt.
- Bladeren kunt u met de cursortoetsen, de pijltjes naast het paginacijfer, of de mogelijkheden die uw pdf-reader daarvoor biedt.
- Voor wie daar vertrouwd mee is, is het document ook voorzien van bladwijzers. Deze zijn echter niet zichtbaar in de 'volledig scherm-modus'.

Actieve links

- In de tekst bevinden zich interactieve verwijzingen, zowel naar andere pagina's in het document als naar bronnen op het internet. In het laatste geval opent u door te klikken de betreffende internetpagina in uw browser of wordt er een document gedownload. Interactieve verwijzingen in de tekst zijn in **vet blauw** gezet.

Volledig scherm-modus

- Om de volledig-scherm-modus te verlaten gebruikt u de **Escape** toets op uw toetsenbord.

Colofon

Uitgave

SEV | Platform31
www.sev.nl

Redactie en samenstelling

Radboud Engbersen
Oliver Thill
Hanneke Schreuders
Ruud Smeelen

Eindredactie

Frieda Crooy
Madelon Stoele

Productie en beeldredactie

Natasja van der Veer

Mede-auteurs

Nanne Boonstra
Gwen van Eijk
Thecla van Dijk
Lia Karsten
Viviane Ooms
Maaïke Poppegaai

Vormgeving

Gé grafische vormgeving

Rotterdam,
december 2012

VSBfonds.
iedereen doet mee

Dit programma wordt gesteund door VSBfonds.

VSBfonds ondersteunt initiatieven die bijdragen aan een samenleving waarin iedereen actief meedoet, zich betrokken voelt en de kans heeft persoonlijk en maatschappelijk te groeien. Het fonds is actief op drie gebieden: Mens & Maatschappij voor sociale initiatieven die meedoen als doel hebben, Kunst & Cultuur voor plannen waardoor meer mensen kunnen genieten van kunst en cultureel erfgoed en Beurzen voor studenten die in het buitenland verder willen studeren of onderzoek doen. Het fonds steunt projecten met geld, kennis, ervaring en een professioneel netwerk.

Inhoud

Verantwoording en leeswijzer	4	DEEL 2: DE DISCIPLINES	45
Multifocaal kijken	6	1 Sociologisch perspectief	46
		2 Stedenbouwkundig perspectief	56
SCHEMA	10	3 Landschappelijk perspectief	65
Schematisch overzicht locaties & disciplines		4 Wijk economisch perspectief	74
		5 Verkeerskundig perspectief	81
DEEL 1: LOCATIEBESCHRIJVINGEN CASES	11	6 Veiligheidsperspectief	91
De hoofdstraat van Overdinkel	12	7 Beheersperspectief	100
De perifere rand, Hoogvliet	14		
Prins Bernhardplein, Utrecht	16	DEEL 3: LEERZAAM	108
De Gillisbuurt, Delft	18	Klein lexicon publieke ruimten	109
De Kleine Wereld, Amsterdam	20	Lessen uit Parijs	114
Winkelcentrum Ypenburg, Den Haag	22	Lessen uit Antwerpen	122
De Grote Markt, Groningen	24	Toolbox publieke ruimten	130
Park Oudegein, Nieuwegein	26		
A8ernA, Koog aan de Zaan	28	DEEL 4: BELEIDSMATIGE CONCLUSIES	135
Afrikaanderplein, Rotterdam	30	1 Een agenda voor publieke ruimten	136
De Oase, Den Helder	32	2 Beleidsaanbevelingen	141
Leonardo da Vinciplein, Haarlem	34		
Paul Krugerplein, Amsterdam	36	Over de auteurs	143
Publieke ruimte in de Poptahof, Delft	38		
Willem-Alexanderplantsoen, Beverwijk	40		
Woonerven Lunetten, Utrecht	42		

Verantwoording en leeswijzer

Deze digitale publicatie 'Nieuwe perspectieven voor Publieke Ruimten' is het eindproduct van het driejarige publieke ruimte programma *Where Life Swirls* (2009-2012) van de SEV. In dit document is de kennisoogst van dit programma ondergebracht. Het biedt de gebruiker de kans 'te grasduinen' in de publicatie en 'door te klikken' van specifieke locatie naar benaderingswijze (disciplines) naar conclusies. Ook biedt het de gebruiker de mogelijkheid om door te klikken naar achterliggende rapportages en artikelen. De digitale publicatie is met opzet sterk visueel, concreet en gebruiksvriendelijk opgezet. Wij hebben als gebruiker niet alleen de professional en de beleidsmaker voor ogen, maar juist ook de burger die zich inzet voor zijn of haar publieke ruimte. Op dit punt is er momenteel veel in beweging. Burgers spelen een steeds grotere rol in het medebeheer en medeontwerp van publieke ruimten. In deze digitale publicatie kan deze snel informatie krijgen over al die aspecten die ertoe doen bij het verbeteren van publieke ruimten. De informatie is onder vier 'knoppen' te vinden: 1. locaties, 2. disciplines, 3. leerzaam en 4. conclusies.

Locaties

Onder de knop 'locaties' treft de gebruiker zestien locatiebeschrijvingen aan. Deze locatiebeschrijvingen zijn ontleend aan (a) het landelijk traject van het programma, (b) de Noord-Hollandse aftakking en (c) aan onderzoeksrapporten die binnen dit programma

zijn gemaakt. Elke locatie wordt in de beschrijving kort getypeerd; voorts is de hoofdvraag van de opdrachtgever geformuleerd.

De eerste acht locaties vormen de kern van het driejarige publieke ruimte programma van de SEV (Hierna aangeduid als het landelijke traject). Ze zijn geselecteerd na een periode van intensieve werving. Bij de keuze van de locaties is vooral gekeken naar diversiteit en is een selectie gemaakt die een dwarsdoorsnede vormt van veel voorkomende typen publieke ruimten in Nederland. De keuze viel op de hoofdstraat van Overdinkel (gemeente Losser, provincie Overijssel), de perifere rand van Hoogvliet (gemeente Rotterdam), het Prins Bernardplein (Utrecht), de Gillisbuurt (Delft), De Kleine Wereld in de wijk Nieuwendam-Noordwest (gemeente Amsterdam), het winkelcentrum Ypenburg (gemeente Den Haag), de Grote markt (Groningen) en het park Oudegein (gemeente Nieuwegein).

De acht locaties zijn geanalyseerd met een door de SEV samengesteld multidisciplinair team (zie kader). Elders wordt ingegaan op de [werkwijze](#) van dit team. U kunt bij deze acht locatiebeschrijvingen doorklikken naar onderliggende rapportages gemaakt door Atelier Kempe Thill.

Het landelijke publieke ruimte programma van de SEV had een aftakking in Noord-Holland. Daar is het programma 'Buitenruimte Binnenboord' uitgevoerd in samenwerking met de Provinciale Denktank Kwaliteit

Multidisciplinaire team*

Saskia Binken, Erasmus Universiteit Rotterdam
Thecla Van Dijk, Okra Architecten
Dr. Gwen van Eijk, OTB Delft
Luuk Engbers, TNO
Leo van Gerven, AdProm
Ester Heiman, Stipo
Prof. Lia Karsten, Universiteit Amsterdam
Hans Karssenberg, Stipo
Prof. Robert Kloosterman, Universiteit Amsterdam
Dr. Thadeus Müller, De Warme Stad
Viviane Ooms, Gemeente Rotterdam
Maaïke Poppegaai, Universiteit Amsterdam
Peter Veer, Alterra/Universiteit Wageningen
Joost Vonk, Jantje Beton
Linda Zuidervijk, Erasmus Universiteit Rotterdam
Frank Pierik, TNO
Jan Willem Meerwaldt, Nederlands Instituut voor Sport en Beweging

Begeleiding vanuit SEV:

Radboud Engbersen en Hanneke Schreuders
Begeleiding vanuit Atelier Kempe Thill:
Oliver Thill en Ruud Smeelen

* De teamleden zijn met de organisatie aangeduid waar zij werkten ten tijde van deelname aan het multidisciplinaire team

woon- en leefomgeving en PRIMO nh. Het bureau NEL is gevraagd vijf 'gewone' publieke ruimten te onderzoeken, geselecteerd uit een breder corpus van vijftien locaties die door gemeenten en corporaties aangereikt waren. Het ging om A8ernA (Koog aan de Zaan), De Oase (Den Helder), Leonardo Da Vinciplein in Schalkwijk (Haarlem), het Willem-Alexanderplantsoen (Beverwijk) en een woonerf aangrenzend aan achtertuinen van de Holenweg in Hoorn. De eerste vier vindt u in de lijst van locatiebeschrijvingen van dit document terug. In Reinders en Ten Westenend (2011) treft u een uitvoerig gedocumenteerde studie aan van dit Noord-Hollandse traject¹.

De overige locatiebeschrijvingen in deze digitale publicatie betreffen: Afrikaanderplein (Rotterdam), Paul Krugerplein (Amsterdam), Poptahof (Delft) en Woonerven Lunetten (Utrecht). Op de eerste locatie organiseerde de SEV een excursie voor de lezers van Vrom.nl, voor de drie andere locaties fungeerde de SEV als initiator dan wel medefinancier van de onderzoeksrapporten die over deze locaties zijn gemaakt. De onderzoeksrapporten zijn via links bij de locatiebeschrijvingen te downloaden².

Disciplines

Naast de zestien locatiebeschrijvingen treft de gebruiker zeven uitwerkingen aan van disciplines. Aan

de verschillende auteurs is gevraagd 'hun' discipline uit te werken aan de hand van voorbeelden ontleend aan de zestien locaties. In het [schematisch overzicht locaties en disciplines](#) is met één oogopslag te zien van welke locaties de verschillende auteurs gebruik gemaakt hebben. Elke uitwerking van een discipline kent dezelfde structuur: 1. uitleg van de discipline, 2. toepassing van de discipline, 3. aanvulling vanuit andere disciplines en 4. conclusies.

Leerzaam

In deel 3 'Leerzaam' treft de gebruiker fotoverslagen aan van studiereizen naar Antwerpen en Parijs die in het kader van het publieke ruimte programma georganiseerd zijn. Daarnaast treft u een 'klein lexicon publieke ruimten' aan van de meest gebruikte begrippen in het praten en schrijven over publieke ruimten. Hier vindt u ook de Toolbox, gemaakt in het Noord-Hollandse traject 'Buitenruimte Binnenboord'.

Conclusies

In de rubriek 'beleidsmatige conclusies' treft u een pleidooi voor een beleidsmatige agenda publieke ruimten. Deze rubriek wordt afgesloten met tien aanbevelingen die de hoofdlijnen van deze agenda schetsen.

Samenwerkende partners

Het driejarige SEV-publieke ruimte programma *Where Life Swirls* (2009-2012) is uitgevoerd in nauwe samenwerking met tal van opdrachtgevers. Voor het landelijke traject ging het om de woningcorporaties Woonbron Delft, Domein (Enschede), De Key (Amsterdam), de gemeenten Delft, Groningen, Nieuwegein, Utrecht en Amsterdam, deelgemeente Hoogvliet (Rotterdam), het stadsdeel Leidschenveen Ypenburg (Den Haag) en het Stadsdeel Noord (Amsterdam). De provincie Noord-Holland maakte het Noord-Hollandse traject 'Buitenruimte Binnenboord' mogelijk. Bij de totstandkoming van de verschillende onderzoeksrapporten werkte de SEV samen met Projectorganisatie Poptahof, woningcorporatie Ymere en het Utrechtse architectuurcentrum Aorta. Deze onderzoeken werden voorts financieel mogelijk gemaakt door de woningcorporaties Eigen Haard, Rochdale en Stadgenoot (studie Paul Krugerplein); het Stimuleringsfonds voor de Architectuur, de gemeente Utrecht en de woningcorporaties Mitros en Portaal (studie Woonerven Lunetten).

Tot slot een woord van dank aan het VSB-fonds. Het VSB-fonds maakte niet alleen de pilots mogelijk in Delft en Amsterdam naar medeontwerp en medebeheer³, maar ook deze digitale eindpublicatie.

1) Leeke Reinders & Neeltje ten Westenend / NEL, *Common Grounds* (Amsterdam 2011). Een visuele etnografie van publieke ruimte. Werkboek project project 'Buitenruimte Binnenboord' Provincie Noord-Holland. NEL, Amsterdam 2011.

2) Poppegaai, M. en Kloosterman, R., *Zzp'ers zichtbaar gemaakt. Nieuwe invulling plinten Krugerplein, Amsterdam*. SEV, juni 2010.

Van Eijk, Gwen, *De vier seizoenen van de Poptahof. Ontmoetingen in de publieke ruimte*. SEV, november 2010.

Nio, Ivan, Nynke Jutten en Willemijn Lofvers, *Studie Woonerven Lunetten. Een sociaal-ruimtelijk Onderzoek naar de opzet en het gebruik van collectieve buitenruimten in een Utrechts woonerfwijk*. SEV, juni 2011.

3) Lagas, Hanjo, Sera Koolmees en Roderik van Loon (Atrivè), *Medeontwerp en medebeheer door bewoners. Een evaluatieonderzoek naar pilots in de Gillisbuurt, Delft en in de Kleine Wereld in Stadsdeel Noord, Amsterdam*. SEV, oktober 2012.

Multifocaal kijken

De werkwijze

Multifocaal kijken

In het programma Publieke ruimte van de SEV is vanaf de start bewust gekozen voor een multidisciplinaire aanpak. 'Multifocaal kijken' hebben we dat genoemd. Met dit begrip drukken we uit dat we niet door één exclusieve bril of lens naar een publieke ruimte kijken, maar door verschillende. Een te beperkte focus vanuit één discipline, bijvoorbeeld vanuit een ontwerpende of sociaal-wetenschappelijke, doet geen recht aan de complexiteit van het verbeteren van een publieke ruimte. Te veel relevante aspecten blijven dan buiten beeld. Juist aspecten die van waarde kunnen zijn bij het blootleggen van de sterke, maar ook van de problematische kanten van een publieke ruimte en daarmee ook voor de aanknopingspunten om deze te verbeteren.

Sneller, slimmer en eenvoudiger

De multidisciplinaire werkwijze is gekozen vanuit de wetenschap dat bij publieke ruimten veel aspecten in elkaar grijpen en dat het steeds de opgave is grip te krijgen op het subtiele samenspel van sociale, economische, fysieke en beheersmatige aspecten. En het gaat om praktische bruikbaarheid. De aanpak van publieke ruimten kan sneller, slimmer en vaak met relatief eenvoudige ingrepen.

Professionaliseren

Een van de hoofddoelstellingen van het SEV-programma was het verhogen van de professionaliteit van direct betrokkenen bij de omgang met publieke ruimten. De noodzaak om de aanpak van publieke ruimten 'tot een professie' te maken is ons inziens hoog nodig. Met professionaliteit doelen we op het 'opkrikken van de kwaliteit' van de aanpak van publieke ruimten. Het gaat hierbij niet alleen om kennis van zaken en deskundigheid op een specifiek terrein, maar juist ook om de acceptatie dat het 'eigen terrein' bij de aanpak van publieke ruimten niet scherp af te bakenen is en dat andere disciplines ook een belangrijke rol spelen. Dat betekent dat de te maken professionele kwaliteitssprong pas gemaakt kan worden als disciplines elkaar meer gaan aanvullen. Stedenbouwkundigen, landschaps(architecten), vastgoedspecialisten, wijkeconomen, sociologen en uitvoerende experts zouden moeten accepteren dat het verstandig is om samen te werken en andere professies te erkennen als onmisbare factor bij het verbeteren van de kwaliteit van publieke ruimten.

Werken met een multidisciplinair team

Onze multidisciplinaire werkwijze kreeg zijn uitwerking in het multidisciplinaire team waarmee de verschil-

lende locaties zijn bezocht en geanalyseerd.

Onderstaande disciplines of perspectieven zijn in het team bij elkaar gebracht. Elk perspectief vertegenwoordigt een specifieke professionele bril (De leden van het team worden elders aan u voorgesteld).

1. Het sociologisch perspectief
2. Het landschappelijk perspectief
3. Het stedenbouwkundig perspectief
4. Het verkeerskundig perspectief
5. Het veiligheidspectief
6. Het wijk economisch perspectief
7. Het beheerspectief

De verschillende disciplines staan evident voor uiteenlopende kijkrichtingen. Bij een wijkeconoom springen bij de eerste confrontatie met een publieke ruimte, andere aspecten in het oog dan bij een socioloog, verkeersdeskundige of een expert op het terrein van veiligheid.

De sleutels tot verbetering zitten vaak in een combinatie van het aanpakken van diverse aspecten op verschillende terreinen. Om een voorbeeld te geven: in het verkeerskundig perspectief staat de ontsluiting en bereikbaarheid van de ruimte voor de verschillende

verkeersstromen (automobilist, fietser, voetgangers) centraal. En daarmee samenhangend het aspect van de 'doorbloeding' of 'dooradering' van de ruimte. Lopen er aantrekkelijke looproutes of fietsroutes door de ruimte, zijn deze routes ook te nemen voor ouderen, zijn er rustpunten voor hen, zijn deze routes duidelijk aangegeven? Etcetera. Een expert op het terrein van veiligheid kan hierbij aansluiten (zijn de routes veilig?), zo ook een socioloog (is er enige vorm van sociale controle?) of een wijkeconoom (is hier meer bedrijvigheid te ontwikkelen?), etcetera. Door het inzetten van verschillende disciplines, komt een waaier van aspecten in het licht te staan en is het mogelijk op het spoor te komen van noodzakelijke verbeteringen.

In het team werkten we met bovenstaande disciplines als basis, maar een dergelijk multidisciplinair team is altijd uit te breiden. Dat hebben we in een aantal gevallen ook gedaan. Ons 'basisteam' is, afhankelijk van de vraag van de opdrachtgever, versterkt met deskundigen op het terreinen van kindvriendelijkheid, vergroening en het meer beweegvriendelijk maken van publieke ruimten.

Op acht locaties uitgetest

We hebben onze werkwijze uitgetest op acht locaties. Het gaat om de hoofdstraat van Overdinkel (gemeente Losser, provincie Overijssel), de perifere randen van Hoogvliet (gemeente Rotterdam), het Prins Bernhardplein in Utrecht, de Gillisbuurt in Delft, De Kleine Wereld in de wijk Nieuwenhuis-Noordwest in Amsterdam, winkelcentrum Ypenburg in de gelijknamige Haagse

Vinex- locatie, De Grote Markt in Groningen en het Park Oudegein in Nieuwegein. Deze locaties werden door de experimentpartners gezien als 'hoofdpijn cases' vanwege hun complexe problematiek, danwel ballast die ze vanuit het verleden meenamen (stapels rapporten, mislukte of halfgelukke pogingen tot verbetering, etcetera).

De inzet van de multidisciplinaire werkwijze werd algemeen als verfrissend ervaren. Nieuwe oplossingsrichtingen werden door het team naar voren geschoven, door de opdrachtgevers ervaren problemen werden gerelativeerd of in een ander daglicht gezet. Wat betrokkenen na jaren overleg om allerlei redenen niet meer konden, mochten of durfden te zeggen kon het multidisciplinaire team wél formuleren. Het benoemen van zaken die iedereen zag of dacht, maar niet meer naar voren durfde te brengen werkte bevrijdend.

Onze bemoeienis stopte in de helft van de gevallen met het aandragen van een verbeterplan. Op de andere locaties zijn we door de opdrachtgever gevraagd een vervolgstap te zetten. Dat wil zeggen het verbeterplan op onderdelen verder uit te werken (Ypenburg, Nieuwegein), dan wel op een uitdagende manier het mede- en zelfbeheer van bewoners vorm te geven (Delft, Amsterdam).

Rollen SEV en Atelier Kempe Thill

De SEV, als initiatiefnemer van het programma Publieke ruimte heeft het multidisciplinaire team

samengesteld, de acht locaties geselecteerd, en ook onderhandeld met de opdrachtgevers van de locaties over de specifiek hulpvraag aan het adres van het multidisciplinaire team. De SEV heeft Atelier Kempe Thill vervolgens gevraagd het programma inhoudelijk te begeleiden én verantwoordelijk te zijn voor het opstellen van de eindrapportages.

De SEV koos daarmee voor een architectenbureau dat internationale ervaring heeft met projecten in de publieke ruimte en tevens analytisch en conceptueel sterk is. De keuze voor een 'onderzoekend' architectenbureau was daarnaast ingegeven door het feit dat een dergelijk bureau ervaring heeft met het kritisch interpreteren én zelf maken van schetsen, ontwerpen en visualisaties. Hoewel er veel tekst gewijd wordt aan publieke ruimten – zie de stapels gemeentelijke nota's – gaat het vaak ook om het strategisch inzetten van schetsen, diagramma's en artist impressions. Een kritisch bewustzijn ten aanzien van de retoriek van beelden bleek onmisbaar in het traject. Tegelijkertijd bleek het belangrijk om conclusies schetsmatig in te tekeningen aan de opdrachtgever aan te reiken. Schetsen zijn gemakkelijk te begrijpen en geven eventuele mogelijkheden concreet weer.

Veldwerk op locatie

De acht publieke ruimten zijn door middel van een quick scan op locatie geanalyseerd door het publieke ruimte-team. Deze quick scan voltrok zich op één dag en was door de SEV voorbereid. Het is essentieel om van de opdrachtgever een heldere vraag mee te

krijgen. En ook helderheid te krijgen over de plannen die men met de specifieke publieke ruimte heeft zodat helder is welke rol de analyse van de SEV gaat vervullen. In veel gevallen hoopte men dat de SEV-analyse als breekijzer zou kunnen dienen om patstellingen te doorbreken of dat het rapport nieuw elan zou kunnen brengen in een beleidsomgeving die een energieke impuls van buitenaf kon gebruiken.

Heel belangrijk was het om van te voren verwachtingen van de opdrachtgever te concretiseren. Het publieke ruimte-team kan geen gedetailleerd, uitgewerkt en uitgetekend plan aanreiken, wél oplossingsrichtingen aangeven en uitspraken doen ten aanzien van concrete vraagstellingen. Het is belangrijk dat de opdrachtgever zich dat realiseert. De opdrachtgever moet ook voorbereid zijn op constructieve kritiek. Sommige publieke ruimten zullen nooit de beloften kunnen inlossen die lokale beleidsmensen ze toeschrijven. De opdrachtgever moet beseffen dat hij geen ultiem advies krijgt waarmee hij vanaf nu alles kan lossen. Eerder legt het advies dilemma's en belangentegenstellingen bloot. Maar juist het expliciteren en benoemen daarvan – hebben we gemerkt – kan zorgen voor nieuwe dynamiek.

De werkwijze was steeds zo dat de dag op locatie deels besteed werd aan veldwerk door de teamleden, die fietsend en lopend door het gebied trokken, en observaties onder andere via schetsen en foto's vastlegden. Daarnaast werd op de dag ook tijd ingeruimd – bijna altijd aan het begin – om nauwgezet geïnformeerd te

worden over de locatie door de opdrachtgever en andere relevante informanten én was er tijd om met gebruikers en betrokkenen bij de publieke ruimte te discussiëren. Aan het einde van de dag ging het team in gesprek met de opdrachtgever om de eerste observaties te bespreken en te bediscussiëren. Vooral dit laatste onderdeel verdiepte inzichten en oplossingsrichtingen.

Maken analyses (verbeterplannen)

Het was vervolgens de taak van Atelier Kempe Thill om de analyse van de plek en het daarmee samenhangende verbeterplan uit te werken. Atelier Kempe Thill stond steeds voor de taak het tekstmateriaal dat de teamleden inleverden in één einddocument te integreren. Elk teamlid kreeg de opdracht een bezoekenotitie met aanbevelingen vanuit zijn expertise op te stellen. De notitie moest worden ondersteund met simpele snapshots van de locatie die tijdens het veldwerk zijn gemaakt. Deze gewone foto's maakten de analyses levensecht en vormden een welkom tegenwicht tegen het vaste repertoire aan beelden van 'gelikte', altijd zonnige publieke ruimten met blijbezoekers. Atelier Kempe Thill heeft vervolgens alle notities gescreend, de inhoud geordend en geprobeerd een evenwichtig en objectief verslag op te stellen. Elke rapportage eindigt met een aantal korte aanbevelingen gericht op de dagelijkse praktijk. Daarnaast heeft Atelier Kempe Thill elke rapportage voorzien van een samenvattend beeld: een tekening op de omslag van de rapportage die op een speelse manier de kern van het verbeterplan verbeeldt.

Terugkoppelen van het verbeterplan en het vervolg

De verschillende rapportages hebben lokale aannames en vanzelfsprekendheden gerelativeerd, alternatieven aangereikt en soms ook reeds ingeslagen wegen bevestigd. In een aantal gevallen heeft het geleid tot een nieuwe vraag aan de SEV om bepaalde aspecten verder uit te werken. De vraag waarom men op de ene locatie wel doorpakt en op de andere niet, is nauwelijks te beantwoorden. Geld speelt daarbij een rol, politieke en beleidsmatige ambities, de aanwezigheid van een sterke 'trekker', etcetera. Daarbij konden we vaststellen dat de opdrachtgever vaak een ander gezicht kreeg. Het is opvallend hoe snel binnen gemeenten en corporaties mensen en posities wisselen. Sommige opdrachtgevers hebben, gebruik makend van de rapportages, zelf voor een follow-up gezorgd. In andere gevallen is dat in samenwerking met de SEV gedaan. In twee gevallen vonden verdiepende werkateliers plaats (Winkelcentrum Ypenburg, Park Oudegein in Nieuwegein) en in twee gevallen is een traject uitgezet om in nauwe samenwerking met bewoners in te zetten op mede-ontwerp en medebeheer van de bewuste publieke ruimten (De Kleine Wereld in de wijk Nieuwenhuis-Noordwest in Amsterdam en De Gillisbuurt in Delft).

Praktische bruikbaarheid

In onze werkwijze staat de praktische bruikbaarheid van de gemaakte analyse voorop. Deze praktische bruikbaarheid komt tot uiting in drie belangrijke aspecten. De gerichtheid op (a) eenvoudige relatief

goedkope interventies, (b) op snelheid, en (3) op de inbreng van relevante stakeholders (in het bijzonder de gebruikers). We hebben steeds weer gemerkt dat het inhoud geven aan elk van deze aspecten niet vanzelfsprekend is. In het geval van niet goed functionerende publieke ruimten bestond tot voor kort de neiging om alles rigoureus te willen herinrichten of eindeloos te blijven twijfelen over de juiste aanpak of relevante stakeholders over het hoofd te zien. Vaak kwamen we op plekken waar zich al jarenlang discussies voltrokken over de herinrichting van de betreffende plek (soms over een periode van meer dan tien jaar). In de praktijk hebben we gemerkt dat met onze werkwijze plekken snel en adequaat te analyseren zijn, juist ook door met bewoners en gebruikers en andere stakeholders in gesprek te gaan. Het is mogelijk om publieke ruimten met kleine intelligente ingrepen te verbeteren. In een tijd van schaarse publieke middelen, is dat een welkom ervaringsfeit.

Overzichtsschema locaties en disciplines (cijfers linken naar betreffende pagina's)

Locaties (pag)	Type ruimte	Type omgeving	Sociologisch (46)	Stedenbouw- kundig (56)	Landschap- pelijk (65)	Wijkecono- misch (74)	Verkeers- kundig (81)	Veiligheid (91)	Beheer (100)
Overdinkel (12) Dorpshart	Dorpstraat	Grensdorp		61, 63		76, 78			
Hoogvliet (14) de Groene Gordel	Randpark	Naoorlogse uitleglocatie			66, 71				
Utrecht (16) Prins Bernhardplein	Verkeersplein	Vooroorlogse stadswijk							
Delft (18) Gillisbuurt	Plantsoen	Vroegnaoorl. wijk		62					
Amsterdam (20) De Kleine Wereld	Plantsoen	Vroegnaoorl. wijk		58, 62		76, 78			103
Den Haag (22) Ypenburg Centrum	Winkelcentrum	Vinexwijk					86		
Groningen (24) De Grote Markt	Stadsplein	Stadscentrum		60		76, 78	88		
Nieuwegein (26) Park Oudegein	Park	New Town	51		68		84		102
Koog a/d Zaan (28) A8erna	Skatebaan	Snelwegviaduct						95	103
Rotterdam (30) Afrikaanderplein	Plein	Vooroorlogse stadswijk	49					94, 95, 97	
Den Helder (32) De Oase	Plantsoen	Vroegnaoorl. wijk	50						
Haarlem (34) Da Vinciplein	Plein	Vroegnaoorl. wijk						94	
Amsterdam (36) Paul Krugerplein	Binnenstedelijk plein	Stadswijk	49			77, 78			
Delft (38) Poptahof	Plantsoen	Vroegnaoorl. wijk	53		70, 72			96	103
Beverwijk (40) Alexanderplantsoen	Plantsoen	Naoorlogse wijk						96	
Utrecht (42) Lunetten	Hoven & erven	Woonerfwijk (jaren 70)	54					97	

Deel 1

Locatiebeschrijvingen cases

12

Het dorp aan de straat

De hoofdstraat van Overdinkel

14

De ronde van Hoogvliet

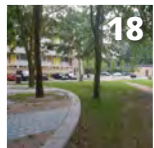
De perifere rand, Hoogvliet

16

De lijn op het plein

Prins Bernhardplein, Utrecht

18

Het buitenbinnenhof

De Gillisbuurt, Delft

20

Mijn kleine wereld

De Kleine Wereld, Amsterdam

22

Ypenburg Centrum Centraal

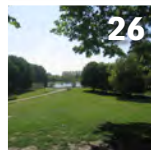
Winkelcentrum Ypenburg, Den Haag

24

Vermarkten van de markt

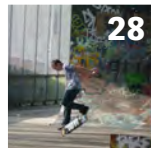
De grote markt, Groningen

26

Het geheim van Oudegein

Park Oudegein, Nieuwegein

28

Publieke ruimte onder de A8

A8ernA, Koog aan de Zaan

30

Reuring op het plein!

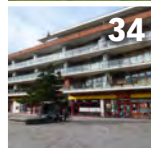
Afrikaanderplein, Rotterdam

32

Lege grasvlakte in een woonwijk

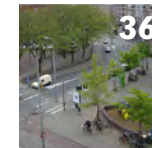
De Oase, Den Helder

34

Afsluiten en toch ontmoeten

Leonardo da Vinciplein, Haarlem

36

Het hart van de Transvaalbuurt

Paul Krugerplein, Amsterdam

38

Ontmoeten in de openbare ruimte

Publieke ruimte in de Poptahof, Delft

40

Een oase van rust

Willem-Alexanderplantsoen, Beverwijk

42

Collectieve buitenruimten

Woonerven Lunetten, Utrecht

Het dorp aan de straat

De hoofdstraat van Overdinkel

Overdinkel is een dorp in de Nederlandse provincie Overijssel, in het uiterste oosten van de streek Twente, onmiddellijk grenzend aan Duitsland. Overdinkel valt onder de gemeente Losser en ligt aan de rivier de Dinkel. Het telde op 1 januari 2004 zo'n 3760 inwoners.

Groei

Overdinkel was tot ongeveer 1890 een rustige boerengemeenschap totdat aan de andere kant van de grens, in Gronau, textiel fabrieken werden gebouwd. Arbeidsmigranten uit Friesland en Overijssel trokken naar Overdinkel. In 1907 en 1908 verschenen aan de hoofdstraat een rooms-katholieke en een Nederlands-hervormde kerk. Na 1945 zette de groei van Overdinkel kort door, maar door de teloorgang van de textielindustrie in Twente, nam later de groei af. Door het groeiende grensverkeer met Duitsland is er in het dorp relatief veel horeca.

Straat als rivier

De verkeersstraat die dwars door Overdinkel loopt, beheerst het publieke leven van het dorp. 'De straat als rivier' biedt een interessant perspectief op het leven in dit dorp. Een rivier staat voor beweging, economische activiteit, vertier, pleisterplaatsen,

vervoerstromen, vertragingen en versnellingen, maar ook voor verbeelding, herinneringen en dromen. En dat is ook wat men in de dorpsstraat van Overdinkel bij elkaar wil brengen.

De straat kan functioneren als levensader van het publieke leven van Overdinkel, die met al zijn onderdelen de publieke ruimte van het dorp bij uitstek vormt. Het versterken van de publieke ruimte van Overdinkel tot plaats van herkenning en ontmoeting, betekent het versterken van de onderdelen van die straat en daarmee verbonden gebruikersgroepen: automobilist, fietser, voetganger, ondernemer, bewoner, passant en bezoeker.

Hoofdvraag

De hoofdstraat als publieke ruimte vormt het onderwerp van deze casus. Specifiek focust de hoofdvraag zich op het huidige dorpsplein waaraan de gedateerde dorpsvoorzieningen 'de Spil' en het 'Trefpunt' gelegen zijn.

Hoe kan de publieke ruimte van Overdinkel ingericht worden, zodat een echt dorpshart ontstaat waar bewoners zich in herkennen en elkaar weer kunnen ontmoeten?

Voorgestelde interventies:

Stedenbouwkundig (p 61, 63)

Wijkeconomisch (p 76, 78)

► Download [hier](#) het volledige rapport

De ronde van Hoogvliet

De perifere rand, Hoogvliet

Aan de oevers van de Oude maas ligt Hoogvliet. Ooit een zelfstandig dorp, tegenwoordig onderdeel van de gemeente Rotterdam. De deelgemeente telde 34.770 inwoners op 1 april 2007. In 1934 wordt Hoogvliet onderdeel van de gemeente Rotterdam en ontwikkelt zich parallel aan de Rotterdamse haven. In de jaren '50 en '60 verandert het kleinschalige kerkdorp tot havendorp met arbeiders die voornamelijk werkzaam zijn in de Petrochemische industrie.

New town

Van het oorspronkelijke dorp is weinig bewaard gebleven. Spaarzame fragmenten herinneren nog aan de tijd van voor de industrialisatie. Hoogvliet wordt dan ook beschouwd als een van de eerste 'new towns'. Aangewezen als herstructureringsgebied ondergaat de woningvoorraad van Hoogvliet tegenwoordig een tweede grootschalige transformatie.

Omgeving

Als onderdeel van de modernisering wordt naast de omvangrijke stedelijke herstructurering momenteel ook de omgeving van de bebouwing aangepakt. Een prominent onderdeel hiervan vormt de aanpak van het

gebied 'De Groene Gordel van Hoogvliet'. Dat zijn de begroeide perifere randen van het dorp. Het zwaartepunt ligt op de oevers van de Oude Maas.

Hoofdvraag

De Groene Gordel als publieke ruimte vormt het onderwerp van deze casus. Momenteel kenmerkt het gebied zich door voornamelijk extensief gebruik binnen dunstedelijk gebied. Interactie tussen verschillende maatschappelijke groepen vindt – op z'n zachtst gezegd – niet in overvloed plaats.

Hoe kan publiek groen de intensieve uitwisseling stimuleren tussen maatschappelijke groepen?

► Voorgestelde interventies:

Landschappelijk ([p 66, 71](#))

► Download [hier](#) het volledige rapport

De lijn op het plein

Prins Bernhardplein, Utrecht

De huidige Utrechtse wijk Zuilen vormde tot 1954 de zelfstandige gemeente Zuilen. De wijk is aan het begin van de twintigste eeuw ontstaan door uitbreiding van het oude dorp. Arbeiders van Werkspoor en Demka vestigen zich aan het Amsterdam-Rijnkanaal. Onder leiding van woningbouwverenigingen komen de nieuwe woonwijken tot stand. De uitbreiding wordt gekenmerkt door invloed van de tuinstadbeweging; veelal grondgebonden eengezinswoningen in gebogen stratenpatroon, open bouwblokken en pleinachtige ruimtes met kwalitatief hoogwaardige groenvoorzieningen.

Plan 1920

In 1918 wordt een verzoek gedaan tot uitbreiding van de stad Utrecht. Gelimiteerd door bestaande infrastructuur en historische binnenstad, en met een verwachte groei in het vooruitzicht van 140.000 naar 450.000 inwoners, is het nodig om nieuwe infrastructurele voorzieningen aan te leggen. Holsboer, toenmalig directeur Publieke Werken en architect Berlage, in adviserende rol, presenteren hiertoe in 1920 een plan. Langs twee structuurdragers ontwikkelt Zuilen zich: de 'as van Berlage' en de Amsterdamsestraatweg.

Door de grote woningbehoefte na de tweede wereld-oorlog is men genoodzaakt de Berlagiaanse steden-
bouwkundige structuur te verlaten en de nieuwe
stadsuitleg, met name in Zuilen-Noordoost, in te vullen
met stempel- en strokenverkevelingen. Als onderdeel
van herstructurering vonden vanaf de jaren '70 tot
heden renovatie en sanering plaats met een hetero-
geen wijkkarakter als eindresultaat.

Prins Bernhardplein

Centraal in de wijk en direct op de 'as van Berlage' ligt
het Prins Bernhardplein. Ooit een levendig centrum
binnen de wijk maar momenteel vooral een infrastruc-
tureel knooppunt. Het plein wordt geflankeerd door
drie markante gebouwen: de Bethelkerk, de
Jacobskerk en een voormalig schoolgebouw, met
herbestemming als theater. Verder zijn er nog diverse
gedenktekens aanwezig: het oorlogsmonument en een
plaquette opgericht ten tijde van annexatie door de
stad Utrecht.

Hoofdvraag

Herstructurering van het Prins Bernhardplein – als
onderdeel van de 'as van Berlage' – vormt het
onderwerp van deze casus. Het doel is multidisciplinair.
Naast de aanpak van de fysieke verkeersproblematiek
dient tevens een kwaliteitsslag op sociaal terrein
geslagen te worden.

**Hoe kan het Prins Bernhardplein zijn oorspron-
kelijke functie als 'hart van Zuilen' herwinnen?**

► Download [hier](#) het volledige rapport

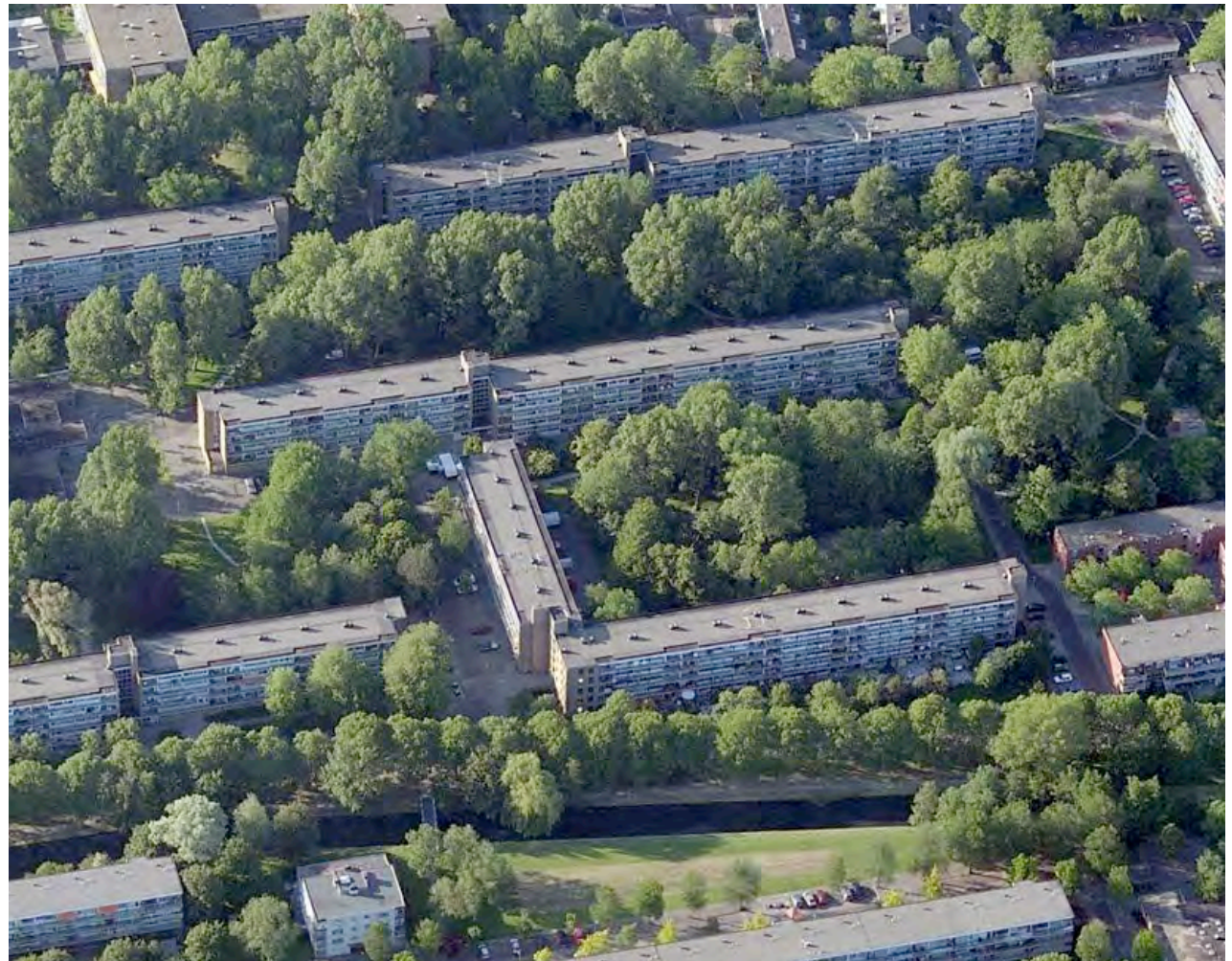
Het buitenbinnenhof

De Gillisbuurt, Delft

De Delftse wijk Buitenhof is een typische jaren '60 en '70 uitbreidingswijk, gegroepeerd rond het ten westen gelegen Buitenhofpark. Aan de rand van het park zijn functies als een sportvereniging, een verzorgingshuis en het jongerencentrum De Culture te vinden, maar ook leegstaand gemeentelijk vastgoed. Het park verbindt de wijk met de groene Kerkpolder. Ruimtelijk kenmerken de meer noordelijke wijken zich door middelhoogbouw galerijflats georganiseerd binnen een ruim opgezette groenstructuur. Mede door deze bebouwingstypologie wordt de wijk vaak als 'anoniem' bestempeld; veel flats en portiek-etagewoningen.

De buitenhofbuurten

Sociologisch beschouwd zijn in totaal drie van de tien buitenhofbuurten 'slecht' te noemen. Er bestaan problemen rond opgroeien en opvoeden en de leefbaarheid en de veiligheid staan onder druk. Bovendien is er een groot verloop onder bewoners waardoor er weinig onderlinge betrokkenheid bestaat. De Gillisbuurt, ten oosten van het Buitenhofpark, is een van deze drie wijken.

Opwaarderingsproces

Omwille van versterking van het veiligheidsgevoel is onderbegroeiing de afgelopen jaren drastisch verwijderd. Momenteel vindt een opwaarderingsproces van de publieke ruimte plaats. Er worden plannen gemaakt voor herinrichting van de groenzones in de Gilliswijk met ruimte voor voorzieningen zoals speeltoestellen. Daarnaast staan aanpak van de voorzieningenrand en de aansluiting tussen wijk, park en het recreatiegebied op de agenda.

Hoofdvraag

De publieke ruimte in de Gillisbuurt vormt het onderwerp van deze casus.

Hoe kan de publieke ruimte met allure worden ingericht, zodat deze, door intensiever gebruik, echte meerwaarde voor de wijk vormt?

► Voorgestelde interventies:

Stedenbouwkundig ([p 62](#))

► Download [hier](#) het volledige rapport

Mijn kleine wereld

De Kleine Wereld, Amsterdam

Het woningensemble Lohuis, Imbos, Hagenau en Dijkwater-oneven, maakt onderdeel uit van de typisch vroeg-naoorlogse wijk Nieuwendam-Noordwest in Amsterdam-Noord. Dit woongebied wordt gekenmerkt door portieketageflats gepositioneerd in overvloedig groen. Het gebied staat bekend als 'De Kleine Wereld' met 160 portieketage-woningen, een bedrijfsruimte en 75 garage-boxen. Het complex met tuinen ligt in een echte woonbuurt op korte afstand van het grote winkelcentrum 'boven het IJ'. Het gebied is goed bereikbaar dankzij directe nabijheid van de Ringweg-Noord (A10).

Verwaarlozing

Hoewel getooid met de poëtische naam 'De Kleine Wereld', lijkt het een lelijke wereld geworden te zijn. Betrokkenen voelen zich nauwelijks verantwoordelijk voor het woningensemble. De tuinen tussen de flats functioneren slecht. Er ligt zwerfvuil en afval. Voor jongeren vanaf twaalf jaar bestaat er geen plek om te voetballen of bij elkaar te komen. De woningen zijn verwaarloosd, evenals de groenstroken tussen de portieketageflats.

Opwaartse spiraal

Het gebied heeft niettemin veel kwaliteiten. De ligging van het woningensemble is gunstig (Amsterdam-Noord als gewild toekomstig woongebied), er is een fraaie groenstructuur voorhanden, een ruim schoolplein en het winkelcentrum ligt op steenworp afstand. Het verhaal van 'De Kleine Wereld' is het verhaal van veel naoorlogse wijken. Hoe de opwaartse spiraal te vinden? De Kleine Wereld moet nog zo'n vijftien jaar mee. Dan pas is sloop mogelijk aan de orde.

Hoofdvraag

Met name de binnentuinen van het woningensemble De Kleine Wereld vormen het onderwerp van deze casus. Hoe wordt 'De Kleine Wereld' 'mijn kleine wereld'? Vraag is hoe de binnentuinen als 'collectieve erven' kunnen gaan functioneren waar bewoners graag verblijven en voor zorgdragen.

Hoe kan het publieke gebied – binnen beperkte kaders – een positieve bijdrage leveren aan de sociale cohesie?

► Voorgestelde interventies:

Stedenbouwkundig (p 58, 62)

Wijkeconomisch (p 76, 78)

► Download [hier](#) het volledige rapport

Ypenburg Centrum Centraal

Winkelcentrum Ypenburg

Op een voormalige vliegveld, tussen Rijswijk, Delft, Nootdorp en Leidschenveen ligt de Haagse Vinexwijk Ypenburg. Vanwege zijn architectonische kwaliteiten is Ypenburg een van de opvallendste Vinex-locaties in Nederland. Het kenmerkende silhouet is gebaseerd op de contouren van het Italiaanse stadje San Gimignano. Op het kruispunt van de Laan van Hoornwijck en de landingsbaan bevindt zich het winkelcentrum Ypenburg, geopend in 2005. De spil binnen het plan vormt de Oude Kustlijn; een lange winkelstraat die twee pleinen op de koppen met elkaar verbindt. Boven de winkels zijn appartementen voorzien.

San Gimignano

De inspiratiebron San Gimignano heeft mooie, robuuste gebouwen opgeleverd. De wijk ademt een sfeer uit van grootstedelijke allure. Maar de fameuze kwaliteit van Italiaanse publieke ruimten is niet naar de Hollandse polder overgebracht. De tekentafels hebben geen leven geblazen in dit nieuwe stukje Den Haag. Opvallend veel woningen staan leeg en het winkelbestand staat onder druk. Het centrum van Ypenburg blijkt vijf jaar na opening gebrekkig te functioneren.

Na enkele incidenten is het veiligheidsgevoel onder ondernemers sterk afgenomen. Inmiddels kampt het centrum van Ypenburg met een imagoprobleem. Met lede ogen zien winkeliers toe hoe zij de concurrentie met naburige centra, vooral 'de Parade' in Nootdorp, beginnen te verliezen.

Transformatie

Voor de uitstraling van Ypenburg is een goed lopend en levendig centrumgebied belangrijk. Hiertoe is een transformatieproces opgestart van de publieke ruimte rond het winkelcentrum. Het Noordplein is daarbij reeds heringericht. Binnenkort volgen het marktplein en de Plesmanlaan. Het participatieproces voor herinrichting van het Zuidplein en de Oude Kustlijn is afgerond.

Hoofdvraag

Vanuit een bewustzijn dat herinrichting alleen geen garantie is voor een goede, levendige publieke ruimte luidt de centrale vraag:

Hoe kan de publieke ruimte geprogrammeerd worden zodat deze een positieve bijdrage levert als vitale, sociale verblijfsruimte?

► Voorgestelde interventies:

Verkeerskundig (p 86)

► Download [hier](#) het volledige rapport

Vermarkten van de markt

De Grote Markt, Groningen

De Grote Markt in Groningen is een rechthoekig plein. Gelegen op een kruispunt van routes, fungeert het als centraal knooppunt in de Groningse binnenstad. Het plein maakt deel uit van een belangrijke historische stedelijke structuur: drie oostwest georiënteerde pleinen die aan elkaar geschakeld zijn. Dominant zichtbaar op het plein is het monumentale, vroegnegentiende eeuwse stadhuis. Historische huizen en na-oorlogse bebouwing vormen de randen. Aangrenzend liggen de Martinikerk en het A-kerkhof.

Ingrepen

Dankzij het verkeerscirculatieplan uit de jaren '70 komen auto's al lang niet meer op de Grote Markt. Alleen laad- en losverkeer, bussen en taxi's zijn in de gehele binnenstad toegelaten. Fietsen domineren sindsdien. De volgende stap is de mogelijke introductie van de Regiotram (door de gemeentelijke politiek onlangs op de lange baan geschoven), die de Grote Markt interregionaal toegankelijk maakt. Een tweede op poten staande ruimtelijke ingreep is de oprichting van het Groninger Forum. Dit 'huis van cultuur en informatie' gaat laagdrempelig functioneren. De bezoeker kan zich er, onder het genot van een kopje koffie, laten

informerend. De laatste beoogde ingreep omvat de aanpak van de noord- en oostgevel van de Grote Markt.

Investeerders

Momenteel zijn gebruikersgroepen zoals gezinnen met kinderen en senioren ondervertegenwoordigd. Naast de overheid als participant worden nieuwe (commerciële) partijen aangetrokken om te investeren.

Hoofdvraag

De publieke ruimte in het centrum van Groningen en in het bijzonder de positie van de Grote Markt vormt onderwerp van deze casus.

Welke betekenis krijgt het plein als de stedelijke, centrale (verblijfs)functie verder versterkt wordt?

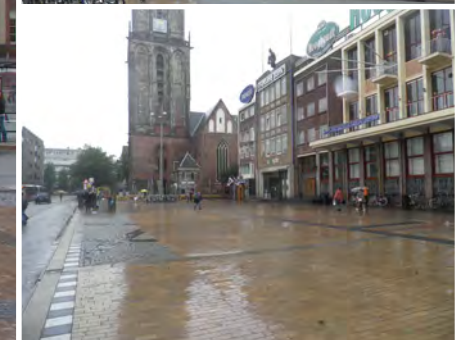
► Voorgestelde interventies:

Stedenbouwkundig (p 60)

Wijkeconomisch (p 76, 78)

Verkeerskundig (p 103)

► Download [hier](#) het volledige rapport

Het geheim van Oudegein

Park Oudegein, Nieuwegein

Als direct gevolg van de suburbanisatiegolf die tijdens de jaren '60 en '70 binnen Nederland plaatsvond is op 1 juli 1971 Nieuwegein ontstaan als groeikern voor de stad Utrecht. Ruim 35 jaar na oprichting heeft de stad zich ontwikkeld tot een stad met 61.000 inwoners. Door de snelle ontwikkeling als 'new town' wijkt de demografische opbouw ten opzichte van Nederlandse steden met een vergelijkbare omvang af. Drie tendensen zijn hierbinnen te onderscheiden: gezinsverdunding, vergrijzing en een nieuwe golf van suburbanisatie onder niet-westerse allochtonen.

Stadspark met allure

Aan de zuidzijde is het park Oudegein gesitueerd. Een stadspark met de allure van een bos, imponerend door de omvang (ongeveer 100 hectare), de voorzieningen, het aanwezige water en de ecologische en cultuurhistorische elementen. In de visie van de gemeente dient het park een cruciale identiteitsdrager te worden. Dat is begrijpelijk, het park is in potentie onderscheidend. Welke 'new town' heeft er nu een stadspark van zo'n omvang en kwaliteit?

Aandacht

'New towns' als Nieuwegein staan momenteel in de aandacht. Hoe vergaat het steden die zo kort bestaan? Hebben ze identiteit, zijn de wijken niet te saai, kunnen ze hoog opgeleide jongeren en sterke middengroepen aan zich binden?

Hoofdvraag

Inherent aan de vraag naar de identiteit van Oudegein als stadspark ligt de vraag naar de identiteit van Nieuwegein als stad zélf. Kan het park Oudegein zichzelf door een duidelijke identiteit profileren als stadspark van de 21ste eeuw?

Hoe kan het park – als publieke ruimte – uitgroeien tot het kloppend hart van 'new town' Nieuwegein?

► Voorgestelde interventies:

Sociologisch (p 51)
Landschappelijk (p 68)
Verkeerskundig (p 84)
Beheer (p 102)

► Download [hier](#) het volledige rapport

Publieke ruimte onder de A8

A8ernA, Koog aan de Zaan

De A8ernA is een zone onder de verhoogde snelweg A8 in Koog aan de Zaan, sinds 1974 onderdeel van de gemeente Zaanstad. Deze snelweg is in de jaren '60 aangelegd en loopt dwars door het dorp. Onder de snelweg ontstond een lege plek die lag ingeklemd

tussen het water van de Zaan en tussen de provinciale weg. Koog aan de Zaan heeft nog steeds een dorps structuur met een oude kern, kerk en kerkplein. Pal naast de oude kern loopt de A8.

Proces herontwikkeling

In 2001 startte de gemeente met het proces van herontwikkeling rondom en onder de A8. Het doel was de verbinding tussen de twee dorps helften herstellen. In 2004 is de uitvoering van de herontwikkeling gestart en kreeg de lege plek een publieke functie.

Uitvoering

Richting de Raadhuisstraat verrezen een supermarkt, een bloemenwinkel en een vishandel. Ook zijn er parkeerplaatsen. Aan het einde van de zone onder de snelweg aan de Zaan is een aanlegsteiger gebouwd voor plezierboten. Aangrenzend aan de provinciale weg is een skatepark met graffiti-vrijplaats aangelegd. De skateplek is populair onder jongeren en overstijgt de lokale functie. Jongeren uit de regio en zelfs daarbuiten, komen er skaten. Ook ontving het ontwerp van de skateplek verschillende architectuurprijzen.

Hoofdvraag

Sinds de oplevering van het nieuwe gebied zijn verschillende klachten door ondernemers en omwonenden geuit, onder andere over hangjongeren. Een en ander heeft geleid tot kleine aanpassingen (bankjes zijn weggehaald) en het invoeren van een alcoholverbod. De hoofdvraag bij deze plek is:

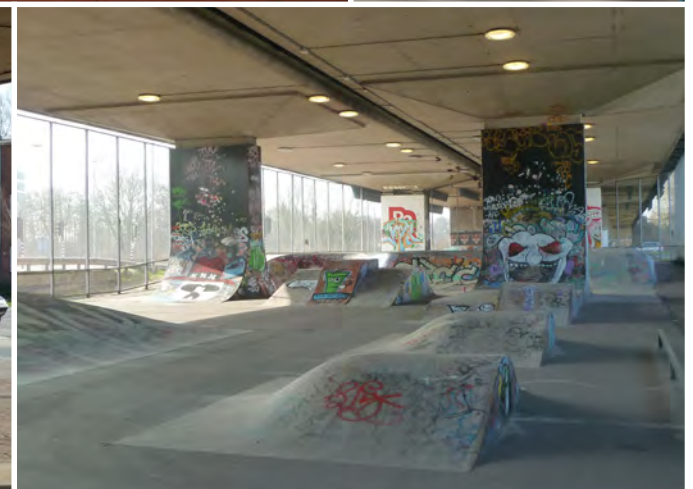
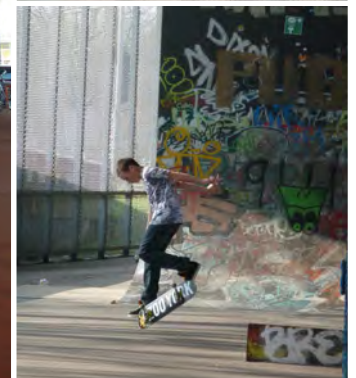
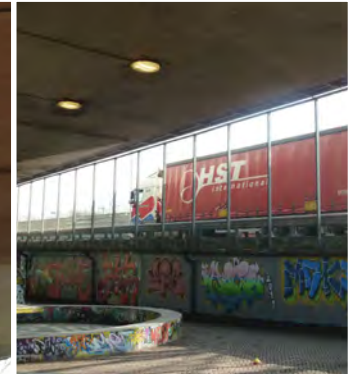
In hoeverre moet en kan het beheer van de gemeente mee gaan in het veranderend gebruik en behoefte van gebruikers en omwonenden?

Voorgestelde interventies:

Veiligheid ([p 95](#))

Beheer ([p 103](#))

► Bron: *Common Grounds - Een visuele etnografie van publieke ruimte*, Bureau NEL ([hier](#) te bestellen)

Reuring op het plein!

Afrikaanderplein, Rotterdam

Het Afrikaanderplein ligt in het hart van de Afrikaanderwijk en ligt er al meer dan een eeuw. De oude arbeiderswijk, in de Rotterdamse deelgemeente Feijenoord, wordt gekenmerkt door achterstanden; lage koopkracht, laag opleidingsniveau, hoge voortijdige schooluitval, eenzijdige sociale huurwoningen. Toen de havens rond 1900 'op Zuid' werden gegraven, verrees deze woonwijk voor de havenarbeiders. Nu is al decennialang de meerderheid van de bevolking van de wijk van allochtone afkomst.

Inrichting

Het plein telt vijf hectare en is in 2005 volledig heringericht. Het is een symptoom van bredere investeringen in deze krachtwijk en in het algemeen in Rotterdam-Zuid. Aan de randen van dit plein bevinden zich twee monumentale gebouwen: de voormalige Johan van Oldenbarnevelt HBS (nu een moskee) en Het Gemaal, een cultureel podium/expositieruimte, waarvan woningcorporatie Vestia de eigenaar is. De daarnaast gelegen botanische tuin met de tuinmanswoning zijn rijksmonumenten.

Trekpleisters

Voor de markt – die twee keer per week plaatsvindt – is een verhard gedeelte aangelegd. Om het parkgedeelte staat een hoog monumentaal hek. Het centrale gedeelte bestaat grotendeels uit gras, doorkruist door wandelpaden. Het park is aan de oost- en zuidzijde omzoomd door instellingen, zoals een buurthuis, een basisschool en een speeltuin.

Het plein ligt op loopafstand van de kop van Zuid met zijn culturele trekpleisters en horeca. Aan het plein liggen ook horecavoorzieningen en winkels. Bovendien komt de karakteristieke winkelstraat Pretoriaaan erop uit. Metrostation Rijnhaven ligt er vlakbij.

Hoofdvraag

Het Afrikaanderplein ligt er nu volgens velen vaak akelig leeg en stil bij. Kan het plein misschien een wijkoverstijgende, stedelijke functie vervullen? De vraag die de deelgemeente Feijenoord en de gemeente Rotterdam dan ook al lang bezighoudt is:

Hoe kun je het Afrikaanderplein optimaal laten leven?

► Voorgestelde interventies:

Sociologisch (p 49)

Veiligheid (p 94, 95, 97)

Lege grasvlakte in een woonwijk

De Oase, Den Helder

De Oase is de naam van een lege grasvlakte in de naoorlogse Falgabuurtt, behorende bij de wijk Nieuw Den Helder. Voorheen stond hier een aantal grote flats. Deze zijn eind jaren '90 gesloopt. Vanwege het dalende aantal inwoners in de stad zijn er op die plek geen nieuwe woningen teruggebouwd. Zo bleef een lege ruimte in de wijk over.

Falgabuurtt

Nieuw Den Helder is gebouwd in de jaren '50 en begin jaren '60. De wijk bestond voornamelijk uit sociale huurwoningen in middelhoge flats en kleine eengezinswoningen. Een groot deel van de woningen was bestemd voor medewerkers van de marine. Een deel van hen vertrok later naar de nieuwbouwwijk Schooten. Er ontstond leegstand. De wijk kreeg sociale problemen en een slecht imago. Een hoog percentage bewoners in de Falgabuurtt leefde van een uitkering en er was veel criminaliteit en drugsoverlast. Begin jaren '90 vestigden zich veel Antillianen in Nieuw Den Helder. De cultuurverschillen tussen verschillende groepen bewoners zorgden voor spanningen.

Lege plek

De stedelijke vernieuwing, eind jaren '90, richtte zich op een gevarieerd woningaanbod, met aantrekkelijke winkels en wijkvoorzieningen. De grote lege vlakte die was ontstaan na de sloop van flats werd weinig gebruikt. Het was een anonieme plek in de wijk. Later werden de randen van de Oase ingericht met wijkvoorzieningen: een Cruyffcoart, een speeltuin, een overdekte hangplek voor jongeren en een nieuw multifunctioneel wijkcentrum. Het idee was dat een lege plek door voorzieningen meer gebruikt zou worden.

Hoofdvraag

De openbare ruimte draagt bij aan ontmoeting tussen mensen uit de buurt. De plek wordt minder als anonieme plek ervaren. De voorzieningen worden regelmatig gebruikt. De bewonersgroep 'Vrienden van het Cruyffcoart' houdt een oogje in het zeil en zorgt ervoor dat het veld mooi blijft. De hoofdvraag bij deze plek is:

Hoe ga je om met een lege plek in een woonwijk?

► Voorgestelde interventies:

Sociologisch (p 50)

► Bron: *Common Grounds - Een visuele etnografie van publieke ruimte*, Bureau NEL ([hier](#) te bestellen)

Afsluiten en toch ontmoeten

Leonardo da Vinciplein, Haarlem

Het Leonardo da Vinciplein ligt in Meerwijk en hoort bij het Haarlemse stadsdeel Schalkwijk. Dit stadsdeel is in de jaren '60 gebouwd als uitbreidingswijk van Haarlem. Het ligt relatief ver van het centrum, maar dicht bij het

winkelcentrum Schalkwijk. In Meerwijk wonen in 2007 ongeveer 7.500 personen, vooral van allochtone afkomst en een groep autochtone ouderen. Vanaf 2003 werken de corporaties en gemeente aan de herstructu-

ring van Meerwijk. Het versterken van de sociale cohesie en het tegengaan van vandalisme zijn belangrijke speerpunten.

Ontmoeting

Het voormalige Keienplein is tijdens de herstructurering getransformeerd tot het Leonardo da Vinciplein. Het doel van deze transformatie was het stimuleren van ontmoeting. Het hele gebied rond het plein is vernieuwd en in de plinten van het plein liggen verschillende voorzieningen waardoor ontmoeting wordt gefaciliteerd. Er zijn nieuwe woningen gebouwd en de winkels zijn vernieuwd. Aan het plein ligt ook een school, een kinderdagverblijf en een wijkcentrum.

Fort en bastion

Het plein is aan de randen omsloten door functies en het heeft een gesloten uitstraling. Het ontwerp van het plein en voorzieningen zijn geïnspireerd op de bouw van een 'fort en bastion'. Een gracht die het plein afsluit van de omliggende wijk versterkt de fysieke geslotenheid van het gebied.

Hoofdvraag

Op en rond het Leonardo da Vinciplein ontstaan er af en toe spanningen tussen bezoekers en bewoners van het plein. Bijvoorbeeld jongeren die in groepen bij elkaar hangen en groepen vrouwen die hard praten. Dit botst soms met de bewoners uit de flats die gesteld zijn op hun privacy en rust. De hoofdvraag die hieruit voortvloeit is:

Hoe kan het beheer van de publieke ruimte inspringen op in- en uitsluiting van groepen mensen op het plein?

► Voorgestelde interventies:

Veiligheid ([p 94](#))

► Bron: *Common Grounds - Een visuele etnografie van publieke ruimte*, Bureau NEL ([hier](#) te bestellen)

Het hart van de Transvaalbuurt

Paul Krugerplein, Amsterdam

Het Paul Krugerplein ligt in het hart van de Transvaalbuurt, een buurt van het stadsdeel Oost van de gemeente Amsterdam. De wijk is in de jaren '10 en '20 van de 20e eeuw gebouwd als stadsuitbreidingswijk. Architect Berlage ontwierp het stratenplan: kromme en rechte straten afgewisseld met pleinen en plantsoenen. Veel van de kleine arbeiderswoningen zijn gebouwd in de stijl van de Amsterdamse School. De Transvaalbuurt was een van de 40 krachtwijken die geselecteerd was op basis van een cumulatie van problemen.

Woongebied

Het woongebied kent voor Amsterdam hoge werkloosheidscijfers en zo ook veel criminaliteit en gevoelens van sociale onveiligheid. Er wonen veel minimahuishoudens en niet-westerse allochtonen. Marokkanen vormen de grootste groep. Voorts is de wijk zeer jeugdig, maar liefst één derde van de bewoners is onder de 25 jaar. In 2009 behoorde 70% van de totale woningvoorraad tot de sociale huur.

Ontwikkelingen

Hoewel de wijk door achterstanden gekenmerkt wordt, manifesteren zich er interessante economische ontwikkelingen. Het aantal bedrijfsvestigingen in de culturele industrie en zakelijke dienstverlening is er in de achterliggende jaren sterk gegroeid. Dat geldt ook voor consumentendiensten, waaronder schoonheidsverzorging, wasserijen en horeca.

Hoofdvraag

In de plinten van het Krugerplein zijn vijftien bedrijfspanden gevestigd. Het bezit van die panden ligt in handen van verschillende corporaties. Deze bedrijvigheid vormt het centrale onderwerp in deze casus:

Wat zijn kansrijke economische activiteiten in de plinten van het plein en hoe kunnen deze ontwikkeld worden zodat het Krugerplein uitgroeit tot levendig hart van de Transvaalsbuurt?

Voorgestelde interventies:

Sociologisch (p 49)

Wijkeconomisch (p 77, 78)

► Download [hier](#) het volledige rapport

Ontmoeten in de openbare ruimte

Publieke ruimte in de Poptahof, Delft

De Delftse buurt Poptahof is gebouwd in de jaren '60 en bestaat voor het merendeel uit hoge flats afgewisseld met lagere flats en kleine eengezinswoningen. De Poptahof maakt deel uit van de wijk Voorhof en ligt

vlakbij het historisch centrum van Delft. De herstructurering van de buurt Poptahof (2003 - 2017) heeft tot doel de buurt te transformeren tot een levendige, stedelijke buurt en een sterkere relatie met Delft.

Minima

Het aandeel huishoudens met een inkomen onder het sociaal minimum is momenteel nergens anders in Delft zo hoog. Verder wonen er meer dan 40 nationaliteiten in de Poptahof en veel minima gezinnen. Na de

herstructurering zal 60 procent van de woningvoorraad bestaan uit sociale huur/koop (Te Woon), ten opzichte van oorspronkelijk bijna 100 procent sociale huur.

Integrale aanpak

De projectorganisatie Poptahof streeft bij de herstructurering een integrale aanpak na. Dat houdt in dat fysieke ingrepen uitdrukkelijk worden verbonden met sociale, economische en culturele interventies. In de integrale aanpak heeft de publieke ruimte een belangrijke plaats.

Begin 2008 is het centrale Poptapark opgeleverd. Ook de groenstrook ingeklemd tussen Poptahof-Noord en Westlandseweg is opnieuw ingericht als Groene strook Noord. In de nabije toekomst worden de winkelgebieden aan de Papsouwselaan getransformeerd tot Health Care Centre en permanente Wereldmarkt. Met de oplevering van het appartementencomplex Akropolishof in december 2009 is ook de eerste semi-publieke ruimte ontstaan: Het Leefdek.

Hoofdvraag

De hoofdvraag bij de publiek ruimte in de Poptahof is:

Hoe en in hoeverre bieden de publieke ruimten in de Poptahof mogelijkheden voor bewoners om elkaar te ontmoeten?

Foto's: Erwin Dijkgraaf

▶ Voorgestelde interventies:

- Sociologisch (p 53)
- Landschappelijk (p 70, 72)
- Veiligheid (p 96)
- Beheer (p 103)

▶ Download [hier](#) het volledige rapport

Een oase van rust

Willem-Alexanderplantsoen, Beverwijk

Meerestein, de grootste wijk van Beverwijk, is gebouwd tussen de jaren '50 en '70. De wijk is mede ontstaan vanwege de snelle groei van de Hoogovens. Het merendeel van de woningen bestaat uit middelhoge hoogbouw. De wijk is onlangs geherstructureerd, voor

een groot deel via sloop-nieuwbouw. Met het bouwen van huur- en koopwoningen van verschillende types en prijsklassen wilden de gemeente en corporaties een meer gemengde wijk creëren. Ook is een groot deel van de openbare ruimte ingericht.

Groenzone

Het Willem-Alexanderplantsoen ligt in de wijk Meerestein. Het park is onderdeel van een groen- en waterstructuur tussen Heemskerk en Beverwijk. Sportvelden, het park Overbos, de groenstrook van Heemskerk en het Willem-Alexanderplantsoen zijn hier

onderdeel van. Doordat het plantsoen in die groenzone ligt heeft het doorgaande routes voor fietsers en wandelaars. Ook heeft het park verschillende voorzieningen zoals een speeltuin, een groot grasveld, een kinderboerderij en een vijver.

Herstructurering

In 2009 werd het park vernieuwd. Het park had veel achterstallig onderhoud en er was overlast van jongeren. Dit waren aanleidingen voor de herstructurering van het park. Het Willem-Alexanderplantsoen moest volgens de gemeente een park worden dat voor iedereen toegankelijk was en waar mensen tot rust kunnen komen.

Hoofdvraag

De vernieuwing is uitgevoerd, maar het resultaat voldoet niet helemaal aan de verwachtingen van de gemeente. In de praktijk wordt duidelijk dat het park anders gebruikt wordt dan vooraf werd verwacht in het ontwerp. De hoofdvraag bij dit park is:

Hoe ga je om met onvermijdelijke spanningen en conflicten bij het gebruik van een vernieuwd park?

► Voorgestelde interventies:

Veiligheid ([p 96](#))

► Bron: *Common Grounds - Een visuele etnografie van publieke ruimte*, Bureau NEL ([hier](#) te bestellen)

Collectieve buitenruimten

Woonerven Lunetten, Utrecht

Het woonerf Balearen en het binnenhof Dolomieten liggen in de Utrechtse wijk Lunetten. Beide plekken bevinden zich in het zuidelijke deel van de wijk. Het zijn voorbeelden van collectieve buitenruimten die begrensd worden door eengezinswo-

ningen. Het plan Lunetten werd destijds gezien als de laatste uitbreiding van de stad. De gemeente Utrecht wilde een wijk met meer nadruk op ruimtelijke kwaliteit en woningdifferentiatie nadat de ergste woningnood gelenigd was.

Kenmerken

Tussen 1976 en 1984 is Lunetten gerealiseerd. In de periode tussen 1989 en 2002 heeft er langs de randen van Lunetten verdere uitbreiding plaatsgevonden. Lunetten wordt als een atypische bloemkoolwijk gezien. Ze kenmerkt zich niet door de ogenschijnlijke

ondoordringbare kluwen van woonerven. Wel typisch voor die bouwperiode is de architectonische verkleining van de schaal tot een menselijke maat. Lunetten is ook typisch 'jaren '70' door het planvormingsproces waarbij toekomstige bewoners intensief samenwerkten met ontwerpers en opdrachtgevers.

Heterogeniteit

De heterogeniteit aan woningtypologieën in Lunetten is groot. Er zijn relatief veel wooneenheden voor studenten in de wijk. Er wonen momenteel ruim 11.000 mensen in de wijk. De opzet van de woningen in buurtjes, de relatieve korte afstand tot de voorzieningen en de groene omgeving geven de wijk het karakter van een dorp. De aanwezige voorzieningen, zoals het treinstation, geven de wijk tegelijkertijd een stedelijk karakter.

Hoofdvraag

In de casus staan het woonerf Balearen en het binnenhof Dolomieten, gerealiseerd in de jaren '70, centraal. De vraag is:

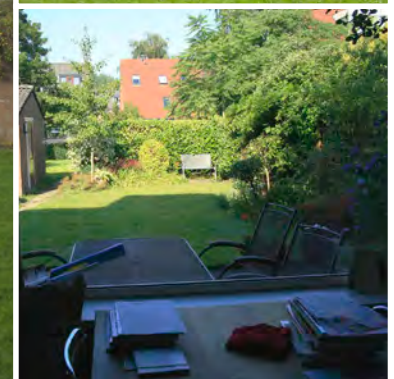
Wat zijn de knelpunten en de succesfactoren in het gebruik en de beleving van deze collectieve buitenruimten?

► Voorgestelde interventies:

Sociologisch (p 54)

Veiligheid (p 97)

► Download [hier](#) het volledige rapport

Verantwoording

Het Leonardo da Vinciplein, het Willem Alexander-Plantsoen, A8erna en Oase

zijn onderzochte plekken van het Noord-Hollandse traject *Buitenruimte Binnenboord*, zie de Publicatie *Common Grounds: Een visuele etnografie van publieke ruimte*, geschreven door bureau NEL (Neeltje ten Westenend, Ester Heiman en Leeke Reinders). Voor de locatiebeschrijvingen is deze publicatie geraadpleegd, aangevuld met informatie van websites van gemeenten, Pre-wonen (Leonardo da Vinciplein), KEI centrum Stedelijke vernieuwing en Wikipedia. Het boekje is te bestellen bij [Trancity](#).

Woonerven Lunetten

Het Utrechtse architectuurcentrum Aorta heeft het Bureau Lofvers, Jutten Architectuur en Nio Stedelijk Onderzoek een studie laten verrichten naar de collectieve buitenruimten van de woonerfwijk Lunetten. De SEV, het stimuleringsfonds voor de architectuur, de gemeente Utrecht en de corporaties hebben dit financieel mogelijk gemaakt. Download het rapport [hier](#).

Paul Krugerplein

In de plinten van het Krugerplein zijn vijftien bedrijfspanden gevestigd. Het bezit van die panden ligt in handen van verschillende corporaties. In opdracht van de SEV, het Amsterdamse stadsdeel Oost en de in de Transvaalbuurt actieve woningcorporaties Eigen Haard, Rochdale, Stadgenoot en Ymere heeft de Universiteit Amsterdam onder leiding van Poppegaai en Kloosterman in 2009 onderzocht welke economische functies het beste in deze bedrijfspanden ontwikkeld kunnen worden. Download het rapport [hier](#).

Poptahof

Het onderzoek *De Vier Seizoenen van de Poptahof - Ontmoetingen in de publieke ruimte* is uitgevoerd door Gwen van Eijk (voorheen werkzaam bij OTB/TU Delft). Dit onderzoek is gemaakt in opdracht van Projectorganisatie Poptahof en Woonbron Delft. Download het rapport [hier](#).

Otterpleinen

De publieke ruimten in vroegna-oorlogse wijken zijn onderwerp van de ontwerp-opdracht die de SEV aan Atelier Kempe Thill verstrekte. Ontwerp een meisjesvriendelijk plein in een gefingeerde naoorlogse wijk, was de opdracht. Het resultaat is de studie Otterpleinen: moderne stadsbiotopen. Op zoek naar sociale allure in de post-oorlogse woonwijk. Download het rapport [hier](#).

De Gillisbuurt, Delft en De Kleine Wereld, Amsterdam

zijn twee wijken waar de SEV het afgelopen jaar met mede-ontwerp en medebeheer experimenteerde. In Delft werkte de SEV samen met de gemeente, woningcorporatie Woonbron en welzijnsorganisatie Breed Welzijn Delft. In Amsterdam met woningcorporatie De Key, Stadsdeel Noord, Natuur- en Milieu Educatie Stadsdeel Noord en de Gemeente Amsterdam. Download het rapport [hier](#).

Deel 2

De disciplines

1. Sociologisch perspectief	46
2. Stedenbouwkundig perspectief	56
3. Landschappelijk perspectief	65
4. Wijk economisch perspectief	74
5. Verkeerskundig perspectief	81
6. Veiligheidsperspectief	91
7. Beheersperspectief	100

Discipline 1

Sociologisch perspectief

Radboud Engbersen, SEV | Platform31 en Gwen van Eijk, Universiteit Leiden

1. Het sociologisch perspectief

1.1 De blik van de socioloog

De sociologie probeert het menselijk samenleven te beschrijven en te verklaren. Een socioloog onderzoekt sociale relaties, gedrag en interacties op allerlei plaatsen. Drie problemen in het bijzonder staan centraal:

1. Het **ongelijkheidprobleem** ('wie krijgt wat?');
2. Het **cohesieprobleem** ('wat verbindt en scheidt mensen?');
3. Het **identiteitsprobleem** ('wie zijn wij?').

Het antwoord op de vragen wordt in hoge mate beïnvloed door processen van individualisering en globalisering. Deze processen hebben ingrijpende gevolgen voor de manier waarop mensen zich met elkaar verbinden en relaties aangaan. Vaste, collectieve activiteitenpatronen rondom werk, wonen, relatie en vrijetijdsbesteding, hebben plaats gemaakt voor meer individuele, tijdelijke en flexibele activiteiten. De culturele diversiteit is gegroeid door de komst van tal van westerse en niet-westerse migrantengroepen. Zo groeide ook de segregatie langs etnische scheidslijnen. Deze aspecten van ongelijkheid, binding en identiteit manifesteren zich eveneens in onze publieke ruimten.

Globalisering in stedelijke wijken

Ook in Nederland zie we concentraties van (de nazaten van) migrantengroepen in het publieke domein. Voorbeelden zijn de door Turkse Nederlanders gedomi-

De wijk Feijenoord in Rotterdam (Afrikaanderplein).

neerde wijk Feijenoord in Rotterdam (foto vorige pagina), Chinatown in het centrum van Den Haag of de Rotterdamse Kruiskade, 'Little India' in de Haagse wijk Transvaal, de kenniswerkerswijken van Amstelveen ('klein Japan').

1.2 Gebruik, ontmoeting, uitwisseling

Sociologen letten in de publieke ruimte niet zozeer op visueel plezier en artistieke hoogstandjes, maar vooral op de intensiteit van het gebruik, op ontmoeting en uitwisseling. Ze richten hun aandacht op de diversiteit van gebruikersgroepen, op sociale klassen en processen van uitsluiting en insluiting. Dit alles laat zich in publieke ruimte aanwijzen. Sommige publieke ruimten zijn exclusief (bedoeld of onbedoeld) geannexeerd door specifieke groepen, op andere plekken treffen we zeer verschillende leeftijdsgroepen, sociale klassen en leefstijlen aan.

Ook letten sociologen op de relatie tussen eigenschap en gebruik van de locatie. Steeds vaker zijn publieke ruimten het resultaat van publiekprivate samenwerkingsconstructies. Het bezit is op deze plekken deels in handen van de lokale overheid, deels in handen van private investeerders. Deze publiek-privaat gefinancierde publieke ruimten zijn meestal te vinden in de welvarende delen en winkelgebieden van steden. Private partijen kunnen op deze gebieden een sterk stempel drukken. Bijvoorbeeld door het publieke gebruik met allerlei restricties te beperken, met het gevaar dat het publieke domein wordt ingeperkt en verschaald.

1.3 Omarmen versus controleren

De toegenomen diversiteit – in culturen, leefstijlen en activiteiten – leidt bij politici tot de angst dat de sociale cohesie ('het cement van de samenleving') in buurten, wijken, steden en dorpen erodeert. Beleid is dan ook gefocust op het realiseren van publieke ruimten 'voor iedereen', op het creëren van een nieuw gemeenschappelijk publiek domein (Hajer en Reijndorp 2001). Deze publieke ruimte voor iedereen vertegenwoordigt een oud publiek ideaal van de 'centrale plaats' dat teruggaat tot het klassieke Griekenland.

Voorts zien we een trend naar gecontroleerde omgevingen, vaak publieke ruimten waar de toegang exclusief toevalt aan specifieke groepen bewoners. We zien daarnaast een opmars van woonenclaves, gated communities en afsluitbare winkelcentra. De strategie van het zoneren van publieke ruimten wint aan populariteit, zo ook het realiseren van 'scripted places'. Dat zijn plekken die bepaald gedrag van gebruikers dwingend voorschrijven. We zien dus twee strategieën in het publieke domein als antwoord op de groeiende diversiteit: enerzijds omarmen (openstellen, ruimte laten), anderzijds controleren (afsluiten, inperken).

2. Het sociologisch perspectief toegepast

2.1 De aansluiting bij de sociale context

Het succes van publieke ruimten is afhankelijk van de aansluiting bij de sociale context. Sporen ambities met de sociale structuur van de omgeving? Wie wonen daar, tot welke sociaaleconomische klasse en demografische categorieën behoren de omwonenden (jong of oud, alleenstaand of in gezinsfase, etcetera). Bij niet optimaal functionerende publieke ruimten sluiten ambitie en sociale omgeving slecht op elkaar aan. Politieke wensen sporen niet altijd met de realiteit van alledag.

Afrikaanderwijk Rotterdam

In het geval van het Rotterdamse Afrikaanderplein was er de ambitie om dit plein een stedelijke functie te laten vervullen, bovendien moest dit plein ook aantrekkelijk zijn voor middenklassenbezoekers. De eerste horecavoorzieningen in de plint, na de oplevering van het opgeknapte plein, mikten op dit publiek. 'Eat and meet' luidde het concept. Alleen wonen er in de 'achterstandswijken' rond dit plein te weinig mensen die zich dit type uitgaansleven konden veroorloven. Bezoekers bleven weg, restaurants sneuvelden en het plein bleek toch een plein met een betekenis voor de wijk. De ambities sloten niet aan bij de sociale structuur van de omgeving.

2.2 Potentie

Het is belangrijk vermogens en capaciteiten van potentiële gebruikers goed in te schatten, zowel economisch

(inkomen), cultureel (opleiding, voorkeuren) als sociaal (netwerken). Dit geldt ook voor het bereik van een publieke ruimte: heeft het een buurtfunctie of een (boven)stedelijke functie? Er lijkt per definitie een zekere neiging tot overschatting van deze aspecten te bestaan. Het buurtplein wordt te snel stedelijke proporties toebedacht, terwijl omwonenden zowel op sociaal, cultureel en economisch vlak te hoog ingeschat worden als het gaat om het taxeren van de intensiteit van hun publieke ruimtegebruik. Ook onder-

schatting van publieke ruimten komen we tegen, bijvoorbeeld wanneer er geen goed beeld bestaat van omwonenden en gevestigde ondernemers. Het intelligent benutten van dit potentieel, kan een relatief dode plek sociaal tot leven wekken.

Krugerplein Amsterdam

Het Krugerplein in de Amsterdamse Transvaalbuurt (foto) is een voorbeeld van een publieke ruimte waar het aanwezige potentieel van 'pleingebruikers' is

onderschat. Recent onderzoek legt bloot dat in de nabije omgeving relatief grote aantallen goed opgeleide zzp-ers wonen. In de huidige plintfuncties van het plein is er nauwelijks iets van hun gading te vinden. De locatie is onnodig 'armoedig' voor de sociale structuur van de nabije omgeving. Hier ligt sociaal en cultureel kapitaal, dat bij betere benutting het plein niet alleen meer bruisend maakt, maar het omliggende vastgoed in waarde laat stijgen.

2.3 Eigenaarschap geven

Voor goed functionerende publieke ruimten is het belangrijk dat gebruikers zich er in figuurlijke zin eigenaar van voelen. Dat ze het gevoel hebben dat het om 'hun' park of plantsoen gaat, en het om die reden koesteren als ware het hun eigen bezit. Vooral in de vroegnaoorlogse wijken (1945-1970) ligt een grote uitdaging dit gevoel bij gebruikers op te roepen, omdat hier zoveel ongedefinieerde ruimte aanwezig is. In veel gevallen zijn dat uitgestrekte grasvelden, maar soms ook gaat het om groen dat de wooncomplexen begint te overwoekeren.

Falgabuurt Den Helder

In Den Helder ligt de vroegnaoorlogse Falgabuurt (foto midden). Lagere inkomensgroepen en migrantengroepen zijn er de laatste decennia komen wonen. Tel daarbij op dat vrijetijdspatronen zijn veranderd, kinderen meer binnen spelen, vrouwen massaal zijn toegetreden tot de arbeidsmarkt, en begrijp dat dit consequenties heeft voor de intensiteit van het gebruik van de publieke ruimte. Nu is er lege ruimte in overvloed. Maar wie heeft die ruimte in zijn hart

gesloten, wie bekommert zich erom? Sommige bewoners ontfermen zich over een stukje. Het wordt 'hun' plek.

2.4 Radicale veranderingen

Niet altijd volstaan kleine fysieke ingrepen, soms zijn radicale veranderingen en ideeën nodig om de publieke ruimte tot leven te wekken. Een oplossing is om het gebruik van de ruimte beter te definiëren, in plaats van dit aan potentiële gebruikers zelf te laten. Op deze wijze kunnen weinig gebruikte en vaak verpieterde publieke ruimten plaatsmaken voor publieke ruimten met een duidelijke functie en duidelijke 'eigenaar'.

In het **rapport** *Otterpleinen: moderne stadsbiotopen*. *Op zoek naar sociale allure in de post-oorlogse woonwijk* trekt Atelier Kempe Thill (2010) radicale consequenties uit de veranderde sociale structuur van vroegnaoorlogse wijken. De kern van hun voorstellen is: sluit aan bij de wensen, behoeften en activiteiten van de mensen die er nú wonen. Ze stellen voor om

een asfaltplein te realiseren waar je kunt parkeren en sleutelen en waar autowasserijen een plaats hebben. Nog een idee: bewoners krijgen eigen kavels waarmee zij kunnen doen wat zij willen. Ten slotte: richt moes- tuincomplexen in of maak vormen van stadslandbouw

Park Oudegein Nieuwegein

Park Oudegein in Nieuwegein herbergt tal van trekpleisters voor verschillende groepen in de sfeer van ecologie (zoals een kinderboerderij), cultuurhistorie, landschap en sport en spel. Er ligt zelfs een natuurlijke schaatsbaan verscholen tussen oude knotwilgen (rechterfoto). Atelier Kempe Thill en Okra Architecten hebben verschillende voorstellen gedaan om de potentiële trekpleister verder te ontwikkelen en zo het park aantrekkelijk te maken voor verschillende groepen gebruikers. Zie uitwerking [landschappelijke perspectief](#).

Pretoriaal Rotterdam

De Pretoriaal in de Afrikaanderwijk (foto volgende pagina) is een karakteristieke winkelstraat die als het ware de rode loper uitlegt naar 'theater' Afrikaanderplein. Daar zijn allemaal grote en kleine trekpleisters die op dit moment nog niet optimaal functioneren, maar versterkt kunnen worden: de markt, de commerciële (winkels, horeca) en publieke functies (basisonderwijs, peuterspeelzaal) in de plint. Dit geldt ook voor de aanwezigheid van een moskee, botanische tuin en een cultureel podium (Het Gemaal). Het grote grasveld, het aanwezige water, de plekken om te verpozen, te sporten en te barbecueën, hebben ook potenties.

2.7 Reuring versus rust

Tegelijkertijd is de afgelopen periode ook duidelijk geworden dat ontmoeting en contact in publieke ruimten niet op alle plekken mogelijk is, omdat de reuring daar beperkt is. Reuring is vooral weggelegd voor strategisch liggende locaties. Deze plekken

mogelijk zodat (arme) bewoners hun eigen voedsel kunnen verbouwen (illustraties vorige pagina en linksboven).

2.5 Ontmoeten stimuleren

Overheden proberen het aangaan van sociaal bindingen te stimuleren. Belangrijk zijn herhaalde, vanzelfsprekende ontmoetingen tussen burgers in publieke ruimten als parken, pleinen en lokale voorzieningen. Door elkaar met enige regelmaat te zien of tegen te komen, bouwen mensen 'publieke familiariteit' op (Blokland 2005 en 2008).

Publieke familiariteit

Uit de sociale psychologie kennen we de contacthypothese. Die komt erop neer dat, onder condities (zoals gelijke status en coöperatieve relaties), bekend bemind maakt. Wanneer 'culturele vreemden' elkaar beter leren kennen, kunnen vooroordelen plaatsmaken

voor begrip en wederzijds respect. Publieke familiariteit, daarentegen, vereist geen sterke bindingen, maar kan juist ontstaan daar waar vluchtige contacten structureel plaatsvinden. Familiariteit in de publieke ruimte gaat dan ook niet over 'beminnelijke' overbruggende relaties, maar over herkenbaarheid en het sociaal kunnen plaatsen van de ander. Publieke familiariteit heft gevoelens van anonimiteit en vervreemding op.

2.6 Verschillende functies

Publieke familiariteit kan natuurlijk alleen maar tot stand komen op plaatsen waar verschillende leeftijdsgroepen, etnische groepen en sociale klassen graag naartoe gaan. Dat betekent dat het slechts gestalte kan krijgen op plekken waar veel functies bij elkaar komen en waar het gedrag van gebruikers niet door allerlei restricties aan banden gelegd wordt. Ofwel plekken met een magnetiserende werking op zoveel mogelijk mensen.

samenleving, die nostalgische gevoelens koestert over een wereld die ooit homogeen en overzichtelijk was. Hoe zorg je ervoor dat mensen zich thuisvoelen in publieke ruimten in Nederland?

Sociologen maken duidelijk dat dit thuisgevoel versterkt kan worden door te accepteren dat mensen graag onder soortgenoten willen verkeren. Het heeft weinig zin om geforceerd plekken te willen maken waarvan iedereen gebruik maakt. Dus: accepteer homogeniteit in levensstijl of accepteer dat publieke ruimten relatief etnisch of sociaaleconomisch homogeen zijn. Diversiteit hoeft dus niet altijd het devies te zijn. Belangrijker is tegemoetkoming aan de verscheidenheid van wensen en behoeften door het creëren van verschillende publieke ruimten.

kunnen een belangrijke rol spelen in het samenbrengen van verschillende levensstijlen, leeftijden, klassen en culturen. Dat wil niet zeggen dat voor rustige, lege en stille parken geen plek is.

Praktisch gezien zullen we de aanwezigheid van rustige plekken moeten accepteren, simpelweg omdat niet alle publieke ruimten bruisend kunnen zijn. Maar er zijn goede redenen om deze plekken te herwaarderen. Mensen zijn niet alleen gebaat bij reuring,

contact, confrontatie en ontmoeting, maar ook bij rust, contemplatie en afzondering. Het bieden van time-out ervaringen, is ook een functie van publieke ruimten.

2.8 Thuis laten voelen ('onder ons')

In een geglobaliseerde wereld staan begrippen als 'thuishoren' en 'identiteit' onder druk. De sociologie spreekt over een 'homesick world' (Duyvendak 2011). Zowel migrantengroepen die binnenkomen kampen met dit gevoel van heimwee, als de ontvangende

3. Het sociologisch perspectief multidisciplinair aangevuld

Het sociologisch perspectief legt eenzijdig de nadruk op sociale relaties en interacties van mensen. De socioloog kijkt niet in eerste instantie naar de inrichting en de aankleding, noch naar de architectuur, economische potentie of verkeersinfrastructuur. Bij de aanpak van publieke ruimten, zijn die aanvullende perspectieven essentieel.

3.1 Eigenaarschap versterken

Om het gevoel van eigenaarschap te versterken worden door gemeenten en corporaties verschillende fysieke strategieën ingezet, zoals het bewust vormgeven van kleinschaligheid. Hierbij sluit de populaire metafoer van de huiskamer nauw aan. Mensen waarderen publieke ruimten die ze als intiem en beschut ervaren. Kansen voor kleinschaligheid liggen bij uitstek in woonerfwijken en verdichte binnenstedelijke wijken. Woonerfwijken zijn veelal tot stand gekomen in nauwe interactie tussen stedenbouwkundigen en bewoners. De Utrechtse wijk Lunetten is daar een voorbeeld van. In naoorlogse wijken dient kleinschaligheid op veel plaatsen geïntroduceerd te worden. In het geval van publieke ruimte met een stedelijke functie is kleinschaligheid als strategie kansloos.

Poptahof Delft, Leefdek Akropolis

Een voorbeeld van het introduceren van kleinschaligheid en eigenaarschap: het Leefdek Akropolis in de Delftse vroegnaoorlogse wijk Poptahof (foto). De

woningen vormen een hof. De voortuinen van de woningen grenzen aan het leefdek, zo ook de voortuinen van de bovenwoningen en de galerijen van de flats. Kinderen kunnen er veilig en geborgen spelen

onder toezicht van ouders en (boven)buren. Het leefdek heeft een grote open trap naar het Poptapark. 's Avonds en 's nachts wordt deze toegang afgesloten. Zo wordt deze semi-publieke ruimte eerder een private ruimte.

Lunetten

De foto hiernaast is genomen in de woonerfwijk Lunetten. Hier heeft iemand een picknicktafel buiten gezet: de collectieve publieke ruimte als 'huiskamer': besloten, intiem en overzichtelijk.

3.2 Programmeren

Economische activiteiten in de plint van een plein of in een park, zijn vaak de triggers voor ontmoeting en uitwisseling. Intelligente programmering is belangrijk. Verschillende gemeenten kennen inmiddels het fenomeen pleinregisseur. Hij coördineert de inspanningen gericht op de veiligheid op en rond het plein, hij schept een gastvrije ambiance, maakt een programma voor verschillende groepen en ontwikkelt zoveel mogelijk economische functies (festivals, markten, horeca, etcetera).

4. Aanbevelingen

1. Zorg voor een **goede aansluiting** van de publieke ruimte **met de sociale context**. De ambities die men met de publieke ruimte wil vervullen, moeten passen bij de bewoners die er gebruik van maken.
2. Wees realistisch over het **bereik** van een publieke ruimte. Zal de ruimte vooral omwonenden aantrekken, of kan het plein of park zich ook richten op wijk, stad of land?
3. Besteed aandacht aan de **gewone publieke ruimten** in woonwijken, en zeker die van kwetsbare woonwijken. Goede publieke ruimten trekken niet alleen de waarde van het omliggende vastgoed omhoog, maar scheppen ook een inspirerende pedagogische context voor opgroeiende kinderen en verhogen meer algemeen de kwaliteit van leven van alle bewoners die daar omheen wonen en leven.
4. Waardeer ook **oppervlakkige ontmoetingen**. In zeer diverse multiculturele stedelijke contexten kan door vluchtige maar herhaalde contacten publieke familiariteit ontstaan: herkenning en vertrouwdeheid met de 'vreemde' ander. Publieke familiariteit heft gevoelens van anonimiteit en vervreemding op.
5. Creëer **multifunctionele plekken** om publieke familiariteit in diverse stedelijke contexten te stimuleren. Functiemenging zorgt voor sociale menging. Alleen daar waar verschillende levensstijlen, leeftijden, klassen en culturen structureel samenkomen, kan publieke familiariteit ontstaan.
6. Creëer **trekpleisters** met een magnetiserende werking op zoveel mogelijk mensen. Reuring trekt mensen, en de aanwezigheid van publiek trekt weer meer mensen. Zorg dat er wat te zien of te doen is.
7. Maak mensen **informeel eigenaar** van publieke ruimten. Mensen die zich verantwoordelijk voelen voor een ruimte zullen er beter voor zorgdragen en zullen zich er meer thuis voelen.
8. Geef waar mogelijk **publiek voorrang boven privaat**. Privatisering maakt publieke ruimten per definitie minder toegankelijk. Private ruimten zijn ook vaak gecontroleerde ruimten, waar spontaneiteit minder welkom is. Laat het private het publieke niet overwoekeren.
9. **Herwaardeer rust**. Ten eerste, omdat niet alle publieke ruimten kunnen bruisen. Ten tweede, omdat mensen ook gebaat zijn bij rust, contemplatie en afzondering. Het bieden van time-out ervaringen is een belangrijke functie van publieke ruimten.

10. Ten slotte, creëer **verschillende typen publieke ruimten** voor verschillende typen publiek. Diversiteit hoeft niet altijd het devies te zijn. Publieke ruimten kunnen ook exclusief voor homogene groepen (seks, etniciteit, sociaaleconomische samenstelling, leeftijd) ingericht zijn. Kom tegemoet aan de grote verscheidenheid aan wensen en behoeften.

Bronnen

Atelier Kempe Thill (2010) Otterpleinen: moderne stadsbiotopen. Op zoek naar sociale allure in de post-moderne woonwijk. Rotterdam: SEV.

Blokland, T. (2005) Goeie burens houden zich op d'r eigen. Buurt, gemeenschap en sociale relaties in de stad. Den Haag: Dr. Gradus Hendriksstichting.

Blokland, T. (2008) Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad. Amsterdam: University Press.

Duyvendak, J. W. (2011) The politics of home. Belonging and Nostalgia in Western Europe and the United States. New York: Palgrave Macmillan

Hajer, M. en A. Reijndorp (2001) Op zoek naar een nieuw publiek domein. Analyse en strategie. Rotterdam: NAI Uitgevers.

Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen (2006), Samenleven en samenwerken. Een toekomst voor de Nederlandse Sociologie. KNAW: Amsterdam

Tops, P. (2007) Regimeverandering in Rotterdam. Hoe een stadsbestuur zichzelf opnieuw uitvond. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.

Discipline 2

Stedenbouwkundig perspectief

Atelier Kempe Thill

1. Het stedenbouwkundig perspectief

Onder stedenbouw wordt letterlijk verstaan 'het uitbreiden van steden' en behelst het onderzoeken van wenselijke en mogelijke ontwikkelingen voor bestaande en nieuw in te richten gebieden. Nu grote uitlegoperaties door de economische crisis niet meer plaatsvinden, richten stedenbouwers het vizier op het transformeren van de bestaande stad. Steeds vaker gaat het daarbij om het vormgeven van plannen voor kleinschalige gebiedsontwikkeling.

De opgave in de stedenbouw is het realiseren van optimale leefomgeving voor de (toekomstige) bewoners en gebruikers. Een omgeving die een flexibele basis biedt voor toekomstige ontwikkelingen. Bij het realiseren van deze leefomgeving draait het niet alleen om het vormgeven van fysiek-ruimtelijke aspecten, maar juist ook om het integreren van sociaal-culturele, sociaal-economische, politiek-bestuurlijke en sociaal-psychologische elementen. Bij het laatste aspect gaat het om cruciale waarden als toe-eigening, gebruik en beleving. De stedenbouwkundige preciseert de behoeften van (toekomstige) bewoners/gebruikers en formuleert duidelijke kaders. De architecten en andere ontwerpers vertalen deze behoeften in concrete, fysieke voorzieningen, zoals publieke ruimten.

1.1 Ruimtelijke ordening

Tot in de 20e eeuw bepaalde de overheid en haar stedenbouwkundigen de ontwikkeling van de stad. Met het democratiseren van de samenleving, de toenemende behoefte aan inspraak door burgers, bedrijven en belangenorganisaties en de wens tot buitenstedelijke ordening (de stad die doorloopt in het ommeland) is het begrip 'ruimtelijke ordening' ontstaan. In de ruimtelijke ordening komen stedenbouw, planologie en landschapsarchitectuur bij elkaar.

Wetgeving ligt aan de basis van ruimtelijke planvorming en ordening. Toch zijn niet alleen wetten bepalend voor de ruimtelijke ordening. Het rijk stuurt de ruimtelijke ordening ook via 'sturende teksten'. Zo formuleert de vijfde en laatste nota ruimtelijke ordening Ruimte maken, ruimte delen (2001) zeven criteria voor een mooie en functionele leefomgeving. Het zijn normatieve, geen operationele criteria.

Criteria functionele leefomgeving

1. Ruimtelijke diversiteit (eigen karakter van milieus);
2. Economische en maatschappelijke functionaliteit (elkaar versterken in plaats van verdringing van functies);
3. Culturele diversiteit;
4. Sociale rechtvaardigheid (tegengaan ongelijkheid sociale groepen of regio's);
5. Duurzaamheid (bestrijden milieuproblemen en zorg voor veilige omgeving);
6. Aantrekkelijkheid (landschaps- en stedschoon als cultuuropgave); en
7. Menselijke maat (passend bij behoefte en belevingswereld).

Met behulp van harde wetgeving (waar mag je bouwen en onder welke condities) en bovenstaande tijdgebonden zachte waarden geven stedenbouwkundigen vorm aan hun professie.

2. Het stedenbouwkundig perspectief toegepast

2.1 Typen stedelijke ruimte

Binnen planvorming dient de mogelijkheid tot het eigen maken van publieke ruimte als concreet criterium meegenomen te worden.

Er zijn grosso modo vier typen van stedelijke ruimte te onderscheiden:

1. **De openbare ruimte** - ruimte in eigendom van de overheid;
2. **De publieke ruimte** - publiek toegankelijke ruimte met een openbaar karakter, wel dan niet in eigendom van de overheid;
3. **De collectieve (of gemeenschappelijke) ruimte** - ruimte gebruikt door een (beperkte) groep die al dan niet publiek toegankelijk is;
4. **Privé ruimte** - afgesloten en niet toegankelijke ruimte.

Deze ruimtes dienen afgestemd te worden op de behoefte en aan te sluiten bij de belevingswereld van de beoogde gebruiker(sgroep).

Casus Amsterdam

Typerend in met name na-oorlogse planuitleg is overvloedige openbare ruimte, vaak in combinatie met het ontbreken van een directe relatie tussen gebouw en alle ruimte daarbuiten ('maaiveld'). Directe verbondenheid tussen gebruikers en de openbare ruimte ontbreekt. Een 'publiek vacuüm' ontstaat door gebrek aan verantwoordelijkheid en veiligheid. Niet zelden ontstaat een situatie – onder invloed van onderhoudsbudgetten die steeds sterker onder druk staan –

waarbij de relatie tussen gebruikersintensiteit en onderhoudskosten volkomen scheef is. Intensivering van de relatie tussen bouwblok en publieke ruimte kan worden bereikt door de schaal van de openbare ruimte

terug te brengen. Dat kan door de introductie van gemeenschappelijke ruimte passend bij de maat van de aangrenzende bebouwing en beter afgestemd op het beoogde gebruik.

De Kleine wereld Amsterdam

Bij het woningbouwensemble 'De Kleine Wereld' staan vier bouwblokken binnen een overvloedige, voornamelijk groene context. De plint wordt gevormd door garageboxen (foto links) die zijn toegewezen aan mensen die niet zelf in het ensemble wonen. Een zeer beperkte collectieve ontsluiting zorgt ervoor dat er van een relatie tussen verblijfsruimte en maaiveld (aansluitend terrein) nauwelijks sprake is (foto rechts). De publieke ruimte is gedevalueerd tot afstandsgroen. Aangevuld met een complexe eigendomssituatie ontstaat een situatie waarbij verantwoordelijke instanties naar elkaar wijzen. De betrokkenheid met de publieke ruimte is marginaal.

Mogelijke interventie

Een mogelijke interventie is de ruimte tussen de bouwblokken fysiek af te scheiden van de publieke ruimte. Als gemeenschappelijke ruimte wordt meer bescherming aangeboden (foto onder). Dit past bij de maat van het bouwblok en is voor bewoners te overzien en te controleren. De drempel tot bewonersinitiatieven wordt verlaagd. Dit kan leiden tot intensivering van het gebruik van het maaiveld (aansluitend terrein). De toe-eigeningswaarde van de publieke ruimte is teruggebracht tot een bevatbare schaal voor gebruikers.

Casus Groningen

Het type bebouwing bepaalt het bereik van interactie met de publieke ruimte. De impact van een kleinschalige plintfunctie is minder groot dan de invloed van een groot collectief gebouw zoals een stadhuis of een warenhuis. Bij planontwikkeling dienen de bebouwing en de aangeboden publieke ruimte op elkaar afgestemd te zijn. Wanneer deze zones niet duidelijk gedefinieerd zijn, komt de publieke ruimte rommelig over op bezoeker. Een voorbeeld. De kleinere schaal van de bebouwing in relatie tot een overvloedige publieke ruimte leidt tot een visuele kakofonie. Dit wordt als onoverzichtelijk en onaangenaam ervaren.

Grote Markt Groningen

De bebouwing op de Grote Markt in Groningen vormt een collage, verbonden door één centraal plein (foto boven). We treffen daar een monumentaal stadhuis aan, meer grootschaligere modernere interventies en historische bebouwing. Het plein oogt niet als eenheid, maar als een patchwork van elementen, die elk op hun eigen manier om aandacht vragen. De zwakke plek lijkt de afmeting van het plein. Daarom overweegt men herstel van de historische rooilijnen (vastgestelde grenzen) om daarmee de intimiteit van weleer te revitaliseren (afbeelding links).

Alternatieve interventies

In historische bebouwing past, qua schaal, een meer intieme ruimte. Bij het monumentale stadhuis een voorzone met grandeur (foto rechts). Een alternatieve interventie kan bestaan uit afstemming van de beschikbare publieke ruimte op de aangrenzende

bebouwing. Bijvoorbeeld door het introduceren van een bomenrij. Zo ontstaat een visuele zonering: een randzone en een centraal plein. De bomen bieden verder beschutting tegen weersinvloeden. Ze breken de wind en bieden schaduw in de zomer, waardoor

mensen er graag verblijven. De aangeboden publieke ruimte wordt zo teruggebracht tot een bevatbare schaal. Het past bij de aangrenzende bebouwing en stimuleert een intensief gebruik van de publieke ruimte.

2.2 Centrum en periferie in balans

Een stedenbouwkundig oerprincipe is dat concentratie van behoeften leidt tot centralisatie; het ontstaan van centra en periferieën. Beide herbergen specifieke kwaliteiten. In het centrum is er de reuring rond de publieke en commerciële voorzieningen, in de periferie de rust en ruimte. Binnen planontwikkeling dienen deze kwaliteiten aanvullend ingezet te worden.

Al lange tijd ondergaat het platteland een ingrijpende economische en sociale transformatie. Niet langer domineert de agrarische functie (foto links), maar veeleer de woonfunctie en de recreatieve functie. Nu de landbouw als economische drager meer en meer wegvalt, ontwikkelen agrariërs aanvullende economische initiatieven om het hoofd boven water te houden. Denk aan: kamperen bij de boer, zorgboerderijen, verkoop streekproducten, etcetera. Aange trokken door de rust en relatief goed betaalbare woningen vestigen zich gegoede burgers in de ommelanden - de auto beschikbaar voor korte, wekelijkse boodschappen (foto boven rechts).

Overdinkel

In het kleine grensdorp Overdinkel wordt de tendens van het recreatieve landschap en de invloed van met name de auto gezien als bedreiging. Interregionaal dient Overdinkel de concurrentie aan te gaan met aangrenzende buurgemeenten. De lokale middenstand staat onder druk en de jeugd trekt weg. Met weemoed verlangen de bewoners terug naar de tijd dat het centrum nog het echte dorpshart was, waar mensen zich in herkenden en elkaar ontmoetten.

Het Kulturhus

De oprichting van het 'Kulturhus' (illustratie rechts onder) heeft als doel de centrumfunctie van Overdinkel te herstellen en de concurrentie met de omgeving aan te gaan. Dit Kulturhus zou in de plaats komen van enkele gedateerde collectieve voorzieningen.

Centralisatie van functies leidt over het algemeen tot leemtes op plaatsen waar deze oorspronkelijk gehuisvest waren. Interessanter is om de behoeften bij potentiële gebruikers in kaart te brengen en een meer aanvullende programmering tussen centrum en periferie te ambiëren. Zodanig dat beide elkaar versterken in plaats van elkaar verdringen. Denk aan (betaalbare) werkruimten voor klein ondernemerschap, het organiseren van een seizoensgebonden streekmarkt – het recreatieve agrariërschap ondersteunend – of het sterker wortelen van Overdinkel in

het interregionale fiets- en wandelnetwerk. Een dergelijke strategie kan de basis vormen voor een meer sociaal-interactieve publieke ruimte.

3. Het stedenbouwkundig perspectief multidisciplinair aangevuld

Zoals aangegeven in de inleiding bevat de leefomgeving zowel aspecten van 'fysieke structuur' als van 'samenleving', met zijn sociaal-culturele, sociaal-economische, politiek-bestuurlijke en sociaal psychologische aspecten. Het functioneren van de leefomgeving is daarmee een multidisciplinaire aangelegenheid. Optimaal is de situatie waarbij de diverse disciplines elkaar versterken en aanvullen; samen bepalen zij immers uiteindelijk de kwaliteit van de leefomgeving.

3.1 Stimuleren in plaats van beperken

Een kwalitatief hoogwaardige gebouw en dito ruimtelijke structuur levert niet per definitie een goed functionerende leefomgeving op. Regelgeving in de vorm van beperkende of juist stimulerende maatregelen kan sturend optreden en bepalend zijn voor het intensiveren van het gebruik van de leefomgeving. De politiek-bestuurlijk dimensie kan voor de hand liggende ingrepen mogelijk of onmogelijk maken.

De Kleine Wereld Amsterdam

Naast een gebrekkige fysieke structuur – garageboxen op maaiveldniveau, centrale ontsluitingen die uitkomen op zijdes waaraan geen verblijfsruimtes gesitueerd zijn – draagt het toewijzingsbeleid gevoerd door de woningcorporatie geen stimulans voor een intensiever gebruik van de plintzone. De garageboxen kunnen door iedereen gehuurd worden. Ook bijvoorbeeld door winkeliers van buiten die er zelf niet wonen en louter geïnteresseerd zijn in goedkope opslag-

ruimte. Er bestaat dus geen voorkeursregeling voor de bewoners die er zelf wonen. Dit versterkt het anonieme karakter van het woningbouwensemble.

Gillisbuurt Delft

De situatie in de Gillisbuurt (foto) toont dat een relatief hoogwaardige fysieke structuur geen garantie biedt voor een intensief gebruikt maaiveld. Ondanks de vloeiende relatie tussen gebouw en maaiveld (grondoppervlakte), open gevels en de aanwezigheid van voorzieningen voor minder valide bewoners als een lift, lijkt de binding met het collectieve groen marginaal.

Een van de verklarende factoren is mogelijk het gehanteerde toewijzingsbeleid: mensen slecht ter been hebben het voorrecht op een plintwoning. Alternatief zou zijn deze woningen toe te wijzen aan bijvoorbeeld jonge gezinnen met kinderen. Dankzij het direct toegankelijke maaiveld – zichtbaar vanuit de keuken – is toezicht beter gewaarborgd op de spelende kinderen. Dit draagt mogelijk bij tot een levendiger en intensiever gebruikt collectief binnengebied.

3.2 Eigen kracht

Gebrek aan identiteit en gemis aan karakteristieke, onderscheidende kwaliteiten zijn veel gehoorde klachten over het functioneren van de leefomgeving. De vraag rijst in hoeverre hier sprake is van maakbare kwaliteiten. De cases 'Heerlijkheid Hoogvliet' (foto linksboven) en 'Centrumplan Ypenburg' (foto's onder) tonen aan dat herkenning van imago en acceptatie ervan als gemeenschappelijk goed bepalend zijn. In het

eerste geval gaat het om een zeer 'hip' en eigentijds vormgegeven cultureel centrum. In het tweede geval om een stedenbouwkundige opzet waar het Toscaanse plaatsje San Gimignano met zijn beroemde middeleeuwse torens als referentiebeeld voor heeft gediend. De vraag is of deze geleende identiteiten niet te geconstrueerd en 'bedacht' zijn voor de betreffende locaties. Karakter en identiteit zijn eigenschappen die leden van een maatschappelijke groep verbindt. De betekenis hiervan kan alleen door de groep zelf toegekend worden. Uit onvrede met de actuele situatie en de wens tot 'iets totaal nieuws', zijn politici, bestuurders en ontwerpers vaak geneigd over het hoofd te zien dat bestaande eigenschappen en verhalen over de omgeving tal van aanknopingspunten bieden. Het motto 'ga uit van eigen kracht en versterk waar je goed in bent' zou veel meer het uitgangspunt moeten zijn.

Overdinkel

In Overdinkel worden karakteristieke elementen

– arbeidersverleden, agrarische context, doorgangsroute – eerder als last ervaren dan als mogelijkheid. Een externe actor zou mogelijk bij de gemeenschap een mentale omwenteling op gang kunnen brengen. Soms is er een buitenstaander nodig om die unieke kwaliteiten naar voren te halen. Om hen meer bij de eigen kracht en kwaliteiten in het gebied te laten aansluiten en de huidige destructieve attitude kunnen doorbreken.

4. Aanbevelingen

Begrijp dat er binnen de stedenbouwkundige discipline geen set van gouden regels aan te wijzen is waarmee de perfecte situatie uitgelegd kan worden. Wel zijn er **hoofdprincipes** te formuleren waarmee stedenbouwkundig maatwerk kan worden verricht.

- 1 Het eerste principe is dat de **kwaliteit van de ruimte door de (toekomstige) gebruiker bepaald wordt**. Deze inbreng maakt planvormings-processen ingewikkeld, maar is wel cruciaal.

Bijzondere aandachtspunten:

- Maak gebruik van professionals om emotionele betrokkenheid van bewoners een plaats te geven. Emotie is vaak een uitdrukking van identificatie en betrokkenheid.
- Voorkom bij planvorming verloop van betrokken contactpersonen (overheden, corporaties, etc.).
- Maak heldere afspraken over één aansturende partij met duidelijke regierol.

- 2 Het tweede principe is dat **toe-eigeningswaarde als maatstaf** voor het bepalen van de schaal van de publieke ruimte zou moeten gelden. Een passende relatie tussen bouwblok en publieke ruimte zorgt voor een uitgebalanceerde leefomgeving.

Bijzondere aandachtspunten:

- Creëer waar mogelijk levendige plintzones, zoals leefruimte op begane grond;

- Richt waar mogelijk functie-neutrale plintzones in, zoals woon-werk functies;
- Draag zorg voor integraal ontwerp publieke ruimte en bouwblok, ontwerp als totaaleenheid;
- Geef speciale aandacht aan (collectieve) ontsluitingen.

- 3 Het derde principe is aandacht voor de **verhouding centrum en periferie**. Zorg dat beide aspecten elkaar versterken in plaats van verdringen. Werk niet alleen vanuit de lokale schaal maar plaats nieuwe ontwikkelingen in een breder ruimtelijke perspectief.

- 4 Het vierde principe is het **onderkennen van beheer als sturende actor**. Beheer is belangrijk. Probeer daarin zo veel mogelijk te stimuleren, in plaats van te beperken.

Bijzondere aandachtspunten:

- Nazorg als mogelijkheid voor optimaal functioneren fysieke structuur.
- Stimuleringsbeleid ter waarborging van juist gebruik van de publieke ruimten.
- Speciale aandacht bij toewijzingsbeleid van huurders. Net een andere compositie van huurders kan een groot positief verschil maken op de omliggende publieke ruimte. Denk aan gezinnen die in de plint van een complex wonen of het verhuren aan garageboxen aan huurders

die een binding hebben met de omliggende publieke ruimte (door de activiteiten die ze er verrichten).

- 5 Het vijfde principe is het **benutten van de eigen kracht van een publieke ruimte**. Heb daarbij zowel oog voor de geschiedenis van de plek als voor de huidige kwaliteiten/potenties. Versterk deze en wees voorzichtig met het munten van nieuwe (modieuze) imago's en identiteiten. Kijk naar de kansen van het bestaande, in plaats van naar de beperkingen.

Bronnen

Hidding, M.C. e.a (2002) Planning voor stad en land, Bussum: Coutinho.

Boomars L. en Hidding M.C. (1999) Leefbaarheidseffectenrapportage opsterland, Wageningen: landbouwuniversiteit.

Ministerie van Volkshuisvesting, Ruimtelijke Ordening en Milieubeheer (2001) Ruimte delen, ruimte maken. Vijfde nota over de Ruimtelijke ordening 2000/2020, Den Haag: Rijksplanologische Dienst.

Discipline 3

Landschappelijk perspectief

Thecla van Dijk, OKRA Landschapsarchitecten

1. Het landschappelijk perspectief

1.1 Landschapsarchitectuur als verbindende discipline

Landschapsarchitectuur begeeft zich op het snijvlak tussen gebouw, stad en landschap. De discipline slaat een brug tussen vaktechnische kennis als bodemkunde, ecologie, geografie en de maatschappelijke,

sociale condities van de samenleving. Het is een discipline met een brede oriëntatie, gericht op duurzame verandering van de dagelijkse leefomgeving. Het gaat over het zoeken naar balans tussen de stedelijke vraag naar ruimte en de verantwoorde inpassing daarvan in het landschappelijk gebied. Naast landschappelijke

gebieden en parken valt ook de leefbaarheid van stedelijke woon- en werkmilieus binnen de scope van de landschapsarchitecten. Veel vraagstukken aan de landschapsarchitect betreffen het verantwoord inrichten van de openbare ruimte waarbij alle belanghebbenden een passende plek krijgen.

2. Het landschappelijk perspectief toegepast

2.1 Het verstopte Hellingpark in Hoogvliet

Aangelegd als buffer tussen snelweg en woonmilieu en grenzend aan twee parkgebieden, is de situering van het Hellingpark helemaal zo slecht nog niet. Toch wordt het park maar weinig gebruikt. Vanuit het landschappelijk perspectief wordt op twee niveaus gekeken naar de ruimtelijke condities.

Wijkniveau

Op het niveau van de wijk valt op dat brede verkeersaders een te grote (mentale) barrière vormen om de verschillende parken als één recreatiegebied te ervaren. Het zijn nu allemaal op zichzelf staande parken die onderling niet helder verbonden zijn. Dat mensen liever dezelfde route terug nemen in plaats van een rondje lopen, komt ook door de eenzijdige programmering. Weinig activiteiten en diversiteit in het

park maken het ook niet erg interessant om het gebied te gaan verkennen.

Parkniveau

Op het niveau van het park valt het achterstallig beheer van zowel het groen als de inrichtingselementen op.

Relatief makkelijke acties kunnen het vertoeven prettiger maken. Bijvoorbeeld een sterk beheerplan, goed toegankelijke paden, duidelijke bewegwijzering, meer diversiteit in groen, voldoende bankjes en afvalbakken.

Hellingpark Hoogvliet

De echte opgave ligt in het goed programmeren van plekken en het verankeren van het park met de aangrenzende groengebieden en de woonwijk. Met een uitgekiend plan voor functies en groenbeleving kan het totale gebied een grotere recreatieve waarde krijgen. Het park wordt dan de moeite waard om – als Hoogvlietenaar – je eigen achtertuin voor te verlaten.

Koppeling functies

Er is weinig visuele relatie tussen de naast gelegen functies en de parkzone. Zo ligt er een prachtige tennisbaan verscholen in het groen. Koppel de geïsoleerd liggende functies aan het recreatieve netwerk en maak ze zichtbaar. Dit vergroot de sociale veiligheid. Zoek meer aansluiting tussen wijk en functies. Probeer in de zomermaanden een deel van de haven geschikt te maken als buitenzwembad (foto vorige pagina).

Vergroting recreatieve waarde

Er is een prachtige route langs de Oude Maas. Fietsend of wandelend over een avontuurlijk vlonder, tussen de Schotse Hooglanders met vergezichten over de Oude Maas, waan je je ver van de bewoonde wereld. Vergroot de recreatieve waarde door plaatsing van zitbanken langs de oever (foto).

2.2 Het geheim van Nieuwegein

Het Park Oudegein in Nieuwegein is een prachtig park waaraan een goed ontwerp ten grondslag ligt, maar dat minimaal wordt gebruikt. Ondanks de vele functies en verblijfaanleidingen wordt het park hoofdzakelijk als doorgaande fietsroute gebruikt (foto linksboven). Liggend tussen twee woonwijken moet het park erg z'n best doen om mensen uit hun comfortabele achtertuin te lokken. Alleen maar mooi zijn is niet voldoende. Met een kleine update kan het park een recreatieve 'hotspot' worden. Bijvoorbeeld door de toevoeging van een horecapunt (illustratie rechts).

Meerwaarde creëren

Het grootste knelpunt is de route naar het centrum en de verbinding met het ziekenhuis. Zo'n groot park, dicht bij het centrum, is uniek en moet veel beter benut worden. Op die manier krijgt het park een meerwaarde voor het centrum en de stad als geheel. Dan slurpt het niet alleen beheergelden op maar draagt het economisch ook iets bij.

Aanspreken doelgroepen

Het letterlijke 'hoogtepunt' moet aangevuld worden met een figuurlijk 'hoogtepunt' in de zin van een horecagelegenheid. Een (tijdelijk) paviljoen met bar, keuken en toilet maakt het park interessant voor een grotere doelgroep.

Interactie

Daarnaast is er weinig hiërarchie in de padenstructuur. Dwalen is leuk, maar verdwalen niet. Het 'visueel aanzetten' van een hoofdroute door het park genereert meer interactie tussen de bezoekers.

Sfeerimpressies

Op verzoek van de gemeente Nieuwegein heeft OKRA in samenwerking met Atelier Kempe Thill een aantal sfeerimpressies gemaakt ter inspiratie.

Zuidstede Viaduct

Vanuit de stad vormt het Zuidstede Viaduct (foto boven links) de entree naar park Oudegein. Het viaduct wordt gezien als een enorme barrière in de route tussen het centrum en het park. De plek voelt unheimisch: laag, donker, smerig, saai. Een lik verf is hier bij lange na niet voldoende. Een programma onder en naast het viaduct kan de route veraangenamen. Bijvoorbeeld een permanente biologische weekmarkt onder het viaduct, een aanlegsteiger en/of een fietsbrug van het park naar het ziekenhuis (illustratie rechts).

2.3 Poptapark Delft: voor en door bewoners

Het Poptapark in de Delftse stadswijk Poptahof (foto links) is een voorbeeld van een nieuw ontworpen park. De opgave was om een groene ruimte te maken met veel gebruiksmogelijkheden voor de bewoners uit de omliggende multi-etnische wijk. Het park moet de sociale uitwisseling tussen verschillende culturen versterken.

Flexibel ontwerp

OKRA landschapsarchitecten heeft deze vraag vertaald in een flexibel ontwerp. De sterke basis laat ruimte voor bewoners om plekken op termijn zelf in te richten. Daarmee speelt het in op de gehele stapsgewijze

integrale vernieuwing van de Poptahof. Sociale veiligheid wordt gewaarborgd door een gevouwen grondvlak. Dit dient als ruggengraat van het park en rijgt de verschillende gebruikersplekken aan elkaar. De vervlechting van de parkroutes met het stadse netwerk maakt van het park een optimale ontmoetingsplek. Uit de vele activiteiten en evenementen die in het park worden gehouden kan geconcludeerd worden dat het park ook werkelijk als buurtpark fungeert.

Kernwaarden

Het park is gericht op een aantal kernwaarden zoals ontmoeting, betrokkenheid, ruimdenkendheid en variatie. Dit komt tot uiting in de inrichting van het park. Er is ruimte gelaten voor plekken die op initiatief van

bewoners hun definitieve inrichting krijgen. Door een basisuitrusting van een kraan, elektra en een zitrand zijn deze plekken geschikt voor zeer diverse (tijdelijke) activiteiten.

Specifieke functies

Het park kent een aantal specifieke functies die garant staan voor de nodige reuring in het park. Zo is er een waterlaboratorium (foto rechts, naar analogie van de polder Poptahof), een waterspeeltuin, een marktplein bij het aangrenzende winkelcentrum en een ontmoetingsplek onder de kastanjes. Doordat het park tussen deze functies ligt wordt het park goed gebruikt. Door de specifieke inrichting ervaren mensen het als hun 'eigen' park.

4. Het landschappelijk perspectief multidisciplinair aangevuld

4.1 De kracht van samenwerken

Een landschappelijke ontwerpogave krijgt betekenis door de omgeving of situatie waarin het ligt. Daarom is landschapsarchitectuur nooit een autonome opgave. Er wordt altijd gewerkt vanuit een context. Een context waar diverse instanties en organisaties verantwoordelijk voor zijn en er 'iets' van vinden. Ruimtelijke ontwerpen komen dan ook veelal tot stand in multidisciplinaire teams. Het vak is sterk verankerd met verwante professies als architectuur, stedenbouw en civiele techniek. Maar naast samenwerken met verwante disciplines is het ook belangrijk om goed te kunnen omgaan of samenwerken met de uiteindelijke gebruikers van het gebied. Inzicht op het vlak van omgevingspsychologie, sociologie en economie zijn noodzakelijk voor een goede verankering van het ontwerp in de samenleving.

Park De Heerlijkheid Hoogvliet

Het park De Heerlijkheid in Hoogvliet (foto) is een goed voorbeeld van een mooi aangelegde ruimte die maar matig wordt gebruikt. Na een paar succesvolle beginjaren ontbreekt het momenteel aan een ondernemer die het park werkelijk op de kaart kan zetten en de verbinding kan maken naar de Hoogvlietenaar. In deze casus blijft het economische perspectief achter, ondanks de goede intenties, de hoge ambities en de actieve rol van bewoners en ondernemers in de planfase.

Beleving van de ruimte

Schoon, heel en veilig zijn belangrijke aspecten in de beleving van de openbare ruimte. Voorgestelde ingrepen moeten worden getoetst op veiligheid en een

beheertoets moet uitwijzen of een ontwerp op de lange duur mooi en bruikbaar blijft. Materialen en inrichtingselementen worden daarop aangepast.

Participatie Poptapark

Om tot een goed en breed gedragen ontwerp te komen is participatie van belang. Geen participatie als doel op zich, als verplicht onderdeel van de opdrachtgever, maar juist als middel om de opgave goed te kunnen duiden en om tot een ontwerp te komen dat werkelijk aansluit bij de wens van de gebruikers. Ook dit is een vorm van samenwerken. Een samenwerking die is gebaseerd op goed luisteren en observeren om in gezamenlijkheid tot een breed gedragen ontwerp te

komen. Door een dergelijke samenwerking kan er een ruimte ontstaan die de tand des tijds kan doorstaan; een ruimte die kan inspelen op groei, ontwikkeling, gebruik en verval.

Ontwerpmethodiek

Een uitvoerig participatieproces ging vooraf aan het ontwerp van het Poptapark (foto). Daarbij ging het niet alleen om 'wat' de participanten zeiden, maar vooral over 'waarom' participanten bepaalde opmerkingen

maakten. De achterliggende gedachte is vaak inspirerender dan de opmerking op zich. Deze ontwerpmethodiek heeft een sterke verwantschap met het sociologisch perspectief.

5. Aanbevelingen

5.1 Een vliegwiel effect met minimale middelen

De dynamiek van de samenleving maakt dat het (stedelijk) landschap verandert. Onderhavig aan nieuwe ontwikkelingen en demografische verschuivingen moet het landschappelijk en stedelijk landschap zich constant aanpassen aan nieuwe wensen en eisen. In overeenstemming met de huidige economische situatie zijn aan het multidisciplinaire team projecten voorgelegd waarbij de vraag gesteld werd hoe er met minimale middelen toch een groot effect kan worden bereikt. Niet alleen op het ruimtelijke vlak, zoals bij de hiervoor beschreven parken, maar vooral ook op sociaal vlak. Hoewel elke opgave specifiek is, zijn er aandachtspunten te benoemen die inspelen op deze veranderende opgave.

Procesmatige aanbevelingen

1. Zorg voor goed opdrachtgeverschap. Dat betekent dat de opdrachtgever ook intern mensen moet inspireren om verder en buiten de regulier gestelde kaders te denken en te zoeken naar oplossingen. Zorg bij aanvang van het project voor een goede projectomschrijving, formuleer duidelijke uitgangspunten en stel een helder en haalbaar doel.
2. Zorg voor een efficiënt ingericht planproces zodat het lage budget ook werkelijk besteed kan worden aan de uitvoering van het project.

3. Zet in op een klein en multidisciplinair team. Een groot team werkt vaak stroperig en inefficiënt.
4. Denk over kaders en grenzen heen. Door plaatsing van de opgave in een groter en breder perspectief ontstaan nieuwe kansen en mogelijkheden.
5. Betrek actieve bewoners zo vroeg mogelijk in het proces. Zij kunnen bijvoorbeeld een rol spelen bij buurtworkshops.

Inhoudelijke aanbevelingen

1. Voorkom langdurig achterstallig of beperkt beheer. Kapot straatmeubilair en te dichte bosschages is een grote ergernis bij bewoners en gebruikers en stimuleert vandalisme en het laten slingeren van afval.
2. Maak gebruik van het economisch perspectief. Lokale ondernemers kunnen wellicht een (financiële) bijdrage leveren aan de transformatie van de openbare ruimte.
3. Zorg voor goed begaanbare en sociaal veilige routes. De routes van en naar een plek zijn net zo belangrijk als de plek zelf. Een goede verankering in de totale buurt, wijk en stad is (in veel gevallen) essentieel voor een prettig verblijfsklimaat.

4. Voorkom eenzijdige programmering van de openbare ruimte. Te heldere programmering sluit weer ander gebruik uit. Laat ruimte voor divers gebruik door diverse doelgroepen: jong en oud, jongens en meisjes.
5. Focus niet alleen op de probleemgroep maar zoek naar een goede balans in de inrichting van de openbare ruimte. Een Cruyffcourt is leuk voor de jongens maar meiden maken daar weinig gebruik van. Er zijn in de openbare ruimte weinig speciale plekken voor tienermeiden. Creëer plekken voor multifunctioneel gebruik.
6. Zoek bij het inrichten van verblijfsplekken contact met lokale partijen zoals sportscholen, dagverblijven (voor oud en jong), dansscholen etcetera. De totale leefkwaliteit wordt vergroot wanneer dergelijke instanties de openbare ruimte als een verlengstuk van hun eigen ruimte gaan beschouwen. Anonieme ruimte krijgt zo een bredere betekenis voor de buurt.

Bronnen

Academie van Bouwkunst, introductie landschapsarchitectuur.

www.okra.nl en www.poptahof.nl

Discipline 4

Wijkeconomisch perspectief

Maike Poppegaai

1. Het wijkeconomisch perspectief

Het wijkeconomisch perspectief wordt belicht vanuit de economische-geografische wetenschap, die economische activiteiten en maatschappelijke verschijnselen bestudeert vanuit een ruimtelijke invalshoek. Zoals Henry Lefebvre stelt in *La Production de l'espace* (1974) is ruimte een sociaal product. Een ruimte is meer dan een fysieke entiteit en ontleent ook juist zijn identiteit aan hoe mensen de ruimte gebruiken en ervaren. David Harvey (2001) noemt dit de *context of social action* waarin ruimte continu onderhevig is aan verandering.

Bedrijvigheid vergroot vaak de gebruikswaarde en belevingswaarde van een plek. Zodra er iets te beleven valt (denk aan winkels, programmering of werkplekken) komen mensen in beweging en geven ze betekenis aan de ruimte. Vanuit het wijkeconomisch perspectief wordt in ogenschouw genomen hoe de *vorm, functie en programmering* afgestemd kan worden op de *lokale identiteit* en het *aanwezige economisch potentieel*.

Openbare ruimtes kunnen economisch gezien van meerwaarde zijn voor een plek; parken, winkels en boulevards trekken gebruikers en bezoekers. Andersom geredeneerd creëert bedrijvigheid ook meerwaarde voor publieke ruimte: het verlevendigt de straten, zorgt voor ontmoetingen, zorgt voor *ogen op de straat* en werkt als vliegwieleffect voor andere activiteiten.

Levendige plekken zijn vaak bedrijvige plekken. Niet alleen zichtbare bedrijvigheid zoals winkels in de plinten, ijscoman op het plein, straatartiesten en marktkooplui is een onderdeel van de lokale economie; ook zzp-ers die werken vanuit huis, eenpitters die aan huis diensten verlenen of ondernemers in een bedrijfsverzamelgebouw of broedplaats, zijn onderdeel van de wijk. Het wijkeconomische perspectief buigt zich over hoe het economisch potentieel van een wijk optimaal kan worden benut.

Hospers (2009) stelt dat Jane Jacobs – *The Death and Life of Great American Cities* (1961) – de moeder is van de wijkeconomie. Haar focus op de wijk als kader waarin 'daily street ballets' in de straten bepalend zijn voor de mate van veiligheid, ontmoetingen en economische vitaliteit. Het zijn de wortels van wat tegenwoordig gebundeld is onder de noemer integrale wijkaanpak. Anders dan toen, ligt de nadruk niet zozeer op community en sociale cohesie, maar veel meer op bedrijvigheid, ondernemerschap en ontplooiing om stedelijke problemen te bestrijden en sociale stijging te realiseren. Met de verschuiving naar een gebiedsaanpak om armoede en maatschappelijke problemen te bestrijden, staan wijken weer op de kaart als territoriale units waarbinnen het individu zich dient te ontplooien.

2. Het wijkeconomisch perspectief toegepast

2.1 Inhaken op en versterken van de identiteit van de plek

Overdinkel

Overdinkel heeft met haar lange smokkelgeschiedenis (foto onder links) en rijkgeschakeerde handelsgeest een vruchtbare bodem voor economische activiteiten. Handel is van oudsher het ankerpunt van het dorp en daar liggen vandaag de dag de kansen. De lege marktplaats hunkert naar leven. De plek kan een podium zijn voor een maandelijkse streekmarkt waar lokale handelaren, boeren, kunstenaars en verenigingen samenkomen en handel drijven. Ook smokkelwandelmogelijkheden in het dorp en ommeland haken aan bij het unieke selling point van de plek.

Grote Markt Groningen

De Grote Markt lijkt alles te willen zijn: een evenementen-, winkel-, horeca- en marktplek, maar dit komt niet ten goede aan de beeldvorming van de plek. Het bestaande kleine cluster van cultuur en uitgaansgelegenheden is interessant om uit te lichten en op voort te borduren. Het huidige aanbod kan worden versterkt door het aantrekken van kleinschalige (creatief-) culturele ondernemingen die de plek als cultuur en belevenis ook voor andere groepen interessant maakt. De Vismarkt profileert zich als versmarkt en winkelandschap; de Grote Markt kan een goede aanvulling zijn met horeca, cultuur en recreatie (foto onder midden). Oog voor authenticiteit is een waardevol aanknopingspunt voor vernieuwing en ontplooiing.

"Authenticity refers to the look and feel of a place as well as the social connectedness that place inspires. But the sense that a neighbourhood is true to its origins and allows a real community to form reflects more about us and our sensibilities than about any city block" (Zukin, 2010: 220).

2.2 Functiemenging en kruisbestuiving stimuleren

De Kleine Wereld Amsterdam

De wijk kenmerkt zich door een monotone woonfunctie. Het ontbreekt aan ontmoetingsplekken, sociale controle en intimiteit. De garages (foto onder rechts)

verhindert *ogen op de straat*. De garagefunctie kan afgewisseld worden met recreatie en bedrijfsfuncties (zoals een Marokkaanse theekamer, een speeltheek of productielab), ter versterking van de sociale netwerken en leefbaarheid.

Krugerplein Amsterdam

Het ontbreekt aan *third spaces*. Semipublieke ruimten, anders dan thuis of op het werk. Plekken die ruimte scheppen voor nieuwe configuraties van werken, ontmoeting en recreatie en van formaliteit en informaliteit. Het cluster 'laagwaardige horeca' (foto onder) vervult deze rol nu niet.

2.3 Het economisch potentieel faciliteren en benutten

Krugerplein Amsterdam

De Transvaalbuurt huisvest een aanzienlijk aantal zzp-ers. Hun economisch potentieel kan worden benut door ontmoetings- en werkplekken en voorzieningen te creëren (illustratie onder). De wijk profiteert van reuring en kruisbestuiving. Deze zzp-ers hebben vaak een sterke lokale binding omdat ze rond hun werkplekken boodschappen doen, sporten, hun kinderen naar school brengen en met cliënten lunchen. Voor een uitgebreide analyse zie rapport van de SEV 'Zzp-ers zichtbaar gemaakt' (Poppegaai en Kloosterman, 2010).

Overdinkel

Het dorp Overdinkel kenmerkt zich door een relatief grote arbeidersklasse. Het in kaart brengen van de aanwezige ambachten en diensten die zich in de huizen bevinden, kan nieuwe inzichten en aanknopingspunten bieden: kunstenaars, thuiskappers, schoonheidsspecialisten, ijzer- of houthandelaars, klusjesmannen, meubelmakers, imkers of rij-instructeurs. Een dorps bedrijfsverzamelgebouw (in het Kulturhuis), met kleine of startende ondernemingen biedt kansen ter ontplooiing van het individu en ter versterking van sociale netwerken en levendigheid.

3. Het wijkeconomisch perspectief multidisciplinair aangevuld

Het wijkeconomische perspectief benadrukt ondernemerschap, bedrijvigheid, programmering en functiemenging als waardevolle ingrediënten voor een vitale publieke ruimte. Een bedrijvige ruimte is echter niet automatisch ook een succesvolle publieke ruimte. Andere onmisbare ingrediënten liggen daar aan ten grondslag. Onveilige verkeersaders, niemandslandplekken, parkeerwalhalla's, groezelige hoekjes, architectonische weeffouten en de afwezigheid van speelplaatsen kunnen bedrijvigheid en leefbaarheid belemmeren. Een plein kan de meest geweldige voorzieningen en ondernemers huisvesten, maar als een plek onveilig, verstopt of verwaarloosd is, kan een levendige wijkeconomie teniet worden gedaan. In het analyseren van het gebruik en de beleving van een publieke ruimte is een multidisciplinaire aanpak essentieel.

3.1 Inhaken op en versterken van de identiteit van de plek

Overdinkel

Het ontbreekt het dorp aan een duidelijk entree. Je hebt niet door dat je het dorp inrijdt en voor je het weet ben je er weer uit (grote foto). Om het karakter van het dorp als handelsplek te promoten, is een entree met een duidelijke (subtiele) markering met een duidelijke identiteit van toegevoegde waarde.

Grote Markt Groningen

Elke plint 'schreeuwt' om aandacht, maar door gebrek aan overkoepelde identiteit vibreert het één en al ruis. Non-descripte (winkel) plinten en een bombardement van tekens zorgt voor een versnipperd, identiteitsloos landschap (foto rechts). Actieve plintprofilering en het realiseren van een gemeenschappelijke deler, die het mozaïek aan tekens bundelt versterkt de uitstraling van het plein.

3.2 Functiemenging en kruisbestuiving stimuleren

De Kleine Wereld Amsterdam

Voordat investeringen gedaan worden in het stimuleren van ontmoeting en ondernemerschap is het noodzakelijk dat basiscondities schoon, heel en veilig in orde zijn (foto boven links). Eigenaarschap en beheer is hierin een belangrijk component: hoe organiseer je het opzetten van ontmoetingsruimtes en *ogen op de straat* in het bestrijden van verloedering?

Krugerplein Amsterdam

Het plein maakt een versnipperde indruk. Het plein-gevoel kan worden versterkt door verschillende elementen meer met elkaar te verbinden en als één plein te presenteren. Om kruisbestuiving tussen het plein, de publieke ruimte en plinten te optimaliseren moet de rommelige fragmentering worden aangepakt.

Er staan prachtige bomen op het plein, grijp dit aan om het plein te herprofilieren met een groen karakter (foto boven midden).

3.3 Het economisch potentieel faciliteren en benutten

Krugerplein Amsterdam

De auto domineert op het Krugerplein (foto boven rechts). Om de gebruiks- en belevingswaarde en kruisbestuiving te optimaliseren moet het plein voetganger-vriendelijker worden. De drukke verkeersader die het plein doorkruist creëert een onveilig en onprettig gevoel. De parkeerplaats midden op het plein nodigt niet uit om op het plein te recreëren.

Overdinkel

Het bedrijfsverzamelgebouw (foto rechts onder) kan

pas floreren als het wordt ingebed in het bestaande stedelijke weefsel. Het is een gemiste kans als het een op zichzelf staande entiteit wordt zonder verbinding met de hoofdstraat. Een keuze voor een transparant gebouw en het realiseren van entrees aan de kant van de hoofdstraat komt hier in tegemoet.

4. Aanbevelingen

Economisch-geografen geloven niet in één blauwdruk, één succesformule die op elke wijk of stad toepasbaar is. Elke plek heeft zijn eigen padafhankelijkheid, kwaliteiten en kansen. Desalniettemin kunnen we speerpunten formuleren waaraan, ieder vanuit zijn eigen casus, houvast vindt. Hieronder volgen aanknopingspunten voor corporaties, beleidsmakers en ontwikkelaars om hun specifieke casus te analyseren en te ontwikkelen.

Versterken en inhaken op de identiteit van de plek
Betekenisloze plekken zijn vaak levensloze plekken.

- Bedrijvigheid kan bijdragen aan het versterken van de identiteit van een plek. Grijp – bij het herleiden van de identiteit – terug op het aanwezige menselijk kapitaal van ondernemers en bewoners, de oorsprong van de plek.

Investeer in functiemenging en kruisbestuiving

Een fijnmazige menging van functies – wonen, werken, ontmoeten en recreëren – verlevendigt het publieke domein.

- Trek bedrijvigheid aan om het aanbod en karakter van de plek te versterken, via huurgewinning, flexibele regelgeving, kansenzoneregeling, microkredieten, tijdelijke invulling of prijsvraagformules.
- Schrijf locaties voor kleinschalig ondernemerschap niet af. Economische veranderingen scheppen ook degelijk kansen. Op allerlei plekken zien we de opkomst van gespecialiseerde detailhandel: vormen

van kleinschalige persoonlijke en zakelijke dienstverlening, maar ook van bedrijfjes in de rijkgeschakeerde cultural industries.

- Creëer ogen op de straat. De plinten zijn de verbinding met de buitenruimte.
- Programmering kan het straatbeeld verlevendigen. Evenementen zijn van tijdelijke aard: zoek ook naar vormen die een duurzaam karakter hebben.

Faciliteer en benut het economisch potentieel

Investeer zowel in het 'zichtbare' als het 'onzichtbare' ondernemerschap en speel in op behoeftes en potentieel.

- Speel in op de veranderde economische realiteit. Er ontstaan nieuwe verdelingen tussen arbeid, wonen en vrije tijd. Benut het economisch potentieel hiervan door in de wijk ontmoetings- en werkplekken en voorzieningen te creëren voor zzp-ers en eenpitters werkend vanuit huis. De lokale verbondenheid van deze flexibele werkers zorgt voor reuring en bedrijvigheid in de wijk.
- Ook in andere sectoren, formeel en informeel, zit bedrijvigheid verscholen: van thuiskappers en klusjesmannen tot hardlooptrainers en rij-instructeurs. Stimuleer en faciliteer dit ondernemerschap met de nodige infrastructuur, microkredieten, flexibele regelgeving, locaties. Deze lokale bedrijvigheid komt ten goede aan sociale netwerken, sociale stijging en leefbaarheid in de wijk.

Bronnen

Hospers, Gert-Jan (2009) 'De wijkeconomie tussen romantiek en realiteit', in: S. Franke and G.J. Hospers (eds.), *De levende stad: over de hedendaagse betekenis van Jane Jacobs*. Amsterdam: SUN/Trancity.

Harvey, David (2001) *Space of Capital: Towards a Critical Geography*. New York: Routledge.

Jacobs, J. (1961) *The death and life of great American cities*. New York: Vintage.

Lefebvre, Henry (1974) *La production de l'espace*. Paris: Anthropos.

Mumford, Lewis (1961) *The City in History*. New York: Harcourt Brace Javanovich.

Poppegaai, M. en Kloosterman R. (2010) *Zzp'ers zichtbaar gemaakt*. Nieuwe invulling plinten Krugerplein. Amsterdam: SEV

Zukin, S. (2010) *Naked City: The Death and Life of Authentic Urban Places*. Oxford; New York: Oxford University Press.

Discipline 5

Verkeerskundig perspectief

Viviane Ooms, Gemeente Rotterdam

1. Het verkeerskundig perspectief

1.1 Dynamiek verplaatsingen

Het verkeerskundig perspectief richt zich op de dynamiek van het verplaatsen van mensen en goederen. Verkeer ontstaat door de dynamiek van de mens en omvat alles wat te maken heeft met de verplaatsingen van de mens. Die dynamiek begint bij het motief van de verplaatsing en eindigt bij de aankomst op de bestemming. In de verkeerskunde worden deze verplaatsingen die stromen kunnen zijn of worden, gestructureerd, georganiseerd, gestuurd en beredeneerd, voor een optimale verkeersveiligheid en leefbaarheid. Voor een verkeerskundig ontwerper betekent analyse van een bestaande situatie het ontwarren van verplaatsingsmotieven in tijd, hoeveelheden en modaliteiten.

Een vrije impressie van mogelijke verplaatsingspatronen.

1.2 Stromen en structuren

In de jaren '70 van de vorige eeuw laat vooral de ontwikkeling van het woonerf zien dat het gestaag groeiende autobezit een te groot beslag legt op de openbare ruimte. De verkeersonveiligheid neemt toe. Er ontstaat behoefte om een verkeersveilige omgeving te creëren door het zoeken van balans tussen veilig verblijf op straat en een duidelijke plek voor het verkeer. Prachtige voorbeelden van woonerven zijn zo ontstaan.

Duurzaam veilig

Het autobezit blijft echter groeien en het schijnbaar onbeperkt faciliteren van verkeer leidt tot het besef dat regulering en eenheid in verkeersgebieden een oplossing kan bieden voor de algehele veiligheid van de mens. In de jaren '90 ontstaat het begrip 'Duurzaam Veilig', waarin een methodiek van wegcategorisering tot stand komt die de overvloed aan typen wegen en willekeur aan verkeersregimes terugbrengt tot drie categorieën: stroomwegen (>50 km/h), verkeersaders (50km/h) en verblijfsgebieden (30km/h).

Er wordt per verkeersregiem ingezoomd op eenduidige aanpak van de conflicten. Zo is bijvoorbeeld de rotonde sterk ingezet om de vele kruispunten op verkeersaders – die geregeld waren met verkeerslichten – verkeersveiliger te maken. Ook wordt de plek voor fietsers beter ingebed in ruimtelijke inrichtingsprocessen. Hierdoor komt de fiets als mogelijk alternatief voor de auto, beter onder de aandacht.

1948, Verkeersdrukte op het Amsterdamse Muntplein

Traditioneel stoplicht systeem

1.3 Shared space

Hoewel verkeerskundigen het maatschappelijke belang voorop zetten door stromen te bundelen, is het concrete ontwerp van de openbare ruimte zeker zo belangrijk. Waar verblijfsgebieden in beginsel het uitgangspunt zijn, wil men soms een plek accentueren door de scheiding tussen voetgangers en autoverkeer op te heffen.

Volgens verkeerskundige Hans Monderman wordt de verkeersveiligheid bevorderd als het verantwoordelijkheidsgevoel van verkeersdeelnemers wordt geactiveerd. Door gebruikmaking van ruimtelijke kenmerken kan sociale interactie en oogcontact ontstaan. Het principe van Shared space leert ons dat toepassen van Duurzaam Veilig niet een kwestie is van slechts toepassen van de stijlkenmerken die passen bij het type weg. Een goed integraal ontwerp van buitenruimteontwerpers, verkeerskundigen en stedenbouwers

schept een ruimte die het gewenste gedrag uitlokt, en zo verkeersveiligheid en in het verlengde daarvan leefbaarheid vergroot.

Een ander aspect van Shared space is dat deze met zorg ontworpen ruimten alleen mogelijk zijn als de intensiteit van het autoverkeer wordt gedoseerd door een alternatief. Aanvullende en/ of flankerende maatregelen op stedelijk en regionaal niveau zijn daarom minstens zo belangrijk om de verkeersluwe gebieden te kunnen creëren.

1.4 Andere vervoersmiddelen dan de auto

Behalve een verkeerskundige benadering op het organiseren en structureren van autoverkeer is inzet op andere vervoersmiddelen, zoals openbaar vervoer of fiets, eveneens essentieel. Omdat niet iedereen een auto of rijbewijs heeft zorgt een goede openbaar

vervoer voorziening, zoals de tram, voor een betere bereikbaarheid van gebieden. Dit zonder het milieu extra te belasten.

Boudewijn Bach probeert in zijn boek *Stedenbouw en Verkeer* (2006) het succes van het trambedrijf in Grenoble te doorgronden. Vernieuwend bleek dat de gemeente Grenoble het programma van eisen een aantal essentiële randvoorwaarden heeft meegegeven. Daarmee kon een nieuw concept 'tram' ontstaan dat neerkomt op korte, gelede, niet koppelbare trams (om frequentieverlaging te voorkomen) met hoge designkwaliteit. Daarmee konden in het ontwerp de haltelocaties beter inpassen zonder de bestaande stedelijke verbindingen aan te tasten door onnodige barrières voor langzaam verkeer. Inmiddels volgden een groot aantal Franse en Duitse steden dit voorbeeld.

2010, Shared space Dedemsvaart, Overijssel

2009, Shared space Montgomery, Alabama, VS

2. Het verkeerskundig perspectief toegepast

Tunnelvisie in Nieuwegein

We analyseren als voorbeeld een weg die een stroomfunctie heeft gekregen, de 's-Gravenhoutseweg. Dit stukje stedelijk gebied ligt ingeklemd tussen rijksnelwegen, de A2, A27 en A12. Elke doorgaande verbinding in dit gebied is daardoor gevoelig geworden voor sluipverkeer. De 's-Gravenhoutseweg is ontworpen op doorstroming met een minimaal aantal conflictpunten, in de zin van aansluitingen, kruispunten. Echter, de weg wordt in Nieuwegein als een barrière in het landschap ervaren. Een samenvloeiing van woonwijk en park is

voor de buurt niet direct waarneembaar omdat de verbinding onder de weg door geforceerd aandoet (foto rechts). Toch is er visueel, op ooghoogte, tussen park en woonwijk bijna geen barrière.

De 's-Gravenhoutseweg zorgt ervoor dat er minder verkeer door de woonwijk en het park rijdt (foto's onder). Dit vergroot de leefbaarheid en verblijfskwaliteit in de wijk en het park. De oude verbinding tussen Vreeswijk en Nieuwegein door het park is daardoor ontlast.

Het ontwerp van de 's-Gravenhoutseweg creëert aanvullende opgaven. Zoals een andere benadering van het park. Het Parkhout is nu een prachtige autoluwe verbinding die heel ontspannen door het park meandert (bovenste drie foto's). Park Oudegein is daardoor een van de weinige parken met een goed functionerende weg er doorheen. Denk aan de Route des Moulins door het Bois de Boulogne in Parijs.

Op andere plekken is door de 's-Gravenhoutseweg juist een heel mooi intiem contrast ontstaan (onderste drie foto's). Niet zo bedacht maar wel met kwaliteiten om mee verder te gaan. Zoals de bureaus OKRA en Atelier Kempe Thill in hun sfeerimpressies laten zien (zie [landschappelijk perspectief](#)).

Shared space Ypenburg, Den Haag

In Ypenburg is het tegenovergestelde het geval. De openbare ruimte van het winkelcentrum is helemaal afgestemd op verbinding met de omliggende woonwijk door goede verbindingen voor langzaam verkeer. Omgeven door water wordt een autoluwe zone gecreëerd. In het winkelcentrum sluit de inrichting heel goed aan op de omgeving. Bijgaande foto met spelend kind en vrachtwagen lijkt het tegendeel te bewijzen. Toch, door deze inrichting is het gemotoriseerde verkeer heel alert en zal daardoor scherp opletten en oogcontact zoeken. Bijkomend voordeel is dat er geen rommelige expeditiehoven aan achterkanten zijn ontstaan zodat het aanzicht vanuit de woonwijk aantrekkelijk is.

Stedelijke as

Een dergelijk zorgvuldig vormgegeven stedelijke omgeving zou echter niet verborgen moeten blijven in een verblijfsgebied. Het referentiebeeld van San Gimignano (foto onder links) dat als een stevig baken in zijn omgeving staat is mooi, maar was beter tot zijn recht gekomen als de stadsas waaraan het winkelcentrum had kunnen liggen verkeerskundig sterker was doorgezet. Echter niet beschikbare grond en gemeentegrenzen zijn vooralsnog concreter dan plannen. Van een structurerend element in de stadsas als de tramverbinding, moet worden afgeweken. Om de route voor het autoverkeer te ondersteunen onderschrijven de rooilijnen van de bebouwing de afbuiging van het autoverkeer. Gevolg is dat de stedelijke as waar dit winkelcentrum aan zou moeten liggen niet tot stand komt (foto boven rechts).

Door het gekozen verkeersregiem van een verblijfsgebied is alles voor de entree van het winkelcentrum te krap ontworpen. Normen schrijven andere maten voor in verblijfsgebieden om een rijsnelheid van maximaal 30 km/h voor autoverkeer te kunnen garanderen. De tramhalte ligt te dicht op de bocht waardoor de voetgangersoversteek te smal is geworden. Zeker voor alle schoolklasjes die hier dagelijks oversteken om van school naar de sporthal gaan. Waarschijnlijk krijgt men in de toekomst nog wel de mogelijkheid om de stadsas te af te maken. Vaak wordt de dimensie tijd vergeten. Wat nu onmogelijk lijkt hoeft morgen geen hindernis te zijn.

Groningen: openbaar vervoer in binnenstad

De afgelopen decennia heeft Groningen veel geïnvesteerd in een autoluwe binnenstad en een helder fijnmazig buslijnnetwerk. Daarnaast is de afgelopen periode geïnvesteerd in het introduceren van de tram in de binnenstad. De jongste ontwikkelingen in Groningen maken duidelijk dat de tram er voorlopig niet zal komen.

Fijnmazig busnetwerk

Het huidige OV-netwerk is fijnmazig maar legt ook een zware ruimtelijke claim op de buitenruimte. Door de grote draaicirkels van de bussen moeten de rijbanen door het centrum ruimer worden dan gewenst is in de historische binnenstad. De entrees van de voetgangersgebieden moeten met een woud aan borden het autoverkeer weren. De overgang van busroute naar voetgangersgebied waar laad- en losverkeer met venstertijden wordt geregeld, is onduidelijk.

Mogelijk advies

Een positief effect van een fijnmazig busnetwerk is dat men door de vele bronpunten (halteplaatsen) in de binnenstad van Groningen een groot oppervlak aan voetgangersgebied heeft kunnen creëren. Loopstromen lopen kriskras door elkaar en laten vooralsnog geen concentratie van bronpunten toe. De introductie van de tram had daar verandering in kunnen brengen. Loopstromen gaan zich meer concentreren rondom de tramhaltes. Hierdoor zal er een verplaatsing van bronpunten in gang worden gezet. Een mogelijk advies is dit te voorzien en waar mogelijk tijdig in te spelen om kwetsbare bronpunten in de toekomst niet uit het zicht te verliezen. Maar nogmaals: voorlopig is de tram in Groningen uit beeld.

3. Het verkeerskundig perspectief multidisciplinair aangevuld

In de verkeerskundige benadering staat veiligheid centraal. Objectieve en subjectieve veiligheid is de reikwijdte van de verkeerskundige benadering. Dat betekent dat de verkeerskundige benadering raakvlakken heeft en zelfs overlap met de milieudiscipline en planologie (gezondheid, leefbaarheid, globalisering) en natuurlijk met al die disciplines die zich richten op veiligheid.

Mensen zullen zich steeds meer op een veilige, verantwoorde manier moeten en willen verplaatsen, dan wel verblijven. Uiteindelijk leidt een robuuste en flexibele wegenstructuur tot mogelijkheden om samen met de stedenbouwkundige en landschappelijke disciplines invulling te geven aan de gecreëerde of schijnbaar toevallig ontstane publieke ruimten.

Het willen bedwingen van verkeersstromen heeft in Ypenburg (foto) en Nieuwegein geleid tot een tunnelvisie die mogelijke kwaliteiten in ieder geval voor de korte tot middellange termijn buiten beeld heeft gezet. In Nieuwegein zijn echter heel veel mogelijkheden om de ontstane situatie te helen en bestaande kwaliteiten beter te benutten. Een uitdaging om deze opgaven te benoemen en op de kaart te zetten. Groningen bouwt verder aan een visie die al enige tijd geleden is ingezet.

4. Aanbevelingen

- 1 In het verkeerskundig perspectief is de **wisselwerking tussen schaalniveaus** cruciaal. De verkeerskundige richt zich zowel op het micro (straat, buurt) als het macro niveau (wijk, stedelijk, regionaal, provinciaal). Beide niveaus dienen in de analyse te worden betrokken om de opgave 'inzichtelijk' te maken. Dat betekent enerzijds netwerk- of structuur denken over de plangrenzen heen van een concrete locatie, en tegelijkertijd inzoomen op en afdalen naar het straatniveau. Beide niveaus zijn onlosmakelijk met elkaar verbonden en dienen steeds in de analyse te worden betrokken.
- 2 Het tweede centrale aspect in het verkeerskundig perspectief is **tijd**. Door een goede analyse van de verschillende schaalniveaus kunnen oplossingen gevonden worden, die misschien niet op de korte termijn opgelost kunnen worden, maar wel in de loop van de tijd.
- 3 Het derde centrale aspect is **contrast**. Verkeerskundigen dienen hier bewust mee om te gaan. Willen ze juist contrast aanbrengen tussen verkeersstromen of contrast opheffen (shared space)? Onvoldoende scherp nadenken resulteert in halfhartige oplossingen die de kwaliteit van de publieke ruimten naar beneden halen.

- 4 Het laatste aspect is **keuzevrijheid**. Gebruikers van publieke ruimten krijgen meer keuzemogelijkheden over verplaatsingen door de publieke ruimte (auto, openbaar vervoer, fiets, te voet). De auto werd, en wordt soms nog steeds als meest veilig ervaren. De ontwikkeling van de woonerfwijken in Nederland zijn een mooie illustratie van het vergroten van deze keuzevrijheid door verkeersveilige vervoersalternatieven een kans te geven.

Stedenbouwkundigen hebben in de loop der tijd intensief nagedacht over het creëren van woonmilieus waarin de voetganger en de fietser zich gemakkelijk en veilig kunnen verplaatsen. Dit gaf een andere kijk op de toen heersende gedachte dat de auto het symbool was van de individualiteit van de mens. Het duurde even voordat verkeerskundigen daar in mee wilden gaan. Met het programma Duurzaam Veilig staat de individualiteit van de mens nog steeds voorop maar dan gericht op het bieden van alternatieven van verkeer en vervoer.

Bronnen

Programma Duurzaam Veilig, CROW.

Sabine Lutz, Willem Foorthuis Shared space, het concept en zijn toepassing. In opdracht van het Ministerie van Infrastructuur en Milieu.

Bach, B Stedenbouw en verkeer – een selectie uit de gereedschapskist: CROW.

Wee B van, en Jan Anne Annema Verkeer en vervoer in hoofdlijnen.

Discipline 6

Veiligheidsperspectief

Nanne Boonstra, Stichting De Verre Bergen en Radboud Engbersen, SEV

1. Het veiligheidsperspectief

1.1 'Die pet past ons allemaal'

Het veiligheidsperspectief is lange tijd wat onderbelicht gebleven, maar de afgelopen tien jaar is het een zeer dominant beleidsthema geworden. Vaak heeft het topprioriteit in het gemeentelijke beleid. In het veiligheidsperspectief komen twee zienswijzen bij elkaar. Er is een *communautair* vertoog met veel aandacht voor normen en waarden en vitale gemeenschappen. Daarnaast een meer *repressief* vertoog waarin strengere naleving van wetten, controle, regulering en 'low tolerance' centraal staan (Tops 2007). Het veiligheidsperspectief is niet naar één professionele discipline te herleiden. Politie en justitie spelen natuurlijk een cruciale rol, maar meer actoren zijn belangrijk.

het is van belang is te onderkennen dat veiligheidsgevoelens zich moeilijk in statistieken laten objectiveren. Slachtoffer- en criminaliteitstatistieken kunnen bijvoorbeeld een positieve trend aangeven, toch kunnen gevoelens van onveiligheid bij bewoners op een hoog niveau blijven steken. Tussen objectieve cijfers en gevoelens bestaat vaak een discrepantie. Het zijn vooral de bewoners van de naoorlogse en begin 20e eeuwse wijken die zich onveilig voelen. Daar zijn veel bange en ongemakkelijke gevoelens op te tekenen. Dat komt omdat veel bewoners elkaars gedrag niet goed weten in te schatten.

De socioloog Sztompka heeft dit probleem omschreven met het onderscheid in *trust*, *distrust* en *mistrust*. Trust (vertrouwen) en distrust (wantrouwen) spreken voor zich. 'Mistrust' beschrijft het probleem dat mensen hun buurman niet meer kunnen plaatsen. Kunnen ze hem aanspreken, ergert hij zich ook aan de vervuiling van de portieken, is hij ook van mening dat die jongeren op het pleintje veel te luidruchtig en te laat blijven hangen? Ze weten het niet. Dit ongemakkelijke gevoel leidt tot een nadrukkelijke roep om meer veiligheid en controle. Burgers gaan meer blauw en toezicht op straat eisen en kijken minder naar hun eigen verantwoordelijkheid.

2. Het veiligheidsperspectief toegepast

Het veiligheidsperspectief kent zowel een sociale als fysieke component. In het kijken naar en het aanpakken van veiligheid zijn vier benaderingen te onderscheiden (Oc en Tiesdell 1999). Nevenstaande figuur 1 vat ze samen. Het communautaire vertoog ('management', 'people') en het meer repressieve ('panoptic', 'fortress') zijn in de benaderingen terug te vinden.

2.1 Vier benaderingen

De 'panoptic approach' richt de aandacht op *toezicht* (surveillance, politiecontrole, cameratoezicht), de 'fortress approach' op het opwerpen van *barrières*, niet alleen fysieke barrières zoals het plaatsen van hekken, maar ook niet-fysieke zoals samenscholingsverboden en gebieds- of pleinontzeggingen. Bij de 'management approach' staat het *beheer* centraal. Denk hierbij aan het beïnvloeden van positief gedrag in de publieke ruimte, bijvoorbeeld door het expliciteren van regels. De veertien regels van Johan Cruyff, die bij iedere Cruyffcourt hangen zijn hier een goed voorbeeld van.

Tot slot, gaat het in het geval van de 'people approach' om het stimuleren van *gebruik* en de aanwezigheid van mensen in de publieke ruimte. Dit heeft zowel een sociale als een fysieke dimensie. De fysieke dimensie van deze benadering richt zich op het gebruiksvriendelijk en toegankelijk inrichten van de openbare ruimte. Meisjesvriendelijk publieke ruimten, of publieke ruimten waar ouderen of gezinnen graag

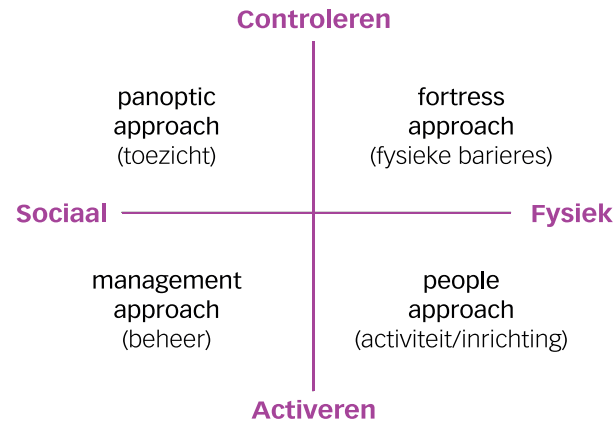

Fig 1. Vier aanpakken voor veiligheid in de openbare ruimte

komen, vragen om een specifieke inrichting. In het geval van de sociale dimensie van deze benadering gaat het vooral om het faciliteren en programmeren van activiteiten.

Het afgelopen decennium hebben we een opmars gezien van meer controlerende, repressieve interventies. In figuur 1 zijn ze in de bovenste kwadranten te vinden. Meer dan vroeger zien we dat publieke ruimten afsluitbaar gemaakt worden en met bewakingscamera's in de gaten gehouden, terwijl ook het fenomeen van de mosquito, een piepend kastje dat hangjongeren moet verdrijven, opgerukt is. Tegelijkertijd kunnen we

vaststellen dat deze 'sociale herovering' van het publieke domein in achterstandswijken vaak broodnodig was om situaties te normaliseren en een neerwaartse spiraal om te buigen (Engbersen, Snel en Weltevreden, 2005). De laatste jaren is er meer oog voor het vinden van de juiste balans tussen enerzijds fysieke en repressieve interventies en anderzijds beheersmatige en sociale interventies. Het is de kunst om voor elke publieke ruimte de juiste mix van interventies te vinden, zodat gebruikers die plek als veilig en prettig ervaren. Veiligheid is maatwerk en laat zich niet vangen in gestandaardiseerde aanpakken. Wel zijn er algemene aandachtspunten te formuleren. Ze zijn in de vier benaderingen terug te vinden.

Zo zijn toezicht en controle effectief, mits in de juiste mate toegepast. Aanwezigheid van veel politie, betekent niet per definitie een groter gevoel van veiligheid. Toch kan het omwonenden van bijvoorbeeld een buurtpleintje een gevoel van veiligheid geven als een wijkagent daar regelmatig zijn gezicht laat zien. Tegelijkertijd maakt dit voorbeeld duidelijk dat veiligheid niet in handen te leggen is van één discipline of professional. Want als de wijkagent er niet is, valt dan het toezicht en de sociale controle weg? Idealiter ligt het informele toezicht bij de gebruikers van het pleintje en de omwonenden.

2.2 Fortress approach

Net als de 'panoptic approach' heeft de 'fortress approach' de afgelopen jaren veel weerklank gevonden. Rond een groeiend aantal publieke ruimten zijn hekken geplaatst, zodat ze 's avonds afgesloten kunnen worden. Tegelijkertijd kunnen hekken ook het signaal afgeven dat bezoekers er niet welkom zijn. Zo is er veel discussie over de hekken bij het Afrikaanderplein in Rotterdam. In plaats van een uitnodigend gevoel – zo is het verwijt – krijgen potentiële bezoekers de boodschap niet welkom te zijn. Aan de andere kant wordt vaak gewezen op de unieke kwaliteiten van de kleine Parijse publieke ruimten. Daar is het heel gewoon dat parken en pleinen met een (fraai) hek afgesloten worden.

Hekken Afrikaanderplein Rotterdam

Het Afrikaanderplein heeft zijn monumentale hekken (grote foto). 's Ochtends gaan ze open en in de zomer bij zonsondergang dicht. Een enorm terrein van vijf hectare is dan voor nachtvlinders en vroege vogels afgesloten. Is dat erg? De Afrikaanderwijk is een sociaal kwetsbare wijk, waar de strijd tegen allerlei vormen van 'overlast' nog lang niet gewonnen is. Maar de hekken zijn te intimiderend, werpen anderen tegen. Ze schrikken af, in plaats van dat ze een gevoel van veiligheid geven. De psychologie van het hek werkt niet voor iedereen in dezelfde richting.

Leonardo da Vinciplein Haarlem

Het Leonardo da Vinciplein in het Haarlemse stadsdeel Schalkwijk (kleinere foto), strekt zich uit over twee niveaus. Op het niveau van de straat, en op een hoger

gelegen niveau waar woningen rond een publieke ruimte – ingericht voor jonge kinderen – gegroepeerd zijn. De toegangen naar het hogere niveau zijn op sommige plekken 'uitbundig' gebarricadeerd. Hekwerk en verbodsborden maken duidelijk dat doorgang niet mogelijk is. Deze barrières moeten het beheer vergemakkelijken en de overlast terugbrengen, maar geven de plek tegelijkertijd een onvriendelijk karakter.

2.3 Management approach

In de 'management approach', waarin het beheer van publieke ruimten centraal staat, gaat het ook om het positief beïnvloeden van gedrag. Een goed voorbeeld daarvan is de inzet van Thuis Op Straat (TOS) in Rotterdam. Vooral rond de speelgoeduitleen van de door TOS geïntroduceerde Duimdropcontainers staat deze gedragsverandering centraal. Deze fraai vormgegeven containers staan vooral in achterstandsbuurten. Op 'spanningsvolle pleinen' waar geen effectieve informele sociale controle op spelende kinderen is en waar regelmatig vernielingen zijn aan te treffen. Met het plaatsen van een Duimdropcontainer probeert men het plein weer te heroveren en terug te geven aan de kinderen. De kinderen die er speelgoed lenen dienen zich aan de pleinregels van Duimdrop te houden. Het gaat om regels als 'ruzies uitpraten',

'luisteren naar de beheerder', 'het plein schoon en heel houden', 'zorgvuldige omgaan met het geleende speelgoed' en 'geen geweld gebruiken'. De spelende kinderen dragen bij aan het veilig en leefbaar houden van hun plein en ook aan het terugdringen van onveiligheidsgevoelens van omwonenden en andere pleingebruikers.

Parkregels Afrikaanderplein Rotterdam

Ook op het Afrikaanderplein in Rotterdam zijn borden met 'parkregels' te vinden (foto onder links). Ze geven aan wat wel en niet mag. Je mag er bijvoorbeeld barbecueën, maar alleen op de juiste plaatsen. De sponta-

niteit wordt de kop ingedrukt, zeggen critici, anderen wijzen erop dat in grootstedelijke binnenstedelijke gebieden – de Afrikaanderwijk is daar een voorbeeld van – regulering onvermijdelijk is.

A8ernA Koog aan de Zaan

Ook de A8ernA – de zone onder de verhoogde snelweg A8 in Koog aan de Zaan – is een gereguleerde plek. De zone kent veelzeggend een 'Graffiti vrijplaats' (foto onder rechts). Hier is de verleende 'vrijheid' volledig gereguleerd. 'Houd je aan de huisregels!' staat er op het bord. Potentiële graffitimakers worden naar een website verwezen (www.zaanhof.nl).

2.4 People approach

De 'people approach' van veiligheid focust op het gebruiksvriendelijk inrichten van publieke ruimten én op het organiseren van activiteiten. Dat is ook een van de kernpunten uit het werk van architect en cityplanner William Whyte en journalist en urbanist Oscar Newman (*Defensible Space* uit 1972 is zijn beroemdste boek): slechte architectuur en slechte inrichting van stedelijke publieke ruimte werken criminaliteit en overlast in de hand (vgl. Jacobs, 1961).

Bij het adequaat inrichten van publieke ruimten draait het om tal van aspecten. De inrichting, verhoudingen, de zonering, de ruimtelijke differentiatie, de beschutting & bezonning (schaduw), het gebruikte straatmeubilair, de verlichting, de materialen die zijn gebruikt ('hufferproof' of niet) en zaken als zichtlijnen, transparantie en de relatie met de omgeving.

Willem-Alexanderplantsoen Beverwijk

Een aantal jaren geleden is het Willem-Alexanderplantsoen in Beverwijk heringericht. Het resultaat is een helder, transparant park waar je als wandelaar of fietser niet verrast kunt worden door plotseling opduikende parkgebruikers. Iedereen zie je van verre aankomen. Aan de andere kant kent het park geen verborgen of geheime plekken die juist voor kinderen als vormend worden gezien. Op de recente herinrichting van het park heeft het veiligheidsperspectief duidelijk een sterke stempel gedrukt.

Veiligheid wordt ook bevorderd door intensief en veelvuldig gebruik. Dit intensieve gebruik is te reali-

seren door de organisatie van activiteiten, en door meer 'economie' op of rond de publieke ruimte te organiseren. Denk aan terrassen, een (tijdelijke) kiosk, de ijscoman met zijn kar, de wijze waarop de winkels/horeca in de plint zich richt naar het plein of park (met de rug ernaartoe of juist met het gezicht ernaartoe). Een relatief nieuw aspect is de laptopvriendelijkheid van publieke ruimten. Een ander aspect is: de mogelijkheid om banen te creëren in het kader van wijkeconomische activiteiten op en rond het plein,

werk in de sfeer van beheer, schoonmaak, onderhoud, veiligheid en surveillance en het programmeren en uitvoeren van activiteiten.

Cultureel festival Poptahof Delft

Festivals zijn ook te relateren aan economie in de wijk. Door optredens zijn bezoekers snel te verleiden tot eten en drinken in de buurt. De lokale horeca profiteert. Hier een cultureel festival in de Delftse wijk Poptahof (foto).

Marktfunctie Afrikaanderplein Rotterdam

Een eeuwenoude functie van publieke ruimten is de marktfunctie (foto boven). Op het Rotterdamse Afrikaanderplein vindt deze markt twee keer in de week plaats. Het zijn de momenten dat het Afrikaanderplein op zijn levendigst is. Men doet boodschappen, winkelt in de aanpalende straten, en verpoost met een hapje op de bankjes in het park. De markt wil het aanbod uitbreiden, om een nog gedifferentieerder publiek te trekken. Jong en oud, hoogopgeleid en laagopgeleid, autochtoon en allochtoon.

Door te stimuleren dat verschillende groepen gebruik maken van het plein, werkt men aan 'publieke familiariteit' (zie uitwerking sociologische perspectief) en werkt men ook aan het wegnemen van 'mistrust'. Dat betekent dat er niet alleen oog moet zijn voor gebruikers, zoals sporten of spelende kinderen, wandelaars, passanten en winkelend publiek, maar ook voor toeschouwers, zoals (groot)ouders van kinderen die er spelen, passanten die op hun weg naar werk of winkel in het park willen zitten en meisjes die naar voetballende jongens willen kijken. Heb dus aandacht voor goede zitvoorzieningen, zorg voor bankjes, losse stoelen, picknick tafels, etcetera.

Woonerfwijk Lunetten

Een bewoner heeft een bankje en een tafeltje buiten gezet (foto onder). Hij heeft zich de publieke ruimte toegeëigend. Met deze daad heeft de buurt er een aantal oplettende ogen bij gekregen. De persoon in kwestie zit niet alleen lekker buiten, maar houdt gelijk een oogje in het zeil.

3. Het veiligheidsperspectief multidisciplinair aangevuld

Het veilig maken en houden van de publieke ruimte is niet de verantwoordelijkheid van een bepaalde discipline of professie. Verschillende disciplines hebben in verschillende stadia invloed op de veiligheid van de publieke ruimte. Het heeft een duidelijk fysiek component waar stedenbouwkundigen, architecten en projectontwikkelaars invloed op hebben. Op het moment dat de publieke ruimte is gerealiseerd, is het belangrijk om aandacht te besteden aan het beheer ervan. Daarvoor is creativiteit nodig want onderhoudsbudgetten staan onder druk. Processen van verwaarlozing en verloedering dienen in een zo vroeg mogelijk stadium te worden gekeerd om een neerwaartse spiraal te voorkomen.

Burgerkracht

Ook professionals uit de publieke sector hebben invloed op de veiligheid en de ambiance van publieke ruimten, denk aan Duimdropbeheerders, straatcoaches, sportbuurtwerkers, huismeesters van corporaties en andere ambulante professionals. Tegelijkertijd staan ook deze functies onder druk; bezuinigingen drukken zwaar op de sociale sector. Dat betekent dat meer dan vroeger de verantwoordelijkheid wordt gelegd bij bewoners. Tegenwoordig spreken gemeenten over burgerkracht.

Een klakkeloos appèl op hen om verantwoordelijkheid te nemen op het gebied van de veiligheid is zinloos. Burgers willen signaleren, maar dan moeten ze wel als 'wijkinformant' in de rug gedekt worden. Ook dient er wel iets met hun signalen gedaan te worden. Naast de signaleringsfunctie kunnen bewoners een rol spelen bij het wegwerken van 'mistrust' door zich actief in te zetten voor ontmoeting en herkenning. Met lichte vormen van begeleiding van professionals en goed ingerichte publieke ruimte kunnen ze daar vaak uiterst effectief in opereren.

4. Aanbevelingen

- 1 Accepteer dat de ideale publieke ruimte, die op ieder moment voor iedereen toegankelijk is, een utopie is. Er zullen altijd conflicten zijn over het gebruik van die ruimte, en een zekere mate van acceptatie daarvan is belangrijk.
- 2 Werken aan veiligheid ligt niet in één hand. In verschillende stadia zijn daar verschillende vakdisciplines en professionals bij betrokken. Het is belangrijk dat betrokkenen het veiligheidsperspectief niet negeren, maar ook niet doorslaan in angst en repressie.
- 3 Wie ervoor wil zorgen dat publieke ruimten als veilig en gastvrij ervaren worden, moet niet alleen aandacht hebben voor fysieke wanorde, zoals verpaupering en overlast, maar juist ook oog hebben voor zaken die te maken hebben met mistrust. Denk aan gebrekkige onderlinge betrokkenheid, informele controle bij burgers en het weglopen of het niet willen nemen van eigen verantwoordelijkheid.
- 4 Werk aan een natuurlijke surveillance van de publieke ruimte. De sociale controle is groter naarmate het toezicht van burgers op de publieke ruimte is gemaximaliseerd.
- 5 Probeer te achterhalen waarom mensen zich onveilig voelen. In sommige wijken voelen mensen zich snel onveilig op slecht verlichte en geïsoleerde plaatsen. In andere wijken voelen bewoners zich onveilig als er groepen jongeren op een hoek van de straat staan. Sluit daar vervolgens aan met gerichte interventies.

Bronnen

Blokland, T. (2009). Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Boonstra, N. & Hermens, N. (2009). Niet welkom op het plein. Veilige speelpleinen sluiten ook groepen uit. In: H. Boutellier, N. Boonstra & M. Ham (red.), Omstreden ruimte. Over de organisatie van spontaniteit en veiligheid. Amsterdam: Van Genneep.

Boutellier, H. & Boonstra, N. (2010). Nederland lijdt hoe langer hoe meer aan collectieve pleinvrees. Een niet-gereguleerde ruimte vinden we eng; obsessieve beheersing is het gevolg. In: NRC, 12-01-2010.

Engbersen, G., Snel, E. en A. Weltevreden (2005). Sociale herovering in Amsterdam en Rotterdam. Een verhaal over twee wijken. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Jacobs, J. (1992). The death and life of great American cities. New York: Vintage books (1961).

Newman, O. (1996). Creating Defensible Space. Center for Urban Policy Research, Rutgers University.

Oc, T. & Tiesdell, S. (1999). The fortress, the panoptic, the regulatory and the animated: planning and urban design approaches to safer city centres. Landscape Research, 24, 265-286.

Tops, P. (2007) Regimeverandering in Rotterdam. Hoe een stadsbestuur zichzelf opnieuw uitvond. Amsterdam/Antwerpen: Uitgeverij Atlas.

Whyte, W. (1980). The social life of small urban spaces. New York: Project for Public Spaces.

Discipline 7

Beheerperspectief

Hanneke Schreuders, SEV en Lia Karsten, Karsten onderzoek en advies

1. Het beheerperspectief

Het beheer van de openbare ruimte richt zich op het onderhouden van de buitenruimte zodat een gebied leefbaar blijft. Met goed beheer verleid je tot gewenst gedrag van de mensen die gebruik maken van de plek en goed beheer remt ongewenst gedrag. In de praktijk wordt beheer vaak geassocieerd met de bekende drie-eenheid 'schoon, heel en veilig'.

Het perspectief van beheer is breed en betreft veel verschillende disciplines. Beheer betreft beheer van gebouwen, de buitenruimte, maar ook over bijvoorbeeld infrastructuur. Deze tekst focust zich op beheer van de openbare ruimte in de directe woonomgeving zoals onder andere pleinen, parken, speelplekken, stoepen en plantsoenen.

Het beheer van de buitenruimte is nooit af. Activiteiten komen steeds terug. Na de oplevering van nieuwe buitenruimte moet de veegwagen blijven komen, de prullenbakken moeten geleegd worden, het gras heeft een maaibeurt nodig en het struikgewas een snoei-beurt. Iedere keer is beheer nodig met als doel bij te dragen aan de kwaliteit van de buitenruimte en leefbaarheid.

Deze terugkerende activiteiten van beheer zijn niet de meest geziene en de meest sexy activiteiten in de buitenruimte. Zo scoren wethouders niet met het fantastische beheer in hun gemeente, maar met het openen van een nieuw park of mooi festival op het

plein. De ontwerper of de programmeur van het festival staan veel in de spotlights. Het beheer krijgt niet altijd de aandacht die het verdient. Dit is spannend, zeker in tijden van overheidsbezuinigingen. Goed en efficiënt beheer is belangrijk en een uitdaging voor de toekomst.

1.1 Vormen van beheer

Beheer van de openbare ruimte is onder te verdelen in fysiek en sociaal beheer. *Fysiek beheer* bestaat uit onder andere onderhoud van het groen, het ophalen van vuil en onderhouden van bestrating.

Sociaal beheer bestaat uit bijvoorbeeld het opstellen van specifieke straatregels, het surveilleren van bijvoorbeeld huismeesters, straatcoaches of parkwachters of beheer door bewonersgroepen. Eigenlijk kun je sociaal beheer zien als een georganiseerde rol van sociale controle op straat. Geografen Karsten en Van der Geest zien deze sociale vormen van beheer als belangrijk hulpmiddel bij het fysieke beheer, zo schetsen zij in hun artikel *Het groene antwoord op voortschrijdende verstedelijking* (2006).

1.2 Wie beheert

Beheer van de openbare ruimte behoort formeel tot de eigenaar van het gebied. Bijvoorbeeld de gemeente, corporatie, natuurorganisatie of bedrijf. Een heel scala aan professionals vanuit deze organisaties of van hoveniers en buurtbeheerbedrijven zijn werkzaam in het beheer van de openbare ruimte. De gemeentelijke

groendienst, de reinigingsambtenaar, de wijkbeheerder, de beheerregisseur. Professionals met ieder hun eigen taak en verantwoordelijkheid.

Het primaire beheer wordt door de eigenaar uitgevoerd, maar dit wil niet zeggen dat deze de enige is die een verantwoordelijkheid voor het beheer heeft. Juist ook gebruikers en bewoners hebben een verantwoordelijkheid. Zij zijn de 'ogen op straat', zoals de bekende Amerikaanse urbaniste Jane Jacobs in begin jaren '60 al schreef. De aanwezigheid van mensen op straat, bekendheid tussen bewoners onderling, het durven aanspreken van mensen op straat op ongewenst gedrag is essentieel voor het behoud van prettige openbare ruimten.

2. Het beheerperspectief toegepast

2.1 Fysiek beheer: groen onderhoud

Maaien, snoeien en rooien door de groendiensten van de gemeenten – of door andere partijen zoals Staats Bosbeheer in Park Oudegein – is nodig. Bij onvoldoende beheer van de groenstructuur, komt de ruimtelijke inrichting niet tot zijn recht. Dit is kapitaalvernietiging van het ontwerp. Zo laten ook onderstaande situaties in Hoogvliet zien.

1) Het bankje in de Groene Gordel van Hoogvliet is behoorlijk gecamoufleerd door het gras dat wel een maaibeurt kan gebruiken. Het nodigt niet uit tot gebruik.

2) Even verderop in de Groene Gordel is het voetpad over een trapje naar het water nauwelijks meer te zien. Je moet wel heel veel wandelzin hebben om je door de brandnetels heen te waden.

Meestal gebeurt het groenbeheer van de openbare ruimte in een vast ritme, ingegeven door de gemeentelijke begroting en budgetten. Beheer is veelal top-down georganiseerd en daarom niet altijd flexibel bij het inspringen op actuele situaties. Bovendien is het soms lastig om lange termijn reserveringen voor onderhoud en investering bij beheer vast te leggen en gereserveerd te houden. Dit is zonde. Wat in lange tijd is opgebouwd met ontwerp, beheer en populariteit door bewoners kan dan snel weer afbrokkelen, zoals ook beschreven staat in het SEV-rapport Bloemkoolwijken toekomstbestendig maken (2012).

2.2 Fysiek beheer: extensief beheer

Deze fysieke vorm van beheer is een soort gecontroleerde verwildering van het groen. De natuur kan meer haar gang gaan. Zo hoeven niet alle struiken en bomen gesnoeid te worden. Ook mogen bijvoorbeeld afgevallen takken of bomen blijven liggen. Het maaien van het gras gaat ook vaak anders. Bijvoorbeeld door er schapen of runderen te laten grazen.

De rand van de Groene Gordel aan de oevers van de Oude Maas van Hoogvliet is aangewezen als gebied voor extensief beheer. Deze runderen maaien het gras. Dit is het groene gebied tussen de woonwijken van Deelgemeente Hoogvliet en de oevers van de Oude Maas.

2.3 Fysiek beheer: vuil en bestrating

Zwerfvuil in de openbare ruimte en graffiti op gebouwen in de directe woonomgeving is een grote ergernis van veel bewoners en gebruikers van de openbare ruimte. Dit stellen onderzoekers Uytterlinde en Oude Ophuis in het [SEV-rapport Bloemkoolwijken toekomstbestendig maken \(2012\)](#).

Socioloog Talja Blokland constateert in haar artikel Het belang van publieke familiariteit in de openbare ruimte (2009) dat een schone straat, park en plein betrokkenheid en veiligheid uitstraalt. De VROM-raad

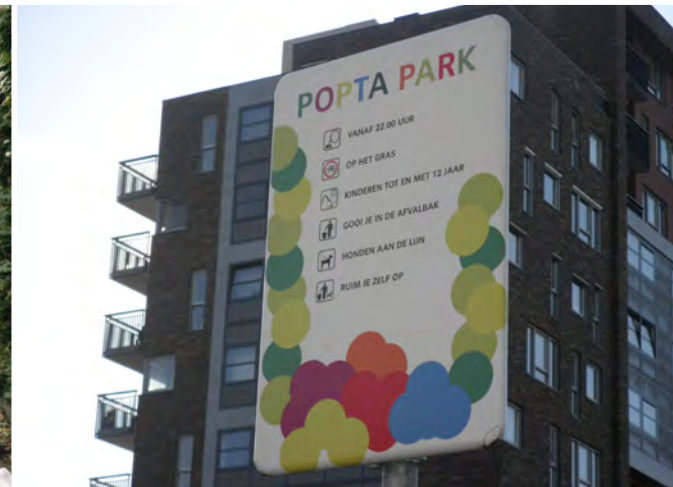

Zwerfvuil op straat in de Amsterdamse buurt de Kleine Wereld. Deze vervuilde omgeving geeft de indruk dat weinig mensen betrokken zijn bij de buitenruimte.

Een achteraf straatje in Zuilen. De straat wordt niet gebruikt waarvoor deze bedoeld is en dat geeft een onprettig gevoel aan de bewoners.

Gebruiksregels in het Poptapark.

benadrukt in haar rapport Publieke Ruimte (2009) dat 'een goed beheerde publieke ruimte ook een basis legt voor het vertrouwen van burgers in de overheid. Andersom geldt dat er een risico bestaat van een negatieve spiraal als de openbare ruimte niet 'schoon, heel en veilig is.' Voldoende redenen om juist ook aandacht te blijven besteden aan de gewone alledaagse dingen zoals het ophalen van het vuil en het zorgen voor nette bestrating. Dat is beheer. Het gaat om gewone dingen, maar het moet wel steeds gebeuren.

2.4 Sociaal beheer

Steeds vaker zie je 'gewone' gedragsregels uitgeschreven in de openbare ruimte. Zo ook in de Delftse buurt Poptahof. Ook zijn er parkbeheerders werkzaam

in het Poptapark. Op de website van de buurt staat hierover: "Zij letten erop dat het park schoon en veilig blijft. Ook zijn zij het aanspreekpunt als u vragen, klachten of opmerkingen heeft die met het Poptapark te maken hebben. Zij geven deze door aan de juiste personen bij Woonbron, de gemeente of de projectorganisatie. De parkbeheerders zijn dagelijks in het park te vinden, vooral op de momenten dat veel mensen van het park gebruik maken."

A8erna

In Koog aan de Zaan zijn gebruiksregels opgesteld voor de skateplek 'A8erna' gelegen onder het viaduct van de snelweg A8. Het ontwerp van de plek heeft diverse prijzen gekregen. Echter, de praktijk is weerbarstiger. Bewoners ervaren overlast van de jongeren en de

jongeren vinden dat de skateplek niet aan hun wensen voldoet. Het beheer door de gemeente heeft moeite om goed met de wensen en klachten om te gaan. De gebruiksregels zouden de spanningen tussen beheer en gebruik moeten verlichten.

Alcoholverbod moet de jongerenoverlast bij de skateplek verminderen.

Gebruiksregels voor skateplek. Blijkbaar worden deze regels niet gedragen door de graffiti-spueters.

2.5 Sociaal beheer: beheer door bewoners

Op steeds meer plekken zijn bewoners actief bij het beheer van de openbare ruimte in hun directe woonomgeving. Vaak in samenwerking met de eigenaar van de grond zoals de gemeente of corporatie. Volgens geografen Karsten en van der Geest is beheer het meest succesvol als er vormen van publieke en private samenwerking mogelijk zijn. Hieronder geven we een paar voorbeelden van publiek beheer in combinatie met privaat initiatief.

2.6 Sociaal beheer: medebeheer door bewoners

In Delft en Amsterdam experimenteren de gemeente en woningcorporatie met medebeheer door bewoners. Bewoners dragen bij aan het beheer van de publieke ruimte. Bijvoorbeeld door het onderhouden van een plantenperk, bloembak, een gazon of een moestuin. Bewoners krijgen hierbij niet de totale verantwoordelijkheid en het ontwerp van de buitenruimte is zo ingericht dat het niet volledig afhankelijk is van medebeheer.

Het geeft een extra kwaliteit aan de publieke ruimte bovenop het gemeentelijk beheer. Het gaat hier om het toe-eigenen van openbare ruimte door de gebruikers die tegelijkertijd een stukje beheer overnemen. Bewoners hebben wel een prikkel nodig om hieraan mee te doen. Dit kan variëren van een sociaal motief: 'wij vinden het leuk om samen met bewoners het plantsoen mooi te houden'. Of een motief uit onvrede: 'nu gaan wij zelf de planten wel bijhouden om af en toe zwerfvuil op te ruimen'.

In aandachtsbuurten van Delft en Amsterdam experimenteren de gemeente, corporatie en de SEV - met financiering van het VSB-fonds - met medebeheer door bewoners. Bewoners die zich hadden opgegeven voor het medebeheer of bewoners die toevallig langs liepen, hielpen mee met het planten van de eerste bollen en planten.

Bij medebeheer is samenwerking en afstemming met het regulier beheer nodig. De kunst is om de kracht van zowel de bewoners als de professionals optimaal te benutten en te stimuleren. Neem daarnaast zoveel mogelijk belemmeringen weg zodat ieder kan doen wat hij leuk vindt en waar hij goed in is. Zowel bewoners en professionals kunnen medebeheer initiëren.

2.7 Sociaal beheer: zelfbeheer door bewoners

Het komt voor dat bewoners het groenbeheer volledig overnemen van bijvoorbeeld de gemeente. Bijvoorbeeld zoals bij het SEV-experiment in de wijk de Hoekwierde uit Almere. Stichting Zelfbeheer Hoekwierde zorgt met buurtbewoners voor onder andere het maai- en snoeiwerk. Bij zo'n sterke vorm van bewonersbeheer komt het initiatief bijna altijd bij de bewoners vandaan. De bewoners van Stichting Zelfbeheer Hoekwierde hebben meerdere motieven om mee te doen. In het geval van de Hoekwierde gaven de bewoners aan: 'wij kunnen het beheer sneller, beter en goedkoper uitvoeren. En het is nog leuk ook!'

Bij alle vormen van beheer door bewoners is het essentieel dat voor iedereen duidelijk is wie de eindverantwoordelijkheid voor welke deelaspecten van beheer heeft. De bewoners van Hoekwierde hebben met de gemeente een samenwerkingsovereenkomst getekend en een kruisjeslijst gemaakt van wat zij wel en niet doen in het beheer. De openbare ruimte blijft in eigendom van de gemeente.

Stichting Zelfbeheer Hoekwierde werkt aan het beheer van de openbare ruimte. Bewoners nemen een groot deel van het groenbeheer van de buurt over van de gemeente. Inmiddels zijn er bijna 80 vrijwilligers aangemeld. Dit is een pilot uit SEV-experimentenprogramma 'Zelforganisatie in new towns'.

3. Het beheerperspectief multidisciplinair toegepast

3.1 Ontwerp, gebruik en programmering

De ontwikkeling van de openbare ruimte staat niet stil. 'Beheer is meer dan het conserveren van de gerealiseerde ruimte', zoals geschreven in de *Handleiding succesvolle openbare ruimte* van CROW (2011). Daarom is het belangrijk aan te sluiten bij andere disciplines. Volgens sociaal geografen Karsten en Van der Geest is het beheer de basis van goed functionerende openbare ruimte. Maar dan moet beheer wel een aandachtspunt zijn bij al die disciplines die betrokken zijn bij het ontwerp, het gebruik en de programmering van openbare ruimten.

Drie disciplines

Eis de plek van beheer op bij het ontwerp, gebruik en programmering van de publieke ruimte. Ten eerste *het ontwerp*. Met welk doel is de publieke ruimte ontworpen? En voor welk type beheer leent deze plek zich? Ten tweede is *de sociologische discipline* belangrijk. Wie wonen er en wie maken gebruik van de plek? Wat zijn de sociale problemen en over welke veerkracht beschikken de bewoners? En ten slotte moet er voldoende oog zijn voor de *programmering van economische activiteiten* (winkels, horeca, voorzieningen, evenementen) en de interactie die dat heeft met verschillende vormen van gebruik en mate van intensiteit. Het is belangrijk deze drie disciplines goed in kaart te brengen om een inschatting te kunnen maken van de intensiteit en vormen van beheer.

4. Aanbevelingen

1. **Accepteer geen kapitaalvernietiging van het ontwerp door ontoereikend beheer.** Een mooi ontworpen park of plein komt niet meer tot zijn recht als beheer tekort schiet. Spreek vooral eigenaren, maar ook gebruikers en bewoners van de openbare ruimte, aan op hun verantwoordelijkheid voor en het belang van het beheer van hun openbare ruimte. Zorg ervoor dat de regie van het beheer van het gebied bij één partij ligt.
2. **Neem in de ontwerpfase ook het beheerperspectief mee.** Is het ontwerp dat gerealiseerd wordt wel te beheren? Misschien zijn er knelpunten in beheer die zorgen dat het ontwerp niet goed tot zijn recht komt. Ook financieel moet het beheer meegenomen worden. Zorg bij oplevering van een (vernieuwde) openbare ruimte voor een lange termijn beheerplan en budget. Belangrijk hierbij is speelruimte te houden in het beheerplan voor onverwachte ontwikkelingen. De plek wordt in de praktijk misschien wel anders gebruikt dan in het ontwerp is voorzien. Gebruik laat zich nooit vooraf helemaal plannen. Blijf ook vanuit het beheerperspectief de plek goed observeren en blijf met gebruikers in gesprek.
3. **Maak ruimte voor bewonersbeheer.** Zowel vanuit bewoners en professionals is er steeds meer aandacht voor verschillende vormen van beheer door bewoners. De veronderstelling is dat gevoel

van eigenaarschap van de buitenruimte bijdraagt aan sociale en fysieke kwaliteit van de buitenruimte. Kijk op kleine schaal van blok- of straatniveau waar groepen gelijkgestemden wonen. Die plekken kunnen zich lenen voor vormen van bewonersbeheer. Informeer en enthousiasmeer bewoners en laat je informeren door bewoners en professionals. Zoek naar bewoners met leiderschap die een initiatief willen en kunnen trekken. Doe dit op een laagdrempelige én duidelijke manier. Heb geduld! Zowel voor bewoners als professionals is meebeheren nieuw en verwacht niet dat iedereen mee doet.

4. **Experimenteer met andere vormen van beheer en inrichting die lager zijn in de beheerkosten.** Pas bijvoorbeeld extensief beheer toe. Het verlagen van de onderhoudsbudgetten voor de openbare ruimte is geen tijdelijk fenomeen, maar een nieuwe conditie voor de 21e eeuw. De noodzaak om in ontwerp en beheer te vernieuwen staat buiten kijf. Dit zal zeker leiden tot een ander beeld van de openbare ruimte. Bij extensief beheer kan een plantsoen getransformeerd worden in een wild park en een grasveld in een natuurgebied. Blijf goed kijken naar de functie en sociale context van de openbare ruimte, maar sta open voor een ander beeld in de wijk.

Verantwoording

Deze tekst is gebaseerd op de opgedane kennis tijdens de bezoeken van de acht experimentlocaties, op basis van de SEV-studies naar Publieke Ruimte en op basis van onderstaande bronnen.

Bronnen

Blokland, T. (2009) Het belang van publieke familiariteit in de openbare ruimte. B en m: Tijdschrift voor beleid, politiek en maatschappij, 3(36), 183-19.

CROW (2011). Cursus Succesvolle Openbare Ruimtes. Ede: CROW

<http://www.hoekwiede.nl/>

Karsten, L. en F. van der Geest (2006) Het groene antwoord op voortschrijdende verstedelijking: maatschappelijk omarmde recreatieve ruimten. Vrijetijdstudies, no. 3-4, p. 66-77.

Nio, I., N. Jutten en W. Lofvers (2011). Studie Woonerven Lunetten. Rotterdam: SEV.

<http://www.poptahof.nl/wonen/parkbeheer.html>

Uyterlinde, J.C.M en R.J.M. Oude Ophuis (2012). Bloemkoolwijken toekomstbestendig maken, Rotterdam: SEV

VROM-raad (2009). Publieke Ruimte. Naar een nieuwe balans tussen beeld, belang en beheer, Den Haag: VROM-raad.

Deel 3

Leerzaam

Klein lexicon publieke ruimten	109
Lessen uit Parijs	114
Lessen uit Antwerpen	122
Toolbox publieke ruimten	130

Klein lexicon publieke ruimte

Onderstaande begrippen geven een overzicht van het 'publieke ruimte vocabulaire' gebruikt in deze publicatie. We lichten de verschillende begrippen in eigen woorden toe om uitgebreide wetenschappelijke definities te vermijden. De begrippen zijn gedefinieerd zoals de auteurs van deze publicatie ze geïnterpreteerd en gebruikt hebben. Bij enkele begrippen is verwezen naar een officiële bron.

Agora

Het woord 'agora' (Grieks voor verzamelplaats) duikt al snel op wanneer er over publieke ruimten wordt geschreven. De 'agora' is nauw verbonden met de metafoor van het kloppend hart. Het ideaalbeeld is hier altijd het Athene van ver voor Christus; daar liggen de wortels van onze open democratische samenleving. Op de agora kwamen politieke, sociale en commerciële functies bij elkaar. De volksvergadering kwam er bijeen, in juryrechtbanken werd recht gesproken en vrije burgers voerden er het woord. De agora was ook in gebruik als marktplaats en als plek waar vrije burgers zich ontspanden. Vandaag de dag wordt het beeld van de agora gebruikt om de ontmoetingsfunctie van publieke ruimte te benadrukken. De plaats waar verschillende groepen elkaar treffen, met elkaar in contact komen en waar een uitwisseling plaatsvindt van gedragscodes en (politieke) ideeën.

Bruisen

Overheden willen dat publieke ruimte 'bruisen', dat wil zeggen vibreren en levendig zijn. Zie ook 'reuring'. De populariteit van het woord in beleidsnotities over publieke ruimten, lijkt ook te liggen in de associatie met water, denk hier aan fontein, verstuivers bij terrassen en 'springertjes' of 'spuitertjes' (kleine fonteinnetjes die plotsklaps gaan spuiten).

De CIAM gedachte

De CIAM gedachte, het Congrès international d'architecture moderne, onstond eind jaren '20 van de vorige eeuw, en zou tot de jaren '70 vaak als antwoord dienen op de woningnood in steden. Het propageerde de functionele stad waarbij de verschillende functies, wonen, werken en ontspanning in het ontwerp van de stad apart voorzien waren. Een verticaal bouwen in stroken, met maximale open ruimtes daartussen en gevels die naar het oosten of naar het westen gericht zijn. De verticaal zou de steden open ruimte en haar structuur laten ademen. Alle vroegmodernistische wijken van Nederland zijn door de CIAM gedachte beïnvloed.

Collectieve Ruimte

Een publieke ruimte die door een bepaalde groep of categorie wordt gebruikt. Vaak is de ruimte nog wel fysiek toegankelijk voor iedereen, maar niet meer 'sociaal toegankelijk'. Denk aan een binnenhof van een

wooncomplex. In principe kun je daar als voorbijganger zonder belemmeringen naar binnen, maar is er schroom om dat te doen.

Eigenaarschap

Dit gaat om het gevoel van eigenaarschap bij publieke ruimte ('sense of ownership'). Dit gevoel van eigenaarschap ligt ideaal gezien niet alleen bij de rechtmatige eigenaar van een gebied, maar ook bij de gebruikers van een publieke ruimte. Je zou van 'figuurlijk eigenaarschap' kunnen spreken. Mensen die zich eigenaar van een plek voelen zullen er beter voor zorgen en erop toezien dat anderen zich gedragen naar de regels en ongeschreven regels van die plek. Het is wel belangrijk om hier ook oog te hebben voor de verschillende gebruikers van een publieke ruimte. Sommige gebruikers kunnen meer rechten claimen om ruimte te 'maken' dan anderen. Zo kunnen horeca-ondernemers binnen restricties terrassen realiseren, gewone bewoners mogen dat niet. Om die reden kan de horeca-ondernemer meer eigenaarschap voelen ten aanzien van de publieke ruimte dan de bewoner.

Extensief beheer

Deze fysieke vorm van beheer is een soort gecontroleerde verwildering van het groen. De natuur kan meer haar gang gaan. Afgevallen takken of bomen kunnen blijven liggen, grazende schapen of runderen 'maaieren' het gras, snoeiwerk vindt minder drastisch plaats,

etcetera. Extensief beheer wordt ook wel aangeduid als 'natuurlijk beheer' en is de tegenhanger van 'intensief beheer'.

'Eyes on the street'

Ofwel 'ogen op straat'. Het is wellicht de beroemdste frase uit het werk van de urbaniste Jane Jacobs. Hij is onder andere te vinden in haar klassieker *The Death and Life of Great American Cities* (1961). De frase is het beste te vertalen met de Nederlandse uitdrukking 'een oogje in het zeil houden'. De formulering geeft aan dat een natuurlijke vorm van surveillance of sociale controle het meest effectief is om je veilig en thuis te laten voelen in een stedelijke omgeving. Natuurlijke surveillance krijgt vorm via bewoners, winkeliers, restauranthouders en gebruikers van publieke ruimte. 'Eyes on the street' is in haar visie vooral mogelijk in gebieden met een mix van functies [zie ook: Functiemenging].

Functiemenging

Functiemenging is het bij elkaar brengen in de gebouwde omgeving van verschillende functies. Na de oorlog waren functiescheiding en ontmenging de dominante trends. Daarvoor was er heel veel (overlastgevende) bedrijvigheid in woonbuurten. Het karakter van onze economie veranderde; een industriële goedereconomie maakte plaats voor een postindustriële diensteneconomie. Veel werk dat stank, lawaai en vervuiling met zich mee bracht, verdween met de transformatie. Nu is functiemenging weer de trend: wonen, werken, zorgen en vertier op één plek. Deze ontwikkeling – bespoedigd door de digitalisering –

heeft ervoor gezorgd dat er extra aandacht is gekomen voor publieke ruimten. Zij vervullen de functies vertier en verpozing in de directe werk- en woonomgeving.

Hart

Een populaire biologische metafoor om de gewenste publieke ruimte mee aan te duiden. Veelal in de formulering van 'kloppend hart'. Het plein als kloppend hart van een buurt, stad of dorp. De uitdrukking geeft aan dat men als ideaalbeeld een publieke ruimte voor ogen heeft vol vitaliteit en leven.

Huiskamer

Andere populaire metafoor om de gewenste publieke ruimte mee aan te duiden. De metafoor geeft aan dat men streeft naar een publieke ruimte die intiem is en overzichtelijk. Bovendien: de huiskamermetafoor heeft ook een showroomaspect, ze maakt duidelijk dat ook 'aankleding' en 'stofferings' van de publieke ruimte heel belangrijk zijn.

Identiteit

Begrip dat in tal van disciplines gebruik wordt, psychologie, sociologie, maar ook in stedenbouw en architectuur. 'Identiteit' wordt meestal in een niet precieze betekenis gebruikt, vaak is het een bijna synoniem voor 'karakter'. In de context van publieke ruimten streeft men dan naar een plein of park met een 'eigen karakter', 'een eigen verhaal'. In de marketing wordt over 'branding' gesproken. Lokale en nationale identiteiten staan in een globaliserende wereld enerzijds onder druk, anderzijds worden ze erdoor versterkt. Identiteit wordt vaak gekoppeld aan thuisvoelen. Dit

thuisvoelen probeert men te versterken door lokaal erfgoed te benutten om het eigen verhaal van een publiek ruimte vorm te geven. Dit wordt ook wel 'globalisering' genoemd. Identiteit is nooit helemaal te fixeren en is altijd in beweging. Het risico van het fixeren van identiteiten is dat men uitkomt op stereotypen en een publieke ruimte opzadelt met een clichéverhaal of -karakter [zie ook: Ziel].

Leegte

Zo druk als het kan zijn in een centraal gelegen plein of park, zo leeg en rustig kan het zijn op een perifere plek of in een gewone woonwijk. In de toekomst zal door bevolkingskrimp het aantal lege plekken toenemen. Ga maar eens kijken in Den Helder of Delftzijl (natuurlijk zijn daar ook levende plekken te vinden). In een plantsoen van een vroegnaarlogse buurt kan het even heel druk zijn, zo ook in het centrum van een Vinexlocatie op een koopavond, maar daarna is het er weer stil. Deze plekken zullen nooit gedurende grote delen van de dag bruisen. 'Leegte' is een kwaliteit waar vooralsnog nog weinig waardering voor is bij beleidsmakers [zie ook: Reuring].

Medebeheer

Bewoners dragen bij aan het beheer van de publieke ruimte. Bijvoorbeeld door het onderhouden van een plantsoen, bloembak of moestuin. Bewoners krijgen hierbij niet de totale verantwoordelijkheid voor het beheer. Het ontwerp van de buitenruimte is zo ingericht dat het niet volledig afhankelijk is van medebeheer. Medebeheer is aanvullend op het reguliere beheer.

Multidisciplinair

Het combineren en bij elkaar brengen van kennis uit verschillende disciplines. In het SEV-programma Publieke ruimte is voor deze invalshoek gekozen, niet alleen bij 'het lezen' van de publieke ruimte, dat wil zeggen het maken van een goede diagnose van de kracht en zwakte van een publieke ruimte, maar ook vervolgens voor het opstellen van een 'behandelplan'. Het ontwerpen, verbeteren en beheren van publieke ruimten zijn complexe puzzels, verschillende disciplines zijn nodig om die puzzel op te lossen.

Ontmoeten

Beleidsmakers zijn de achterliggende jaren publieke ruimten niet alleen als plekken van verstrooiing en vermaak gaan zien, maar juist ook als plaatsen waar het ontmoeten gestalte krijgt. In een gesegregeerde samenleving brengt de publieke ruimte – zo is de hoop en verwachting – uiteenlopende groepen bij elkaar. Dit geldt natuurlijk alleen voor specifieke plekken. Toch: het ontmoeten verloopt niet altijd harmonieus. Soms neemt het de vorm aan van 'botsen'. Het Vondelpark richtte deze lente een mobiele politiepost in na een massale vechtpartij de avond ervoor. Rustzoekers en verschillende groepen vertierzoekers raakten niet zozeer met elkaar in contact, maar met elkaar in conflict. Hoewel, sociologen merken hier op dat conflict ook een vorm van contact is. En, leidde het contact wellicht niet tot conflict?

Openbare Ruimte

Ruimte in eigendom van de overheid en voor iedereen toegankelijk.

Parochiale ruimte

Een publieke ruimte die gebruikt en toegeëigend wordt door een specifieke groep. Waar eerst iedereen van de ruimte gebruik kon maken, is nu het gebruik toebedeeld aan een collectief. Deze specifieke groep kan behoorlijk hybride zijn en helemaal niet vastomlijnd. Ze hoeven elkaar ook niet goed te kennen, ze delen slechts bepaalde eigenschappen of vormen van gebruik.

Plint

Een plint is het houten latje aan de onderkant van een muur. Het woord wordt ook gebruikt om het onderste deel van een gebouw aan te duiden, en om de begrenzing van een publieke ruimte aan te geven waar deze overgaat in bebouwing. In de plint van een plein zijn vaak verschillende functies te vinden. Een plint kan het plein versterken of verzwakken. In het laatste geval spreekt men van een dode of lege plint of een plint die met de rug naar het plein staat. In het geval van een plint die het plein versterkt is er vaak sprake van functies die er voor zorgen dat het plein gebruikt wordt. Restauranthouders die voor een terras zorgen, een kinderopvanginstelling die bij mooi weer naar buiten trekt, een ijswinkel die bezoekers aantrekt, etcetera.

Programmering

Steeds vaker vindt er programmering van activiteiten plaats op een plein of in een park. Dat kunnen culturele activiteiten zijn (concerten, festivals, openluchtbioscoop), maar ook economische (markten, horeca) en sportieve activiteiten. Steeds vaker wordt er niet alleen

in de zomer geprogrammeerd, maar ook in de andere seizoenen, denk bijvoorbeeld aan een tijdelijke schaatsbaan in de winter. Programmering moet voor de gewenste reuring zorgen [zie ook: Reuring].

Privé ruimte

Een ruimte in eigendom van een particulier of private partij. In veel gevallen is deze ruimte fysiek afgesloten en daarmee niet toegankelijk.

Publieke familiariteit

Duidt aan dat er in de publieke ruimte tussen verschillende soorten mensen publieke vertrouwdheid kan ontstaan doordat mensen elkaar regelmatig tegenkomen op straat. Het gaat dan om lichte en vluchtige ontmoetingen zonder dat je bijvoorbeeld een praatje hoeft aan te knopen. De publieke ruimte biedt een plek voor het observeren van de ander. Zulke interacties dragen bij aan meer overbruggende relaties tussen mensen, elkaar leren herkennen en dus beter kunnen inschatten. Dit draagt bij aan een prettiger verblijf in de openbare ruimte en een groter gevoel van veiligheid (zie: Blokland, 2009).

Publieke Ruimte

Publiek toegankelijke ruimte al dan niet in eigendom van de overheid. Denk aan pleinen, speeltuinen, parken en plantsoenen, maar ook aan vliegvelden, treinstations en shoppingmalls, dus ruimten die geproduceerd (en beheerd) worden door (semi-)private partijen.

Regulering

Het beheer van publieke ruimten bevindt zich in het spanningsveld tussen regulering en spontaniteit. Te veel regulering onttrekt het leven aan plekken, te weinig regulering zorgt voor een sfeer van 'the survival of the fittest'. In deze strijd zijn altijd kwetsbaren de verliezers, zoals meisjes en oudere mensen. Regulering of organisatie van de spontaniteit blijft nodig [zie ook: Spontaniteit].

Reuring

Synoniem of bijna synoniem voor beweging, drukte, gedoe, spektakel, opwindend en levendig. Het woord drukt uit dat men een publieke ruimte nastreeft die bruist. Reuring probeert men via allerlei wegen te realiseren. Via het programmeren van activiteiten, het versterken van economische activiteiten (onder andere de markt) en het richten van verkeersstromen (tram, fiets, voetganger, auto) op en naar een publieke ruimte [zie ook: Bruisen en Programmering].

Routing

Een efficiënte of interessante looproute door een park of andere publieke ruimte, aangegeven met markeringen of (informatie)bordjes. Denk in dit verband ook aan de routing van joggingparcoursen in steden. Een routing biedt oriëntatie aan de gebruiker en leidt deze langs de in de publieke ruimte aanwezige attracties.

Sociale cohesie

Wordt vaak omschreven met de metafoor 'cement' (tegenhanger is 'los zand'). De socioloog Kees Schuyt definieerde het als 'de interne bindingskracht van een

sociaal systeem.' Dat kan een gezin zijn, maar ook een lokale gemeenschap, een organisatie of de samenleving als geheel. Om de sociale cohesie binnen een wijk vast te stellen wordt gebruik gemaakt van indicatoren als onderlinge sociale contacten tussen bewoners, de omgang met de buren, het gehecht zijn aan de buurt en het zich wel of niet thuis voelen in de woonomgeving. Er lijkt een relatie te zijn tussen sterke sociale cohesie en kleinschaligheid. Denk bijvoorbeeld aan kleine homogene enclaves in stedelijke woonwijken. Binnen de enclave is er veel sociale cohesie ('cement'), daarbuiten veel minder ('los zand').

Sociale controle

Dit betreft toezicht houden op en (waar mogelijk) ingrijpen in het handelen van anderen in de openbare ruimte. Het gaat om informeel toezicht van bewoners en gebruikers van de openbare ruimte (zie: Blokland, 2009).

Sociale veiligheid

Sociale veiligheid drukt de veiligheidsbeleving van bewoners uit. Het gaat om een gevoel. Niet om de reële statistische kans om slachtoffer te worden van enige vorm van criminaliteit in een gebied. De kans daarop kan nihil zijn, toch kunnen mensen zich onveilig voelen (zie: Blokland, 2009).

Spontaniteit

Spontaniteit betekent dat je iets in een vlaag of aandrif doet. Gaan we hier barbecueën, een kampuurtje maken of een boomhut maken in het stadspark? Ja! Maar dat is niet de bedoeling. Stedelijke beleidsmakers

proberen steeds vaker plekken aan te reiken waar 'spontaan' gedrag onder condities mogelijk is. Zie in dit de opkomst van natuurspeeltuinen of 'speeldernissen'. Het laatste woord geeft het mooi aan: het is een contaminatie van speeltuin (artificieel) en wildernis (natuurlijk). In publieke ruimten gaat het om 'georganiseerde spontaniteit' [zie ook: Regulering].

Schaalniveau

Onmisbaar begrip voor stedenbouwkundigen en verkeerskundigen. Hiermee worden verschillen in geografisch niveaus aangeduid. Onderscheid wordt gemaakt in microniveau (straat en buurt) en in macro-niveau (wijk, stedelijk, regionaal en provinciaal).

Shared Space

Er zijn geen fysieke contrasten gemaakt in de publieke ruimte tussen de verschillende verkeersstromen, zoals voetgangers, fietsers, auto's, bussen etcetera. Het doel hiervan is om het verantwoordelijkheidsgevoel van de gebruikers te vergroten en daarmee de verkeersveiligheid.

Third Places

Dit zijn semipublieke ruimten, anders dan thuis of op het werk. Veelal plekken in de openbare ruimte of plekken in publieke gebouwen zoals bibliotheken en horecagelegenheden. Het zijn plekken die ruimte scheppen voor nieuwe kaders waarin men werkt, ontmoet en recreëert en waarbij formaliteit en informaliteit samen gaan [zie ook: Zzp-café].

Vroeg naorloogse wijk

Deze wijken zijn gebouwd in de periode 1945-1968 en zijn bijna altijd opgezet conform de CIAM gedachte. De wijken bestaan meestal uit relatief kleinschalige portiekflats die vaak gemengd zijn met blokken van eengezinswoningen. De flats staan vaak rond een gemeenschappelijk domein in de vorm van een grasveld met solitaire bomen. De publieke ruimte wordt in deze wijken door de verdunning van de bevolking niet meer intens gebruikt.

Zelfbeheer

Bewoners nemen het groenbeheer van de publieke ruimte over van bijvoorbeeld de gemeente. Het beheer dat de bewoners uitvoeren is dan niet meer aanvullend, maar komt in de plaats van beheer door een professionele partij. Steeds vaker worden daarbij beheerbudgetten van de gemeente overgeheveld naar een bewonersstichting.

Ziel

De metafoor van de ziel is de tegenhanger van de metafoor van het hart. Staat het kloppende hart voor een gewenste situatie, de ziel staat voor de alledaagse realiteit: de essentie van een plek. Het benoemen van de essentie van een plek is altijd een kwestie van interpretatie. Vaak wordt actueel en historisch materiaal gebruikt om de geformuleerde essentie overtuigend te beargumenteren. Toch blijft over de essentie altijd discussie bestaan.

Zzp-café

In 2009 telde Nederland 632.000 zelfstandigen zonder personeel. En dit aantal blijft groeien. Wonen en werken worden steeds meer samengetrokken, na een periode dat ze juist uit elkaar getrokken waren. De hoge automobilititeit maakte dit mogelijk. Nu is de beweging andersom: steeds meer mensen beginnen een bedrijf aan huis of brengen een deel van de werktijd thuis achter de computer door. Veel van dit werk is onzichtbaar en wordt in huis uitgevoerd. Overheden, ontwikkelaars en corporaties zoeken naar strategieën om dit werk en deze groep meer zichtbaar te maken in de publieke ruimte. Populair is het zzp-café in de plint van een publieke ruimte. Hun aanwezigheid zorgt voor reuring en voor 'eyes on the street'. Is er wifi beschikbaar dan waaieren ze met hun laptops op mooie zonnige dagen uit over het plein of het park waar het zzp-café aan gelegen is [zie ook: Third places].

Bronnen:

Blokland, T. (2009) Oog voor elkaar. Veiligheidsbeleving en sociale controle in de grote stad. Amsterdam: Amsterdam University Press.

Kearns, A. and R. Forrest (2000) Social cohesion and multilevel urban governance. *Urban Studies*, 37 (5-6), pp. 995-1017.

Schuyt, K. (1997) Sociale cohesie en sociaal beleid. Drie publiekscolleges in De Balie. Amsterdam: De Balie

Lessen uit Parijs

In november 2009 ondernam de SEV een studiereis naar de publieke ruimten in het banlieu-gebied van Parijs. Hier zijn de grootschalige naoorlogse wijken op basis van de CIAM-gedachte te vinden, waarin een sterke scheiding van wonen en werken centraal stond. Het resultaat: slaapsteden met grootschalige woonagglomeraties in monofunctionele woongebieden. De tegenstelling is bekend: het witte Parijs van de chique arrondissementen binnen de ringweg (de 'périphérique') en de gekleurde voorsteden. Clichy-sous-Bois is daarvan een exemplarisch voorbeeld. Grote verpauperde woonensembles waar vooral tweede en derde generatie werkloze Noord-Afrikaanse immigranten wonen.

De studiereis maakte duidelijk dat de Parijse voorsteden sterk van elkaar verschillen. Er zijn ook satellietstadjes van Parijs met kwalitatief goede sociale woningbouw, die minder gekenmerkt worden door betonnen woonkolossen en waar sterk ingezet wordt op de kwaliteit van buitenruimten. Deze 'villes nouvelles' zijn de vrucht van het woningbouw-programma uit de jaren '70, '80 en '90 waarbij de CIAM-idealen zijn verlaten en meer is ingezet op individualiteit, suburbaniteit en kleinschaligheid. De SEV reisde naar een aantal klassieke CIAM-wijken en een aantal 'villes nouvelles', maar stak haar licht ook op binnen de périphérique, onder andere in de wijk Masséna, een nieuwe wijk op de linkeroever van de Seine in het 13de arrondissement.

Place de Vosges

Als aanloop naar de banlieu deden we eerst het historische Parijs aan. Place de Vosges – uit de periode rond 1605 – is een van de beroemdste pleinen van de stad. Het bruist en vibreert er op mooie dagen. En wat zien we? Hekken en verbodsborden met openingstijden. En toch werkt het plein als een magneet op Parijzenaars en toeristen. Het voorbeeld leert dat ook pleinen met hekken en verbodsborden een geweldige ambiance kunnen hebben. In Nederland wordt die discussie soms te dogmatisch gevoerd. Een hek staat bij ons te snel voor vijandigheid, maar dat hoeft niet per definitie zo te zijn.

Op de kaden van de Seine

Nog één keer de Parijse binnenring. Inwoners en bezoekers van de stad zoeken verkoeling aan de oevers van de Seine. De oevers vormen een publieke ruimte op zichzelf. Er is helemaal geen aankleding nodig om deze plaats tot een succes te maken; geen gras of zand, geen straatmeubilair, slechts stenen en een muurtje. Er zijn ook geen verbodsborden om gedrag te reguleren. De plek lijkt niet 'gemaakt' of ontworpen. De les is dat je spontaniteit moet durven honoreren en moet werken aan een sfeer van tolerantie en veiligheid. Dan durven mensen in een wereldstad zelfs in hun eentje in bikini onbekommerd te zonnen. De laatste jaren kleedt Parijs in de zomer delen van zijn Seine-oevers aan ('Paris plage') met zand, terrassen, jeu de boules-veldjes en tafelfootbalstrips. Zo kan het ook, maar het hoeft niet.

Clichy-sous-Bois

Het contrast met een CIAM-wijk in het banlieuegebied: Clichy-sous-Bois. Veel verpauperde hoogbouwcomplexen, nauwelijks economie en een gebrekkige openbaar vervoer-ontsluiting. Hier sloeg in oktober 2005 de vlam in de pan enrellende jongeren verspreidden zich over heel Frankrijk. Tijdens de studiereis is het SEV-gezelschap onder escorte van politie teruggekeerd naar de bus. De sfeer was grimmig, intimiderend en opgefokt. Elke kwaliteitsinjectie in publieke ruimten is hier meer dan welkom, maar zonder het bieden van maatschappelijke kansen, goed onderwijs, werk en openbaar vervoer krijgt het samenleven in publieke ruimten hier nooit kwaliteit. De straat was er voor de intimiderende, jonge mannen. Kwetsbaren zijn daarvan het slachtoffer, zoals meisjes, gezinnen en ouderen. De les: als je in een achterstandswijk in publieke ruimten gaat investeren, pak dan tegelijkertijd ook meer fundamentele zaken aan. Het wordt anders water naar de zee dragen.

La Grande Borne in Grigny

In Grigny is een befaamd sociaal huisvestingsproject te vinden van de architect Emile Aillaud (1902-1988): de wijk La Grande Borne (1971). De wijk met 3.700 woningen, bestaat uit golvende wooncomplexen in een leegte van gras. La Grande Borne oogt veertig jaar na de oplevering verslonst. De huid van gekleurde mozaïektegeltjes van de woningen is aangetast tijdens een onderhoudsbeurt. Ook de publieke ruimten om de complexen zijn niet goed onderhouden. De ambiance is onprettig. Twee lessen leverde La Grande Borne op. Ten eerste het niet te onderschatten belang van goed professioneel beheer. Ten tweede het vormen van eigen beheer door bewoners. Slechts een radicale privatisering of collectivisering, bijvoorbeeld in de vorm van eigen moestuinen of gedeelde buitenruimten, lijkt de oplossing te zijn. Oplossingsrichtingen waar we in Nederland wat verder mee lijken te zijn dan in Parijs.

Grigny

In Grigny probeert men meer stedelijkheid te introduceren. Dat wil zeggen: meer functiemenging, meer economische bedrijvigheid, meer cultuur en meer diversiteit in woonmilieus. Meer stedelijkheid betekent ogen op straat, meer sociale controle en sociale veiligheid. In minder extreme vorm ligt deze opgave ook in de Nederlandse vroeg-naoorlogse wijken, opgezet volgens dezelfde functionalistische principes. De randvoorwaarden bij ons zijn gunstiger. Onze vroeg-naoorlogse wijken liggen dicht tegen de centrumstedelijke wijken aan. De Parijse les is wel dat injectie van stedelijkheid op afgelegen plekken maar beperkt mogelijk is.

St-Quentin-en-Yvelines

Drie foto's van een beeldengroep in de publieke ruimte van St-Quentin-en-Yvelines. Het satellietstadje is in zijn opzet een belichaming van de menselijke maat. De beeldengroep verbeeldt letterlijk een huiskamer. De metafoor van de huiskamer is populair in beschouwingen over publieke ruimten. Toch, wie goed kijkt naar de foto van het meisje voor de spiegel, ziet tekenen van verloedering in de vorm van scabreuze graffiti. Publieke ruimten zijn bijna nooit plekken waar je de boze buitenwereld met overgordijnen kan buitensluiten – het is goed daar reële verwachtingen over te hebben. Bovendien: publieke ruimten ontleen hun kwaliteiten ook aan andere waarden dan intimiteit en knusse overzichtelijkheid. Oppassen met het verabsoluteren van de huiskamermetafoor was een van de lessen die we naar Nederland mee terugnamen. De metafoor is bruikbaar, maar niet in alle situaties.

Trappes

In Trappes troffen we de Franse variant van de Nederlandse bloemkoolwijk uit de jaren '70 aan. Er is daar het afgelopen decennium consequent geïnvesteerd in de publieke ruimte. Het resultaat zijn kleinschalige woonwijken met veel groen, uitmondend in grotere open ruimten en parken. Wat opviel in Trappes was het hekwerk. Met hekjes en hekken in allerlei soorten en maten werd de ruimte gezoneerd (privaat, publiek, collectief). Het effect was een imponerende netheid en geordendheid. De prijs is het wegorganiseren van elke vorm van spontaniteit. De les van Trappes is dat we niet moeten doorschieten in volledige beheersing.

Masséna

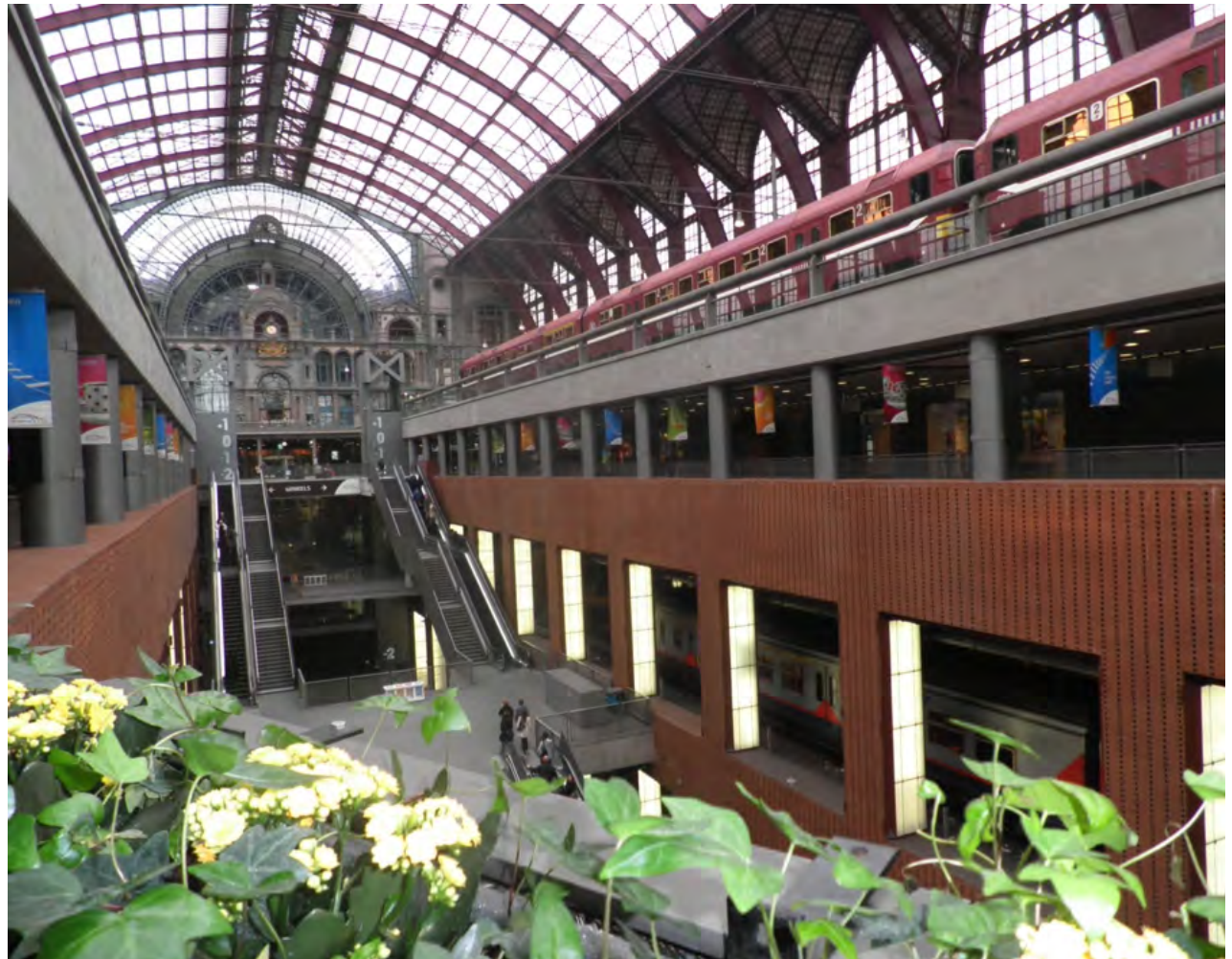
Masséna is een nieuwe wijk op de linkeroever van de Seine. De wijk is gerealiseerd door een ontwikkelingsbedrijf (SEMAPA), waarin de gemeente, de spoorwegen (SNCF) en een woningcorporatie (RIVP) samenwerkten. Het gebied kreeg de status van een ZAC, een Zone d'Aménagement Concerté. Dat is een gebied onder strikte controle en regie van de overheid. In Masséna zijn allerlei functies door elkaar geweven. Er ligt een bescheiden park met loopbruggen, speeltoestellen en water. De beplanting en de materialen zijn subtiel. Niks hoeft hufterproef te zijn, want hufterig gedrag wordt hier niet makkelijk ontlokt. Wat zijn de lessen van Masséna? In de eerste plaats de regie van de overheid. Ten tweede: kwaliteit lokt positief gebruik en gedrag uit.

Lessen uit Antwerpen

In april 2011 organiseerde de SEV een excursie over de publieke ruimte en de woonomgeving in Antwerpen. We maakten kennis met 'de Antwerpse aanpak', waar nadrukkelijk de naam van de toenmalige burgemeester Patrick Janssens aan verbonden is. Het woord 'planning' viel opvallend vaak; een woord waarmee het calvinistische Nederland groot is geworden. Maar terwijl Nederland zijn planologische tradities aan het verwaarlozen is, wordt de 'structuurplanning' in Antwerpen aangehaald. De overheid is hierbij de grote regisseur – voortdurend in gesprek en gevecht met haar bewoners.

Antwerpen zet zijn publieke ruimten niet alleen in om de stad economisch verder te ontwikkelen, maar ook als middel om verbondenheid tussen verschillende groepen bewoners te realiseren. Politiek en publieke ruimten zijn in Antwerpen nadrukkelijk met elkaar verbonden. Het stadsbestuur wil voorbij de zuurgraad en negativiteit van het Vlaams Belang. De Antwerpse aanpak, stelden we vast, wordt gekenmerkt door grote contextuele sensibiliteit, een gevoeligheid voor de specifieke kwaliteiten van een plek, en de emoties en verhalen die er voor bewoners aan zijn verbonden. Dat neemt niet weg dat ons reisgezelschap ook stuitte op plekken waar deze contextuele sensibiliteit en doordachte planvorming afwezig leek, zoals in het gebied achter station Antwerpen-Centraal.

Station Antwerpen-Centraal

Bij het centraal station ligt de monumentale entree tot de stad: de Keyserlei, het winkelgebied daarachter, de historische dierentuin. De treinreiziger komt vanuit de diep gelegen perrons naar boven terecht in een indrukwekkende architectuurmix van oud en nieuw. Maar buiten, bij de achteruitgang stopt de magie. De hier gelegen kostbare ontwikkellocatie maakt een uitgestorven indruk. Het contrast met de dynamiek aan de voorkant is groot. De levendigheid ontbreekt, zo ook het lokaalspecifieke. We zijn hier in 'ontwikkelaar stad'. Alles is design en 'scrupulously clean' (Sorkin 2009).

De stad heeft blijkbaar met marktpartijen geen publieksvriendelijke afspraken kunnen maken op basis van een helder stedenbouwkundig plan. Het streven naar winstmaximalisatie heeft een dood stuk stad opgeleverd. Verschillende lessen zijn hier te trekken. Ten eerste: maak een helder plan en geef de invulling op zo'n strategische locatie niet volledig uit handen aan marktpartijen. Ten tweede: wees voorzichtig met grootschalige radicale transformaties die elke vorm van historiciteit en rafelrand uitwissen. Ten derde: besteed aandacht aan de invulling van de plinten. De plinten van de kantoren hebben geen publieke functies. Een uitzondering vormt het grand café met de glazen pui aan het stationsplein. Op zondag ontbijten families hier binnen aan grote tafels, bij mooi weer is er een terras. Ineens is er dan wél enige leven en reuring op deze keurige plek.

Het stadspark van Antwerpen

Het is zondag en het negentiende-eeuwse stadspark van Antwerpen wordt bijna letterlijk bestormd. Allerlei (leeftijds) groepen eigenen het zich toe. Kinderen spelen, families picknicken, stelletjes flaneren. Reuring in optima forma. Gelijke taferelen spelen zich af in andere Europese stadsparken op mooie dagen. Hier gedijt 'publieke familiariteit'. Het schouwspel-karakter van publieke ruimten is hier te beleven. Er is veel te zien. De orthodox-joodse inwoners, de Indiase of Pakistaanse jonge mannen die cricket spelen, de jonge vaders en moeders met hun kroost, etcetera. Alleen kan dit grootstedelijke park nooit de norm zijn waartegen andere parken beoordeeld worden. De locatie en de plek zijn uniek. Bovendien is het er doordeweeks en zelfs op een mooie zaterdag stil. Dan is het park er voor de rustzoekers. Dat is toch een belangrijke les: juist rust vertegenwoordigt een grote waarde in een drukke stad. De fixatie op reuring laat deze kwaliteit te veel uit het zicht verdwijnen.

Park Spoor Noord

Buiten het centrum van Antwerpen ligt sinds een aantal jaren een nieuw landschapspark, gerealiseerd op een oud spoorterrein tussen de 'achterstandswijken' Dam, Stuivenberg en Seefhoek. Het stadsbestuur kocht de grond van de Nationale Maatschappij der Belgische Spoorwegen (NMBS) en nam de regie voor de herontwikkeling op zich. Bewoners werden daarbij nauw betrokken. Het park is zo ingericht dat allerlei groepen ervan kunnen genieten. Er is veel 'erfgoed', gras, sportfaciliteiten, een skatebaan, wandel- en fietspaadjes, een multifunctionele expositiehal met horeca-uitspanning, een zandspeeltuin etcetera. Tal van activiteiten worden er geprogrammeerd. En iedereen benadrukt: het park heeft geen omheiningen, en toch voelen gebruikers zich veilig.

De realisatie van Park Spoor Noord heeft geleid tot een stijging van de huizenprijzen in de omliggende buurten. Door strategische investering in de publieke ruimte en in kleinschalige bouwprojecten (door gemeentebedrijf AG Vespa) worden andere eigenaren ook gestimuleerd om te investeren en stijgt de leefkwaliteit en daarmee de vastgoedwaarde. Deze strategie is in de jaren '80 ook met succes in Barcelona toegepast ('public space acupuncture'). De les: investeringen in publieke ruimten buiten prestigieuze centrumlocaties kunnen ook de motor zijn van stedelijke herontwikkeling.

Linkeroever

We bevinden ons op de linkeroever van de Schelde. Toeristen tref je er niet aan. Hier werden in de jaren '50 en '60 volgens de CIAM-gedachte grote wooncomplexen met sociale woningbouw gerealiseerd. Op sommige plekken heeft het groen bosachtige proporties aangenomen, maar de meeste publieke ruimte is fraai onderhouden. Er wonen nog steeds veel witte senioren van het eerste uur. Ze hebben hun wijk zien veranderen en wonen nu te midden van tientallen nationaliteiten. Toch zijn ze nog steeds 'fier' op hun wijk en voelen ze zich er thuis. Rust en ruimte én de binnenstad van Antwerpen via een voetgangers- en fiets-tunnel onder handbereik. Het wijk-centrum doet aan 'samenlevingsopbouw'. Welke lessen zijn hier te leren? Misschien de inzet op 'samenleven' via culturele projecten, buurtwerk en kerkelijk werk? Een andere les van de Linkeroever is dat groen vaak de functie van 'kijkgroen' heeft, zeker voor ouderen. De vraag is of dat in de toekomst blijft. Als de witte senioren er niet meer zijn, wat gaat er met al dat groen gebeuren? Moestuinen? Stadslandbouw? Ruimte voor bedrijvigheid dicht bij huis?

Volkstuinen op het vliegveldcomplex

In Nederland zijn volkstuincomplexen in grote steden onderhevig aan gentrificering. De middenklasse verpoost er in toenemende mate. Volkstuincomplexen zijn vaak fraaie oasen in een drukke stad. Hier is het echt een rafelrand: rommelig, onaf, veel is kapot. Maar het wordt gebruikt, het is goedkoop en er worden groenten verbouwd. Mensen sparen geld uit door het verbouwen van hun eigen eten. De les van Antwerpen is: wees zuinig op dit type rafelranden. Verzet je tegen de neiging om deze complexen 'aan te harken', mensen met een smalle beurs zijn daarvan snel het slachtoffer.

Schipperskwartier

Het roemruchte Schipperskwartier is een van de oudste volksbuurten van de stad. Ooit een 'echte' havenwijk van dokwerkers en schippers, nu een echte binnenstedelijke wijk. De matrozen en de bordelen zijn nagenoeg verdwenen. Rond de wijk hangt veel vroegere romantiek en ook wel 'valse romantiek'. Het Falconplein en de Sint-Paulusplaats zijn opgeknapt, de wijk is gesaneerd. Villa Tinto, het huidige centrum van de seksbusiness was oorspronkelijk een sinaasappelloods. Het designinterieur van de 51 vitrines ('ramen') is van Quinze 7 Milan.

Het gebouw is van de laatste technologische veiligheidssnufjes voorzien. 'Designer seks' is de kritiek of zelfs: 'de hele wijk is design'. Dat is niet terecht: kleine ondernemers hebben er nog hun plek, creatieven zetten er ateliers op, studenten vinden er nog relatief goedkope woonruimte, er zijn nieuwe cafeetjes. Wat is de les? Wees voorzichtig met drastische sanering, nu is het Schipperskwartier nog een redelijk gemengde wijk. Dat zie je terug in het publieke domein. Maar het proces van gentrificering kan hard gaan, en kan natuurlijk ten koste gaan van de bewoners met weinig geld.

Vincent van Gogh plein

In Antwerpen maakten we ook kennis met tal van kleinschalige chirurgische ingrepen. Hier zien we het Vincent van Gogh plein. Een klein pleintje begrensd door twee doorleefde blinde muren en nieuwbouwappartementen. Ook leerden we over de 'bouwblokkenmethode' – een manier van werken waarbij binnengebieden herontwikkeld worden tot collectieve of publieke ruimten. In Nederland staan we voor dezelfde opgave: kleinschalige gebiedsontwikkeling in de bestaande stad. Antwerpen laat zien dat je met relatief kleine ingrepen buurten kan verbeteren. De opgave is plekken te laten 'meebewegen' met dwingende maatschappelijke ontwikkelingen. Dat vraagt wel een sociologisch bewustzijn bij planners en ontwerpers en ook begrip voor alle emoties die bewoners bij plekken hebben. De les van Antwerpen is dat die sociologische sensibiliteit noodzakelijk is.

Toolbox voor de (her-)inrichting van publieke buitenruimten

Het inrichten en herinrichten van parken, pleinen en andere publieke buitenruimten is een complexe klus. Medewerkers van gemeentelijke diensten stedelijke vernieuwing, ruimtelijke ordening of wijk-ontwikkeling merken dat iedere dag opnieuw. In sommige gemeenten zijn draaiboeken voor dit soort processen. Maar dan nóg is iedere situatie uniek en verloopt elk traject weer anders dan alle voorgaande. Toch valt er veel te leren van (her-)inrichtingsprocessen uit het verleden en van die vanuit andere gemeenten.

Het begint met een goede analyse

In 2011 organiseerde de SEV in Noord-Holland, als onderdeel van het project Buitenruimte Binnenboord, een Werkatelier Publieke Buitenruimten van vier bijeenkomsten op vier locaties: Beverwijk, Haarlem, Zaanstad en Den Helder. De ruim 40 deelnemers aan het Werkatelier werkten bij gemeenten, woningcorporaties en welzijnsinstellingen uit Noord-Holland en daarbuiten. In de slotpublicatie van Buitenruimte Binnenboord 'Common Grounds, een visuele

ethnografie van publieke ruimte' (NEL, 2011) zijn vijf locaties¹ geportretteerd en wordt de specifieke wijze van analyseren – het 'lezen van de plek' – van onderzoeksbureau NEL toegelicht en theoretisch onderbouwd. In deze publicatie staan ook korte verslagen van de vier bijeenkomsten van de Werkateliers. De aandacht voor de beginfase in een (her-)inrichtings-traject heeft een sterk accent in Buitenruimte Binnenboord. De praktijk wijst uit dat initiatiefnemers vaak al klaar staan met sociale of fysiek-ruimtelijke oplossingen, zonder dat er echt goed is gekeken naar wat er op die plek aan de hand is. Een zorgvuldige analyse van de publieke buitenruimte en een goede reflectie op wat nodig is, in samenspraak met betrokkenen, voorkomt onnodige investeringen en beperkt de faalfactoren.

Schat aan kennis en ervaring

De bijeenkomsten van het Noord-Hollands Werkatelier leverden daarnaast ook een schat aan kennis en ervaring op van professionals uit de praktijk van gemeenten, corporaties en opbouwwerk. Ervaringen die zij in de loop van de tijd ontwikkelden bij de inrichting en herinrichting van pleinen en parken in hun

situatie. Elk vanuit het eigen vakgebied en – als het even kon – in samenwerking met collega's van andere afdelingen en sectoren. In deze toolbox is de inbreng van de deelnemers aan het werkatelier verwerkt tot een overzicht. Professionals die werken aan (her)inrichting kunnen deze gebruiken als ondersteuning. Bijvoorbeeld om zich voor te bereiden tijdens de eerste oriëntatiefase, of om - later in het traject - te gebruiken als reminder en reflectiekader.

Toolbox voor professionals

De toolbox is verdeeld in zes fases:

1. Initiatieffase
2. Fase van voorbereiding
3. Ontwerpfase
4. Fase van (definitieve) besluitvorming
5. Fase van uitvoering en inrichting
6. Fase van gebruik en beheer.

Per fase wordt een onderscheid gemaakt in wat er moet gebeuren en wie daarbij betrokken (zouden moeten) zijn. Deze factoren zijn in bijgaand schema horizontaal uitgezet, waardoor een matrix ontstaat.

1) Willem Alexanderplantsoen in Beverwijk, Leonardo da Vinciplein in Haarlem, A8erna in Koog a/d Zaan, Venenlaankwartier in Hoorn, Falgabuurthuis in Den Helder.

- **Wie** (Wie doen het, wie zijn verantwoordelijk?)
- **Wat** (Wat is de inhoud, wat moet er gebeuren?)
- **Partners** (Samenwerking met partners binnen en buiten de organisatie.)
- **Hoe** (Hoe verloopt het proces en welke methoden worden gebruikt?)
- **Participatie** (Hoe en wanneer kunnen bewoners/burgers participeren?)

In de laatste kolom van de matrix zijn de bij de verschillende fasen behorende *opmerkingen*, *knelpunten*, *dilemma's* weergegeven en een aantal *tips*.

De publieke buitenruimte is nooit af

Een belangrijke conclusie uit het Werkatelier is: de publieke buitenruimte is nooit af. Het succes van de (her-)inrichting staat of valt met een regelmatige reflectie op wat er op het plein of in het park gebeurt en hoe de plek functioneert. Ook na de opening, als de ontwikkelaars en uitvoerders zijn vertrokken, moet je als verantwoordelijke overheid of corporatie 'erbij blijven'. Dat doe je door:

- tijd en geld uit te trekken voor goed beheer;
- steeds weer in gesprek gaan met gebruikers, beheerders en betrokken praktijkwerkers;
- alert te reageren op signalen;
- mogelijkheden te creëren om met eenvoudige middelen flexibel in te spelen op veranderd gebruik en gewijzigde omstandigheden;
- regelmatig te monitoren of de plek nog steeds naar wens functioneert.

Het beste resultaat voor het publiek

De inhoud van deze toolbox is niet nieuw en zeker niet compleet. Het is de verzameling van de kennis en ervaringen van deelnemers van de werkateliers. De toolbox geeft een overzicht van belangrijke vragen die je kunt stellen. De antwoorden zijn niet gegeven, die zijn vanzelfsprekend afhankelijk van de situatie. Het hanteren ervan biedt geen onvoorwaardelijke garantie op succes. Maar het overzicht van kennis en ervaring van collega's van elders kan zowel de beginnende als de ervaren professional helpen om grip te krijgen op de complexiteit van het (her-) inrichtingsproces. Fouten die elders zijn gemaakt, kunnen wellicht worden voorkomen. En ondanks steeds weer andere omstandigheden zijn tips en goede ideeën altijd zinvol. Op die manier kan een voorgenomen (her-)inrichting van publieke buitenruimten zo efficiënt mogelijk worden ingezet en het meest optimale resultaat bereiken. Voor de betrokken medewerkers, voor de verantwoordelijke politici, maar vooral ook voor de uiteindelijke belanghebber: het publiek.

Auteurs

De toolbox is samengesteld door:

Hillie van Netten

Met medewerking van:

Annemarie Kok (Beverwijk)

Elli Izeboud (Amsterdam)

Femke Kloppenburg (Amsterdam Stadsdeel Oost)

Gerlof Kloosterman (Heerhugowaard)

Martin van der Maas (Den Helder)

Nicole Verbeek (Zaanstad)

Menno Evers (Haarlem)

Willem Stam (Haarlem)

en alle overige deelnemers aan het Werkatelier Publieke Buitenruimten Noord-Holland (2011).

	Wie	Wat	Partners	Hoe	Participatie (bewoners)	Opmerkingen, knelpunten, dilemma's en TIPS (van de deelnemers aan het werkatelier)
1. Initiatieffase onderzoek verkenning	<p>Wat is de aanleiding? Waar komt de vraag binnen? En wie neemt het initiatief? Wat is motivatie van initiatiefnemer voor aanpakken plek?</p> <p>Gemeente of Corporatie of...</p> <p>Wie zorgt voor opdracht en 1^e uitwerking initiatief? (status, positie)</p> <p>Wie is eigenaar/verantwoordelijk? (Belangrijk om hier duidelijk over te zijn)</p>	<p>Aanstellen coördinator (voorlopig) Omschrijving 'soort plek'</p> <ul style="list-style-type: none"> - ligging - huidige situatie - betekenis - knelpunten - mogelijke functies - toekomstige ontwikkelingen - randvoorwaarden (o.a. veiligheid, milieu) <p>1e toetsing beleid. Houtskoolschets maken voor plan + voorlopige berekening + juridische consequenties. Afbakenen (voorlopige) projectgrens.</p>	<p>Verkenning van het werkveld en bepalen wie betrokkenen zijn.</p> <p>Verkenning en bepalen opdracht aan afdeling(en) (status, positie)</p> <p>Initiatief kan ook komen vanuit corporatie, lokale ondernemers, wijkcommissie of bewonersgroep.</p>	<p>Plek 'lezen', veel rondlopen en goed kijken, signalen op waarde schatten.</p> <p>Analyse maken van oorzaak - gevolg.</p> <p>Oriënterende gesprekken met sleutelpersonen. Zorgvuldige beoordelen*) noodzaak fysieke en/of sociale ingrepen.</p> <p>*) De praktijk kent diverse methoden (zie o.a. (Sterren-systeem voor pleinen van Verwey-Jonker Instituut)</p>	<p>Raadplegen signalen en meldingen vanuit bewoners, wijkbeheer, corporaties en anderen.</p> <p>Eerste oriëntatie op wie de gebruikers zijn (direct omwonenden of breder publiek) en hoe ze zijn te benaderen.</p>	<p>Bij 'soorten plek' speelt de ligging en de stedenbouwkundige setting een grote rol: midden in een stad of in de buitenwijk. Aanwezigheid winkels, culturele voorzieningen, diversiteit in architectuur, enz. En voor wie is de plek van belang? Is reuring en diversiteit altijd gewenst? Het hoeft niet overal te bruisen!</p> <p>Wees duidelijk in motieven van (her-)inrichting. Voor wie zijn ze (echt) van belang? En op welke termijn?</p> <p>Is vernieuwing écht nodig om een kwaliteitsslag te bewerkstelligen? En in welke mate? Soms is het handhaven van de bestaande situatie met enkele kleine fysieke of sociale ingrepen meer effectief.</p> <p>Niet iedere vierkante meter van Nederland hoeft te worden ingevuld! Juist de rafelranden en de vergeten stadsplekken halen vaak onvermoede creativiteit naar boven.</p> <p>Vernieuwing is bijna altijd een reactie op de onvrede van een vorige situatie. In de praktijk betekent dat vaak <i>overacting!</i> (bijv. maatregelen veiligheid)</p>
	Wie	Wat	Partners	Hoe	Participatie	Opmerkingen, knelpunten, dilemma's en TIPS
2. Fase van voorbereiding	<p>Gemeente of/en corporatie?</p> <p>Wees duidelijk in rolverdeling tussen samenwerkende partners en (interne) afdelingen.</p> <p>Projectleider aanstellen (alleen voor deze fase of definitief).</p>	<p>Vaststellen interne verantwoordelijkheid, te volgen procedure(s).</p> <p>Inschatting omvang, beschikbare middelen, en haalbaarheid (toetsing beleid).</p> <p>Verder uitwerken analyse, ontwikkelen strategie, beschrijven indicatoren en te betrekken partners in startnotitie. Voorlopig besluit. Keuze ontwerpers in relatie tot de gewenste situatie en binnen de mogelijkheden.</p>	<p>1^e contact met huiseigenaren, ondernemers, corporatie(s).</p> <p>Wees duidelijk in communicatie naar andere (interne) afdelingen, betrek ze waar mogelijk/zinvol: niet alleen technisch, maar ook sociaal. Maak heldere afspraken over ieders rol en deelname. Betrek bewoners niet in een te vroeg stadium. Als partijen er onderling nog niet uit zijn, is het lastig om bewoners met de juiste vragen te benaderen.</p>	<p>Geef duidelijke kaders aan, maar houd ook ruimte voor veranderingen tijdens het proces.</p> <p>Elke plek is anders! Er bestaat geen vaste format voor inrichting en proces.</p> <p>Reserveer al in dit stadium middelen voor nazorg, beheer en onderhoud!</p>	<p>Komen de meldingen overeen met de analyse of spelen er nog andere zaken?</p> <p>Voer oriënterende gesprekken met omwonenden of breder, indien van toepassing. Toets of de reden voor het initiatief nog steeds aanwezig is en breed wordt gedragen.</p> <p>Blijf goed en helder communiceren met de buitenwacht over doel en functie van de plek.</p>	<p>Let goed op welke invalshoek je kiest en aan welke wensen je wil tegemoet komen en aan welke niet mogelijk of niet aan de orde zijn. Pas op voor te hoge ambities en verwachtingen!</p> <p>Probeer verschillen te benutten. Neem een plek zoals deze is, laat ruimte voor alledaags gebruik en benut de verschillen. Wees voorzichtig met 'zware beleidsretoriek'.</p> <p>Multifunctioneel voor iedereen is utopie. Meervoudig gebruik en toegankelijk voor zoveel mogelijk mensen is wel mogelijk. Maar ook deelgebruik (parochiaal gebruik, door een bepaalde groep bewoners/gebruikers) kan een – gezamenlijk afgesproken – optie zijn. Dat vraagt om goede en duidelijke afspraken en naleving.</p> <p>(Her-)inrichting van een plek is niet alleen een zaak van fysieke investeringen. Als het gaat om tegengaan van verandering hebben sociale investeringen soms meer effect.</p>

	Wie	Wat	Partners	Hoe	Participatie	Opmerkingen, knelpunten, dilemma's en TIPS
3. Ontwerpfase (onderdeel Strategisch beleid)	Gemeente (en/of corporatie)	<p>Ontwerper (intern of extern) krijgt een opdracht op basis van de – bijgestelde – analyse en (voorlopig) programma van eisen.</p> <p>Ontwerper(s) gaan aan de slag onder verantwoordelijkheid van opdrachtgever(s)</p> <p>(Zij zullen een deel van bovengenoemd werk weer over doen; hoeft geen probleem te zijn.)</p> <p>Indien gewenst: vragen om alternatieven/keuzemogelijkheden.</p>	<p>Creëer veel ruimte voor interactie aan de voorkant!</p> <p>Betrek beleids- en uitvoerende professionals vanuit verschillende afdelingen en instellingen/disciplines bij het proces.</p> <p>Maak goede afspraken over ieders rol en betrokkenheid. Maar waak ervoor dat mensen hun kennis- of vakgebied overstijgen.</p>	<p>Opnieuw plek 'lezen', veel kijken en praten met passanten, sleutelpersonen. (zie werkwijze NEL)</p> <p>Werk ook enkele alternatieven uit en doordenk die alvast de gevolgen op kosten, onderhoud en toekomstig gebruik.</p>	<p>Interactie over ontwerp aan de voorkant; laat zoveel mogelijk mensen meedenken, meetekenen, etc.</p> <p>Zoek naar creatieve vormen, een grote buurtvergadering of brede huis-aan-huis-enquête werkt meestal niet en schept verkeerde verwachtingen.</p> <p>Participatie wordt vaak ingevuld als 'meedenken met ontwikkeling'. Goed luisteren en kijken naar wat er gebeurt op de plek is veel effectiever.</p>	<p>Valkuil: ontwerp teveel van bestuurders/beleidsmakers en te weinig van gebruikers. Ambitieuze doelen en mooie plaatjes kunnen zeer verleidelijk zijn. (gevaar voor 'luchtfietsen'). Wees duidelijk in wat mogelijkheden en onmogelijkheden zijn.</p> <p>Vermijd de eenzijdige blik! Dus niet alleen kijken vanuit ondernemers, jongeren of senioren (etc.) tenzij bedoeld als parochiale ruimte.</p> <p>Een keuze voor scherpe grenzen tussen privaat- en publiek gebruik van een plein of park – of afgebakende compartimenten voor verschillende groepen - staat haaks op ambities van ontmoeting maar kan soms nodig zijn. Dat vraagt wel om extra beheer en handhaving.</p> <p>Timmer niet alles dicht in het ontwerp en beheersgelden. Laat ruimte over voor spontane ideeën en processen na 'de opening'.</p> <p>Bepaalde vormen van 'tijdelijk gebruik' kunnen zinvol zijn. Schept ruimte voor innovatie. Durf ook eens een tijdje niets te doen. Een plein moet kunnen meegroeien met de buurt.</p>
	Wie	Wat	Partners	Hoe	Participatie	Opmerkingen, knelpunten, dilemma's en TIPS
4. Fase van besluitvorming	Gemeente (College en Raad) en/of Corporatie en overige partners (bij intensieve samenwerking en co-financiering)	<p>Schrijven definitief plan van aanpak en inzetten (eerste) fasen van besluitvorming volgens geldende procedures.</p> <p>Tip: Plan ruimte in (ook in het budget!) voor wijzigingen gedurende de uitvoering. Neem ook nazorg en beheer mee in begroting en plan. (wordt vaak vergeten)</p>	<p>Betrokkenheid afhankelijk van soort plek en soort verantwoordelijkheid (bijv. ondernemers) en eventuele co-financiering.</p>	<p>Besluitvormingstraject (lokale) overheid, zoals gebruikelijk en afhankelijk van omvang budget en politiek belang.</p>	<p>Inspraak via gebruikelijk (en wettelijk) traject.</p> <p>Biedt bij grote projecten eventueel keuzemogelijkheden aan ondernemers, omwonenden en andere betrokkenen. Is goede manier van betrekken van mensen. Wel veel meer werk. Maar investering aan de voorkant scheelt tijd en geld aan het einde van het besluitvormingsproces.</p>	<p>De publieke buitenruimte is een belangrijke kwaliteitswaarde van wijk/dorp/stad en mag daarom geen financiële sluitpost zijn op de begroting van stadsonderhoud en stedelijke vernieuwing.</p> <p>Publieke ruimten zijn nooit af! Zorg daarom nu alvast voor een goede 'borging' van de publieke ruimten bij de overheid en partners. Budget en afdelingen (medewerkers) die aanspreekbaar zijn ook na de opening.</p> <p>Voor gemeenten is de ontwikkeling van een park of plein een tijdelijk project, gefinancierd met 'probleem-gestuurd' geld. Dat betekent dat er vaak veel politieke en ambtelijke aandacht is voor de bestuurlijke ambitie en het fysiek ontwerp. Maar nauwelijks aandacht (budget) voor het uiteindelijk gebruik en beheer en passende sociale projecten. En al helemaal niet voor het – indien nodig - weer bijstellen op basis van nieuwe ontwikkelingen.</p>

	Wie	Wat	Partners	Hoe	Participatie	Opmerkingen, knelpunten, dilemma's en TIPS
5. Fase van uitvoering en inrichting	<p>Uitvoeringsdiensten van Gemeente en/of externe bedrijven. (met duidelijke opdracht)</p> <p>Rollen: Geef duidelijk aan wie de opdrachtgever is, wie de regie heeft en wie aanspreekbaar is voor burgers en derden.</p>	<p>Uitvoeren plan zoals besloten volgens programma en bestek, met inbegrip van sociale onderdelen.</p>	<p>Blijf ook als partners betrokken. bijv. in een 'bouwteam'.</p>	<p>Uitvoering volgens plan, in overleg met ontwerpers, beleidsmakers en partners.</p> <p>Zorg voor heldere communicatie met burgers, gedurende het hele proces.</p> <p>Blijf toezicht houden tijdens de uitvoering, ook als ontwerper!</p>	<p>Stel mijlpalen vast in het proces en betrek daarbij pers en publiek.</p> <p>Betrek omwonenden en andere betrokkenen bij de uitvoering en indien mogelijk bij het maken van plannen voor de fase daarna.</p>	<p>Gevaar van 'gefragmenteerd beleid' en/of de inzet van externe uitvoerders is dat beleidsmakers en ontwerpers er geen grip meer hebben op het uitvoeringsproces (overgang ontwerp naar bestek).</p> <p>Dat kan betekenen dat er niet tijdig kan worden ingegrepen als er iets fout gaat of dat geen veranderingen kunnen worden doorgevoerd.</p> <p>Samenwerken met privaatorganisaties rond de publieke ruimte vraagt om een intensief proces met voor iedereen duidelijke regie.</p>
	Wie	Wat	Partners	Hoe	Participatie	Opmerkingen, knelpunten, dilemma's en TIPS
6. Fase van gebruik en beheer	<p>Wie is/blijft de eigenaar? Zolang dat niet duidelijk is geregeld ligt verwaarlozing van de nieuwe plek op de loer.</p> <p>Maak heldere keuzes in wie beheer en onderhoud gaat uitvoeren. (interne of externe dienst)</p> <p>Blijf als overheid betrokken en aanspreekbaar.</p>	<p>Creëer een aanspreekpunt bij de Gemeente, zowel intern als naar buiten toe. Met korte lijnen tussen de afdelingen, naar de partners en naar directies en College.</p> <p>Benoem bijvoorbeeld een wijkcoördinator of wijkbeheerder, die contact blijft houden met de publieke ruimte en haar gebruikers; die blijft kijken, 'lezen' luisteren, en de signalen oppakt en doorgeeft.</p> <p>Laat ruimte voor aanpassingen en eigen initiatief van gebruikers, omwonenden en ondernemers.</p>	<p>Betrek partners (organisaties, instellingen, winkeliers) bij het beheer en gebruik.</p> <p>Verbreed mogelijkheden van eigenaarschap.</p> <p>Het zich toe-eigenen van een publieke ruimte door omwonenden, gebruikers, passanten gaat niet (altijd) vanzelf. Dat heeft tijd nodig en vraagt soms om enige begeleiding van wijkadviseurs of opbouwwerk.</p>	<p>Zorg voor een goed beheersteam (sociaal en technisch) dat betrokken is (geweest) bij de (her-)inrichting met een budget voor de noodzakelijke veranderingen.</p> <p>Kies voor één aanspreekbare persoon die de noodzakelijke verbindingen kan leggen en – indien nodig – betrokken afdelingen mobiliseert.</p> <p>Zorg voor een jaarlijkse monitoring en borg dat in interne procedures gemeente + partners + bewoners</p>	<p>Betrek burgers en bewonersgroepen bij het gebruik en beheer en van de publieke ruimte. Dat is echter niet hetzelfde als achteroverleunen omdat ze het zelf maar moeten regelen.</p> <p>Verbreden van verantwoordelijkheid zorgt sneller voor 'Common ground'.</p> <p>Luister goed naar de adviezen en aangedragen knelpunten, maar ga niet onmiddellijk in op iedere (individuele) klacht.</p>	<p>Soms pakt het gebruik van een ruimte heel anders uit dan door beleidsmakers en ontwerpers was bedacht. Dat hoeft niet erg te zijn. Houd ruimte voor spontaniteit! Tenzij dat leidt tot overlast.</p> <p>Wees (blijf!) als gemeente alert, maar reageer niet vanuit 'angst'. Hoe meer regels en hoe meer maatregelen, hoe sterker de reacties die je oproept en hoe meer moeite het kost om te handhaven.</p> <p>Gebruikers moeten aan elkaar kunnen wennen en conflicten horen bij de publieke ruimte!! Dat vraagt om een blijvende dialoog met betrokkenen. Het minimaliseren van achterdocht en het maximaliseren van vertrouwen.</p> <p>Laat als initiatiefnemers de buitenruimte niet meteen los, maar houd nog een flinke periode een team van betrokken instellingen in stand dat kan zorgen voor begeleiding (op afstand) en – indien nodig – het blussen van brandjes en/of inzetten van (nieuwe) maatregelen.</p> <p>Het beheren van een publieke ruimte is '<i>spel tussen verbieden en verleiden</i>'.</p> <p>Een succesvolle publieke buitenruimte vraagt om blijvend <i>investeren, communiceren, onderhouden</i> en <i>onderhandelen</i>.</p>

Deel 4

Beleidsmatige conclusies

- 1. Een agenda voor publieke ruimten **136**
- 2. Beleidsaanbevelingen **141**

1. Een agenda voor publieke ruimten

Kwaliteit publieke ruimten in het geding

Het kunnen beschikken over kwalitatief goede, toegankelijke publieke ruimten behoort tot de basale behoeften van het bestaan, zoals veiligheid of water uit de kraan. Deze basisvoorziening is momenteel niet op orde. In te veel gewone woonwijken liggen oninspirende, half in de steek gelaten pleintjes, plantsoenen, parken, grasstroken en onbestemde stukjes niks.

Dit concludeert de SEV op basis van het programma Publieke ruimte Where Life Swirls (2009-2012). In het kader van dit programma is onderzoek verricht, zijn studiereizen georganiseerd, zijn experimenten uitgevoerd rond zelfbeheer en medebeheer en zijn tal van plekken geanalyseerd. Elders staan we stil bij onze [werkwijze](#) voor het analyseren van publieke ruimten. In dit document richten we ons in de eerste plaats op beleidsmakers van de overheid en gemeenten en ten tweede op bewoners die zich actief willen inzetten voor de woonkwaliteit van hun buurt. Het is belangrijk dat het publieke belang van kwalitatief goede publieke ruimten gewaarborgd wordt. Ook in een periode waarin financiële middelen teruglopen. In bijgaande agenda doen we tien beleidsaanbevelingen. Ook staan we stil bij de aanleiding van het SEV-programma en de maatschappelijke ontwikkelingen die van invloed zijn op de ambities van overheden en andere stakeholders voor het zorgdragen voor kwalitatief goede publieke ruimten.

Aanleiding

De aanleiding tot het inrichten van het programma Publieke ruimte was meervoudig. Ten eerste was er de behoefte bij veel gemeenten en corporaties om 'ontmoeting' te organiseren, plaatsen waar verschillende groepen mensen – van verschillende sociale klassen en etnische achtergrond – elkaar kunnen ontmoeten en leren kennen. Daarnaast was er het gevoel dat het beheer van publieke ruimten in de achterliggende jaren systematisch tekort was geschoten. Ook economische motieven brachten het onderwerp op de agenda. Publieke ruimten zijn een cruciale troefkaart in de onderlinge stedenstrijd. Ook kan je publieke ruimten niet negeren bij wijken die op achterstand staan en uit de neerwaartse spiraal gehaald worden. Bovendien: ze tillen de waarde van het omliggende vastgoed omhoog.

De aanvliegroutes ter verbetering van publieke ruimten waren verschillend – we kunnen er nog aan toevoegen dat ze veiliger en groener moesten worden en kind- en beweegvriendelijker – maar allemaal komen ze bij elkaar in de terugkerende vraag aan de SEV: "Wij hebben het gevoel dat de potentie van deze plek niet optimaal benut wordt, wat moeten we doen om die potentie zo veel mogelijk te benutten?" Dat is een vraag die niet alleen ontwerpdisciplines en andere professionele disciplines raakt, maar een vraag die ook geadresseerd dient te worden aan beleidsmakers.

Overheden moeten de urgentie van het belang van kwalitatief goede publieke ruimten onderschrijven en deze 'sense of urgency' tot uitdrukking brengen in hun beleid.

Ambities onder druk

Drie jaar terug bij de start van dit programma was er bij veel gemeenten en corporaties nadrukkelijk de behoefte om niet alleen prestigieuze centrumlocaties aan te pakken, maar juist ook 'gewone' publieke ruimten in 'gewone' woonwijken. Daar woont ook het merendeel van hun inwoners. De centrumlocaties zijn er ook voor de mensen van buiten de gemeenten: dagjesmensen en toeristen. Bij het schrijven van de beleidsmatige conclusies – nu drie jaar later – staat de ambitie om de gewone publieke ruimten in gewone woonwijken meer kwaliteit te geven onder druk. De economische crisis is daar debet aan. Overheden, corporaties en projectontwikkelaars beschikken over beperktere financiële middelen.

Vogelaargelden en budgetten voor stedelijke vernieuwing en plattelandsvernieuwing lopen terug, terwijl de financiële situatie van de corporatiesector in korte tijd drastisch is veranderd. De tijd dat corporaties met winsten uit verkoop van vastgoed sociale volkshuisvestingsdoelstellingen kunnen financieren is voorbij. Dat is zorgelijk. Juist in wijken waar veel laagopgeleiden en mensen met beperkte financiële

mogelijkheden wonen, is het belangrijk dat publieke ruimten kwaliteit houden of juist meer kwaliteit krijgen. Het geeft bewoners moed en hoop wanneer ze merken dat hun wijk in de lift zit en niet afglijdt. Kleine strategische publieke ruimteprojecten kunnen deze indruk van vooruitgang versterken en gevoelens van malaise, politiek ressentiment en apathie voorkomen.

Sukkelende publieke ruimten

De kwaliteit van publieke ruimten in een welvarend land als Nederland is in vergelijking met andere Europese landen in het algemeen redelijk. Dat is in dit programma keer op keer vastgesteld. We hebben niet met een doodzieke patiënt te maken, wél met een patiënt die op veel plaatsen aan het sukkelan is. Het beheer laat te wensen over, er is weinig sfeer, de plek leeft niet, niemand voelt zich er echt verantwoordelijk voor, professionals en bewoners zijn onverschillig en onbetrokken, etcetera. De redenen voor de ‘verwaarlozing’ zijn veelvoudig en complex. Zo is vooral de intensiteit van het gebruik van de buitenruimte in veel gebieden afgenomen. Bedenk ook dat de woonoppervlakte per persoon in de naoorlogse wijken vaak meer dan verdubbeld is en de bevolkingsdichtheid sterk is afgenomen. Er wonen minder mensen dan vroeger en ze hebben binnenshuis veel meer ruimte voor zichzelf. Voeg daaraan toe dat vrijetijdspatronen verschoven zijn. Het geboortecijfer is gedaald en de bevolking vergrijsd. In veel gemeenten buiten de Randstad wordt deze trend nog door bevolkingskrimp versterkt. Het heeft allemaal zijn neerslag op het gebruik van publieke ruimten.

Regierol overheid onder druk

Van oudsher kent de ontwikkeling van de Europese stad een traditie waarbinnen de overheid zichzelf een regierol oplegt. De overheid heeft de verantwoordelijkheid voor het publieke domein, zoals ze ook met de uitbouw van de verzorgingsstaat verantwoordelijk is voor onderwijs, gezondheidszorg, veiligheid en infrastructuur. Nu geeft de overheid veel sterker dan vroeger regie en taken uit handen. Ze beperkt zich tot algemene kaders en hoofdlijnen (‘de richting’) en laat de uitvoering en verdere invulling aan andere partijen over. Deze ontwikkeling (een smallere overheid) heeft ertoe geleid dat overheden inhoudelijk verzwakt zijn. Inhoud moet van buiten ingekocht worden en is niet per definitie aanwezig in de eigen ambtelijke organisatie.

Gemeentelijke afdelingen missen in veel gevallen zowel de capaciteit als de expertise om een eigen visie te ontwikkelen. De praktijk laat zien dat de overheid op veel plaatsen óók de richting bij het vormgeven van het publieke domein uit handen heeft gegeven. Sterke actoren hebben zowel het initiatief als de regierol naar zich toe getrokken, zoals ontwikkelende marktpartijen, woningcorporaties en mondige burgers. Dit initiatiefrijke gedrag is toe te juichen, mits de overheid deze regierol bewust heeft overgedragen. Voorkomen dient te worden dat het algemeen belang naar de achtergrond raakt ten koste van commerciële belangen of deelbelangen.

Rol woningcorporaties in het publieke domein

Sinds 1994 is het aandachtsgebied ‘leefbaarheid’ expliciet opgenomen in het Besluit Beheer Sociale Huursector (BBSH), het beleidskader waarbinnen corporaties verantwoording afleggen aan de overheid. Corporaties hebben expliciet een wettelijke taak toebedeeld gekregen om zorg te dragen voor de leefbaarheid in de woonomgeving. Letterlijk luidt de wettekst: “Het in stand houden en verbeteren van de omgeving buiten de directe nabijheid van woongelegenheden.” Op die woonomgeving hebben corporaties zich in de achterliggende jaren gericht. Bedenk daarbij dat corporaties vaak substantiële bestanddelen van hele steden in hun handen hebben door hun omvang. Door fusies zijn ze de achterliggende jaren tot mega-organisaties uitgegroeid. Vestia bezit 89.000 woningen, Rochdale 40.000 en Stadgenoot 31.500, om maar een aantal voorbeelden te noemen. Corporaties zijn de belangrijkste partner geworden van de overheid bij het ontwikkelen en herstructureren van wijken. In het programma Publieke ruimte van de SEV hebben dan ook verschillende corporaties geparticipeerd omdat ze zich verantwoordelijk voelen voor de publieke ruimte rond hun wooncomplexen. Bovendien zijn ze ook vaak de eigenaar van delen van de publieke ruimten die rond hun wooncomplexen liggen, zoals plantsoenen, perkjes, etcetera.

Nu de financiële positie van de meeste corporaties onder druk staat, zijn zij genooddaakt ambities bij te stellen. Ook de landelijke overheid, zie het jongste Regeerakkoord, dwingt hen in deze richting. Er is een

beweging richting kerntaken. Dit houdt in dat corporaties zich in de eerste plaats richten op woningen voor mensen met een smalle beurs. Het (mede-)realiseren van publieke ruimten, wordt dan een afgeleide, secundaire taak. Dit kan grote gevolgen hebben voor het publieke domein.

Rol marktpartijen in het publieke domein

Naast corporaties vervullen projectontwikkelaars en marktpartijen een belangrijke rol bij het zorgdragen voor kwalitatief goede publieke ruimten. Deze ontwikkeling komen we tegen in het programma Publieke ruimte van de SEV, bijvoorbeeld in het centrum van Vinex-locatie Ypenburg (Den Haag), dat ontwikkeld is door Bouwfonds, onderdeel van Rabobank Vastgoed. De leegstaande winkels in de plint van het winkelcentrum en de leegstaande woningen in de woontorens rond dit centrum hebben een direct effect op de levendigheid van deze publieke ruimte. Het stadsdeel staat hier met de rug tegen de muur. Men ziet met lede ogen aan dat het centrum onvoldoende functioneert, maar is niet in de positie er iets aan te doen. Was het stadsdeel eigenaar, dan was er de mogelijkheid om de huurprijzen van de leegstaande winkelruimten te verlagen en toe te spelen aan de kleine ondernemers. Of er had een publieke functie in kunnen komen. Nu staat het stadsdeel machteloos. De situatie vraagt een nauw samenspel tussen het stadsdeel en de projectontwikkelaar. Maar de casus Ypenburg leert dat dit samenspel niet per definitie tot stand komt en patstellingen kunnen ontstaan over de gewenste aanpak en investeringen.

Keert het mecenaat terug?

In de VS zijn bedrijfsleven en overheid, ook waar het de inrichting van het publieke domein betreft, sterker tot elkaar veroordeeld. Nederland lijkt zich in die richting te ontwikkelen. In Nederland heeft het Rotterdamse architectuurinstituut Stichting Air (2007) de opkomst van het privaat initiatief voor publiek ruimten onder de aandacht gebracht. In het bijzonder het Van der Leeuwkring initiatief, een gezelschap van Rotterdamse ondernemers die zich inspannen voor het verbeteren van een aantal publieke ruimten in Rotterdam. Dit soort initiatieven gaat terug naar de tijd van voor de opkomst van de verzorgingsstaat. Toen was het heel normaal dat stedelijke elites investeerden in woongebieden of in publieke voorzieningen voor de stad (tuindorpen, musea, dierentuinen). Na de oorlog met de uitbouw van de verzorgingsstaat, nam de overheid hun rol over. Sommigen zien een schoorvoetende terugkeer van burgerlijk mecenaat. Zo is in Rotterdam het vermogensfonds Stichting De Verre Bergen opgericht, waarachter de Rotterdamse havenfamilie Van der Vorm schuil gaat. Het Fonds richt zich op culturele en maatschappelijke programma's voor de stad.

Tegelijkertijd is duidelijk dat het internationaal opererende bedrijfsleven door de krachten van de globalisering van de economie steeds meer op afstand geraakt is van de locaties waar ze hun kantoren hebben. Hun losse band met deze locaties is niet te vergelijken met de worteling van vroegere stedelijke elites op plaatsen waar hun bedrijven stonden. Bedenk bovendien dat de inbreng van de eerder genoemde Van

der Leeuwkring beperkt is. De betrokken ondernemers spelen een rol in de programmering van activiteiten op en rond een aantal geselecteerde pleinen, maar zullen niet de herinrichting van een publieke ruimte gaan financieren. Dergelijke ingrijpende investeringen van marktpartijen zijn helemaal niet aan de orde, volgens Stichting Air.

BedrijfsinvesteringZones en Business Improvement Districts

Niettemin kunnen we vaststellen dat publiek-private financieringsconstructies in Nederland in populaire winkelgebieden sterk aanwezig zijn. Denk aan de Beurstraverse (in de volksmond 'Koopgoot'), ontwikkeld door Multi Vastgoed, een winkelstraat onder straatniveau in het centrale winkelgebied van Rotterdam, of aan het nieuwe stadshart van Almere, ontwikkeld door Bouwfonds MAB en projectontwikkelaar Blauwhoed.

Maar men kan ook wijzen op de BedrijfsinvesteringZones (BIZ) die de afgelopen jaren op meer dan 200 plaatsen zijn gerealiseerd. Het gaat hierbij om een financieringsinstrument (geheven via lokale belastingen) waarbij ondernemers, bijna altijd met steun van de gemeente, investeren in hun winkelgebieden, bijvoorbeeld in veiligheid of aankleding. In het buitenland zijn deze publieke private constructies gemeengoed. Bijvoorbeeld in de vorm van Business Improvement Districts (BID). Ook hier gaat het om 'self-taxing private organizations' – meestal lokale ondernemers – die publieke diensten financieren, zoals nieuwe straatverlichting, straatmeubilair, planten,

bomen of de reparatie van trottoirs. Vaak hebben deze BID's geüniformeerde mensen in dienst die niet alleen de winkelstraten schoonhouden, maar bijvoorbeeld ook daklozen weren.

Rol burgers in het publieke domein

Daarnaast tekent zich een maatschappelijke onderstroom af waarbij bewoners steeds meer het initiatief lijken te nemen én zelf de richting willen bepalen. Deze ontwikkelingen zijn toe te juichen, mits de regierol helder is en gewaarborgd blijft, evenals de rollen en verantwoordelijkheden van andere betrokkenen. Er is op dit punt veel in beweging. Bewoners die zich gaan richten op medebeheer en zelfbeheer, bewoners die hun eigen woonstraat opfleuren met geveltuinen en ander 'postzegelgroen', ouders die samen het saaie, verpieterde schoolplein van hun kinderen omtoveren tot een pedagogisch spannende plek, bewoners die extra afvalbakken van de gemeente 'adopteren' of sleutelhouder worden van ondergrondse restafvalcontainers om opstoppen te verhelpen. En deze opsomming is bij lange na niet compleet.

De achilleshiel van dit type bewonersinitiatieven is de waarborging van de continuïteit. Toch zien we gemeenten bewust onderhoudsbudgetten doorschuiven naar georganiseerde bewoners, bijvoorbeeld in de wijk De Hoekwierde in Almere of in delen van Zoetermeer. Gemeenten staan voor de taak dit type initiatieven op de juiste manier te begeleiden met oog op de continuïteit.

Focus op de identiteitsdragende centra en landschap

Voorts zien we dat overheden sterk inzetten op het verbeteren van hun (historische) centra en identiteitsvormende landschap. Daar ligt een belangrijke focus op. Deze beweging is ook door de landelijke overheid gestimuleerd in het beleidsprogramma Belvedere (1999-2009). De focus op identiteit geldt niet alleen de grote steden en de middelgrote steden, maar ook voor kleinere steden, 'new towns' en landelijke gemeenten. Of we nu spreken over Amsterdam, Groningen, Den Helder, Leidschendam, Almere of Nieuwegein, allemaal geven ze prioriteit aan hun centrum. Het centrum dient de unieke identiteit van de gemeente of stad te belichamen en te communiceren. Niet alleen voor de eigen bewoners, maar ook voor mogelijk toekomstige bewoners, bedrijven, dagjesmensen en toeristen. Deze focus is goed te verdedigen. In de centra wordt vaak het geld verdiend, maar een overaccent draagt ook risico's met zich mee. Alleen, het merendeel van de burgers woont in een woonwijk naast of buiten het centrum en daarmee ook op een plek die los staat van de sfeer van het centrum.

'Gewone' publieke ruimten in naoorlogse wijken onder druk

Omdat gemeenten de focus sterk richten op publieke ruimten in hun (historische) centra, komen de 'gewone' woonwijken die buiten deze binnenstedelijke centra liggen, in het gedrang. Dit geldt in het bijzonder de naoorlogse wijken die in de periode van 1945-1970 zijn ontwikkeld op basis van de CIAM gedachte (Congrès International d'Architecture Moderne). De CIAM-

gedachte kenmerkt zich door radicale functiescheiding en heel veel licht, lucht én ruimte tussen de wooncomplexen. Hierdoor zijn gebieden ontstaan met een grote hoeveelheid publieke ruimte met een vaak parkachtige vormgeving en loze bebouwing in het groen.

In de laatste decennia zijn deze gebieden qua bevolkingsdichtheid verdund (minder mensen per woning) en is hierdoor ook het voorzieningenniveau afgenomen. Ook worden deze gebieden steeds vaker bewoond door kwetsbare sociale groepen. Binnen de gemeenten zijn de onderhoudsbudgetten voor deze gebieden vaak verlaagd waardoor de parkachtige setting vaak niet meer overeind blijft en verloedering ontstaat. De aanwezige overdaad aan ruimte is in vroegnaoorlogse wijken een probleem geworden.

Maar niet alleen vroegnaoorlogse wijken vragen aandacht (periode 1950-1975); ook de wijken die in de jaren '70 zijn gerealiseerd, de zogeheten woonerfwijken of 'bloemkoolwijken' én wijken in 'new towns' als Lelystad, Almere en Nieuwegein. Deze wijken zijn op veel plekken in een lichte neerwaartse spiraal terechtgekomen. Meer draagkrachtige en beter opgeleide bewoners zijn vertrokken en de huidige eigenaarsbewoners kunnen hun woningen en tuinen niet goed onderhouden en gaan onverschillig om met de aanwezige publieke ruimten.

Focus op kleinschalige ingrepen

Door het sterk teruglopen van verdiensten van gemeentes uit vastgoed en grondposities en de beperkte armslag van corporaties zijn de mogelijkheden voor het ontwikkelen van het publieke domein veel beperkter dan in de laatste twee decennia. Budgetten ontbreken om publieke ruimten ingrijpend te herstructureren, dit geldt zeker voor publieke ruimten die buiten het centrum liggen en daar liggen de gewone publieke ruimten. Het credo nu is: kleinschalige gebiedsontwikkeling met herbestemming van bestaande gebouwen en publieke ruimten.

De kwaliteitsslag moet via kleinschalige ingrepen bereikt worden. Schoolpleinen die met enkele slimme ingrepen allure krijgen en na schooltijd als plein voor de hele buurt gaan functioneren, een joggingparcours door de stad met heldere markeringspunten, fietspaden en wandelpaden die eindelijk op elkaar aansluiten, etcetera. Oog voor detail wordt hierdoor ook belangrijk.

2. Beleidsaanbevelingen

1. Erken de urgentie voor kwalitatief goede publieke ruimte in 'gewone' woonwijken

De gewone publieke ruimten in Nederland staan onder druk. Een sterke focus ligt momenteel op investeringen in identiteitsdragende publieke ruimten van gemeenten en stedelijke dorpskernen. Deze focus is begrijpelijk, maar vraagt om een correctie. Er blijft een urgentie om in gewone woonwijken aandacht te (blijven) besteden aan de kwaliteit van publieke ruimten. Te allen tijden dient een gevoel van stagnatie, achteruitgang en depressie bij bewoners buiten de stedelijke centra voorkomen te worden. Overheden hebben de taak om corrigerend op te treden tegen te grote ongelijkheden. Investeren in publieke ruimten van achterstandswijken is zo'n correctie.

2. De gemeente dient zorg te dragen voor continuïteit

Het is belangrijk dat de gemeentelijke overheid oog heeft voor de lange termijn. Het organiseren van het proces om tot een langetermijnvisie te komen op de publieke ruimten binnen de eigen gemeente is een kerntaak van de overheid, net als infrastructuur en veiligheid. De overheid is de enige instantie die deze langetermijnvisie kan garanderen én bewaken.

3. De gemeente dient zorg te dragen voor de samenhang

Publieke ruimten vervullen verschillende functies en bedienen verschillende schaalniveaus. Het schoolplein is er voor de buurt, het centrale stadsplein voor het hele land. Het is belangrijk dat dit ensemble aan publieke ruimten in samenhang gezien wordt en verder ontwikkeld. Zo kunnen publieke ruimten elkaar versterken en aanvullen, in plaats van – zoals nu vaak het geval is – verzwakken. Toezicht op de logica van dit samenhangend geheel vraagt een serieuze constante bemoeienis van de kant van de gemeentelijke overheden (zie ook: Meyer e.a., 2006).

4. Heldere kaders voor marktpartijen: 'de publieke ruimte-bouwmeester'

De gemeentelijke overheid dient heldere kaders te definiëren met betrekking tot het veilig stellen van het publieke belang van kwalitatief goede publieke ruimten. Binnen deze kaders kan de lokale overheid expliciet ook marktpartijen een rol geven bij het ontwikkelen en verbeteren van publieke ruimten. In Antwerpen heeft de stadsbouwmeester en zijn team met marktpartijen en andere stakeholders een belangrijke coördinerende rol gespeeld bij de vaak spectaculaire transformatie van een groot aantal intieme én stedelijke publieke ruimten. Ook Nederland kent een aantal steden met een stads-

bouwmeester als motor en initiatiefnemer. Het is interessant om in navolging van de stadsbouwmeester een publieke ruimtebouwmeester aan te stellen, dan wel deze functie expliciet onder te brengen bij een stadsbouwmeester. Er is een stedelijke figuur nodig die nadrukkelijk kaders stelt en innovatieve instrumenten stimuleert voor de kwaliteitsverhoging van het publieke domein.

5. Voorkom volledige privatisering van publieke ruimten

Overheden dienen strategischer om te gaan met eigendomsposities op centrale locaties. Door structureel aandeelhouder te blijven, kunnen de gemeenten invloed en controle blijven uitoefenen. Zo hebben zij de mogelijkheid om bij problemen zelf met initiatieven te komen. Nu staan ze vaak als niet-eigenaar buitenspel.

6. Zet in op nieuwe ontwikkelmodellen

De traditionele 'top-down' benadering van vroeger zien we afgelost worden door nieuwe creatieve ontwikkelmodellen. Het initiatief, de financiering en de organisatie voor en van publieke ruimten ligt meer en meer in handen van andere partijen. Elders worden deze organisaties, die vaak publiek-privaat georganiseerd zijn omschreven als 'organisaties voor en door de samenleving' (De Heer, 2011). Het is nodig om de schaa sprongen van groot naar

klein, van veel budget naar weinig budget, van nieuwbouw naar transformatie als uitgangspunt te nemen bij de planvorming. Er moeten nieuwe modellen worden gestimuleerd om op basis van lokaal initiatief (bottom-up) de kwaliteit van het publieke domein te verbeteren. Dit vraagt om lokaal maatwerk, het conceptualiseren van de potenties van een plek, en het aansluiten bij het lokale initiatief (bewoners, ondernemers). Laat deze ontwikkelmodellen passen binnen helder geformuleerde kaders (zie agendapunt 4).

7. Zet in op de kracht van kleinschalige transformaties

Het is van groot belang om de strategische betekenis van kleinschalige lokale acties en initiatieven te herkennen én daar snel bij aan te sluiten. Kleine, concrete overwinningen zijn belangrijk voor wijkbewoners. Zien is geloven en geloof is belangrijk om lokaal initiatief los te trekken en te verbreden. Bovendien ontbreekt het geld momenteel om grootschalig en fundamenteel publieke ruimten aan te pakken. Voor deze kleinschalige transformaties geldt: sluit aan bij de krachten en talenten 'van onderaf'. De kunst is om deze versleten en vaak gratuite formulering te laden met nieuwe betekenis en uitvoeringskracht.

8. Focus niet alleen op kleinschaligheid

Tegelijkertijd moet de focus op kleinschaligheid niet te dogmatisch worden ingevuld. In de komende periode zal het vooral gaan om herbestemming van bestaande gebouwen én publieke ruimten. Dat

betekent niet per definitie in alle gevallen een kleinschalige aanpak. Denk in dit verband aan de herbestemming van grote leegstaande bedrijventerreinen of aan de vrij komende ruimten in krimpregio's na het uitvoeren van ontbouwingsprogramma's.

9. Voorkom clichéontwerpen van publieke ruimten

Deze kleinschalige gebiedsontwikkeling wordt door veel middelgrote gemeenten, corporaties en ontwikkelaars met standaard inrichtingselementen ingevuld. Het effect hiervan is dat winkelgebieden en pleinen uitwisselbaar worden. Zie in dit verband het fotoboek *Uit voorraad leverbaar* (Van der Meer en Bouwman 2012). Deze tendens ondergraaft de kwaliteit van publieke ruimten. Meer dan nu dient de inrichting aan te sluiten bij de plaatselijke behoeften en zo te zijn ontworpen dat de lokale identiteit en herkenbaarheid wordt versterkt. Er is veel gevoel nodig voor historische nuances en ruimtelijke potenties van de plek.

10. Organiseer andere vormen van beheer en onderhoud

De teruglopende onderhoudsbudgetten, het over de jaren gewijzigde gebruik van het publieke domein, de vergrijzing en in sommige regio's de bevolkingskrimp vragen om een andere insteek ten aanzien van het beheer en onderhoud van publieke ruimte. Intensieve vormen van beheer zullen meer dan nu plaats moeten maken voor extensieve ('natuurlijke') vormen van beheer, medebeer en zelfbeheer.

Bronnen

Heer, M. de (2011) Het park van de toekomst. Wageningen: Alterra.

Meer, H. van der en Ole Bouman (2012) *Uit voorraad leverbaar*. Utrecht: YdocPublishing en Paradox.

Meyer, H. e.a. (2006) Het ontwerp van de openbare ruimte. De kern van de stedenbouw in het perspectief van de eenentwintigste eeuw. Deel 2. Amsterdam: SUN.

Over de auteurs

Auteurs

Radboud Engbersen

Radboud Engbersen studeerde Sociologie en Algemene Literatuurwetenschap in Leiden en Utrecht. Momenteel is hij verbonden aan

Platform31. Eerder werkte hij bij het Instituut voor Geschiedenis en Cultuur van de Rijksuniversiteit Utrecht, het Nederlands Instituut voor Zorg en Welzijn (NIZW), MOVISIE en de SEV. Hij richt zich in zijn werk op grootstedelijke vraagstukken en vraagstukken van het platteland. Hij initieerde als programmaregisseur van de SEV het programma Publieke ruimte (2009-2012). Voor het Sociaal Platform Rotterdam schreef Radboud Engbersen het advies Het levende plein (2008). Als Lid van de Stedelijke Adviescommissie Multiculturele Stad Rotterdam (SAMS) (2002-2006) adviseerde hij over de sociale opgave van architectuur en stedenbouw in Rotterdam. Eerder werkte hij mee aan diverse publicaties over het belang van kindvriendelijke publieke ruimten, zoals Spelen in de stad, met Godfried Engbersen (2003) en Kom naar buiten! Thuis op Straat is er ook! met Karin Voogd (2005).

Oliver Thill

Oliver Thill is architect en directeur van Atelier Kempe Thill architects and planners. Het Rotterdamse bureau is opgericht in 2000 en heeft 20 medewerkers. Naast projecten in

Nederland wordt er momenteel ook gewerkt aan opgaven in België, Frankrijk, Duitsland, Oostenrijk, Marokko en Egypte. Het bureau houdt zich naast publieke bouwopdrachten en collectieve woningbouw bezig met de inrichting van publieke ruimten. Voorbeelden hiervan zijn het stadspodium op het Grotekerkplein in Rotterdam of de transformatie van het Harmoniepark in de binnenstad van Antwerpen. Atelier Kempe Thill is voor haar werk veelvuldig onderscheiden met onder andere de Duitse Bauwelt Award 2003, de Rotterdam-Maaskantprijs voor Jonge Architecten 2005 en de AM-NAi Prijs 2010. In 2011 is het bureau uitgeroepen tot 'Nederlandse architect van het jaar'. Oliver Thill geeft regelmatig lezingen in binnen- en buitenland en geeft les aan verschillende Nederlandse universiteiten en academies. Meer informatie is te vinden op: www.atelierkempethill.com

Hanneke Schreuders

Hanneke Schreuders werkt sinds 2009 als programmamedewerker bij Platform31. Zij werkt binnen het programma Wonen Sociaal aan verschil-

lende thema's zoals publieke ruimte, zelforganisatie van bewoners en huurderinspraak. Zij is vanaf het begin van het experiment Publieke ruimte betrokken. Hanneke schreuders bezocht en analyseerde acht experimentlocaties in het programma Where Life Swirls. Verder begeleidde ze onder andere het onderzoek 'Vier seizoenen in de Poptahof' en had een actieve rol in het Noord-Hollandse publieke ruimte programma 'Buitenruimte Binnenboord'. Hanneke Schreuders studeerde Sociologie en Stadsgeografie in Utrecht. Als student zette zij vanuit haar studentenvereniging samen met een woningcorporatie een project op met kinderen om de wijk leuker te maken. Dit project vormde de aanleiding voor oprichting van Stichting Move waarvan zij enige jaren directeur was. Deze stichting is nu in vijf steden actief.

Auteurs

Ruud Smeelen

Ruud Smeelen is architect. In 2006 is hij cum laude, met onderscheiding en onder Belvedere afgestudeerd aan de TU Delft. Zijn afstudeerwerk is daarbij nationaal gewaardeerd met de Archiprix. Sinds acht jaar werkt hij als project-

leider voor Atelier Kempe Thill – architects and planners. Momenteel wordt onder zijn leiding een innovatief en CO2 neutraal onderzoekscentrum voor geavanceerde energietechnieken op het wetenschapspark Waterschei te Genk ontwikkeld. Eerder werk behelst onder andere collectieve woningbouw, publieke bouwwerken en meer landschappelijke interventies. De beoogde benadering blijft daarbij gelijk; een sterk geloof in integraal ontwerp vanuit een multidisciplinaire benadering.

Mede-auteurs

Nanne Boonstra

Nanne Boonstra is hoofd onderzoek bij Stichting De Verre Bergen. In de periode 2002-2011 was hij als senior onderzoeker werkzaam bij het Verwey-Jonker Instituut in Utrecht. Daarvoor was hij vijf jaar werkzaam aan de bijzondere leerstoel samenlevingsopbouw van prof. dr. Jan Willem Duyvendak (EUR). Hij heeft zich vrijwel onafgebroken beziggehouden met grootstedelijke vraagstukken op het terrein van

wijkgericht werken, lokaal sociaal beleid, leefbaarheid en maatschappelijke waarde van sport. Nanne Boonstra schreef over deze onderwerpen verschillende publicaties, waaronder Omstreden ruimte, over de organisatie van veiligheid en spontaniteit met H. Boutellier en M. Ham (2009).

Thecla van Dijk

Na afronding van de opleiding Stedelijk Architectuur aan de Hogeschool voor de Kunsten Utrecht is Thecla van Dijk sinds 2002 werkzaam bij OKRA landschapsarchitecten. In deze periode heeft zij de opleiding stadsociologie gevolgd en afgerond aan de Universiteit van Amsterdam met een onderzoek naar de invloed van de globaliseringstendens op de inrichting van het publiek domein. Bij OKRA is zij zich in de loop van de tijd gaan richten op complexe opgaven, waarbij het

snijvlak tussen sociologie en ruimtelijke vormgeving als haar specifieke inbreng kan worden gezien. Als projectleider heeft zij zowel projecten gedaan met een sterk sociologisch karakter, zoals een onderzoek naar multiculturele ontmoetingsplekken in opdracht van de provincie Utrecht, als ook binnenstedelijke inrichtingsprojecten zoals het opstellen van een beeldkwaliteitsplan voor het centrum van Rotterdam en de uitwerking daarvan tot inrichtingsniveau.

Mede-auteurs

Gwen van Eijk

Gwen van Eijk is stadsociologe en criminologe en werkt als onderzoeker en universitair docent aan de afdeling Criminologie van de Universiteit Leiden. In 2010 promoveerde zij cum laude op een proefschrift over buurtsamenstelling en sociale netwerken. In 2009-2010 deed zij in het kader van programma Publieke ruimte van de SEV en in opdracht van projectorganisatie Poptahof onderzoek naar publieke ruimten

in vernieuwingsbuurt Poptahof in Delft; De vier seizoenen van de Poptahof, Ontmoetingen in de publieke ruimte (2010). Momenteel houdt zij zich bezig met sociale controle en veiligheidsbeleving in gemengde stadsbuurten.

Lia Karsten

Lia Karsten is associate professor aan de Universiteit van Amsterdam. Zij is verbonden aan de onderzoeksgroep Urban Geographies en is daarnaast gevestigd als zelfstandig onderzoeker/adviseur. Belangrijke onderzoeksthema's zijn: opgroeien in de stad, stedelijk georiënteerde gezinshuishoudens en het gebruik van de openbare ruimte. In 2011 is ze als visiting professor verbonden geweest aan de City University of New York.

Lia Karsten heeft vele publicaties op haar naam staan en heeft samengewerkt met een groot aantal onderzoekers en experts. Zie verder:

<http://home.medewerker.uva.nl/c.j.m.karsten>.

Viviane Ooms

Viviane Ooms is als verkeerskundig ontwerper werkzaam bij de dienst Stedenbouw en Volkshuisvesting (dS+V) van de gemeente Rotterdam. Na een stedenbouwkundige studie werd Verkeerskunde haar specialisatie. Als verkeerskundig ontwerper probeert zij steeds een brug te slaan tussen stedenbouw, landschap en verkeer. De afgelopen jaren werkte ze veel voor de deelgemeente Feijenoord; daar

liggen veel opgaven sinds de Kop van Zuid is gerealiseerd. Andere projecten waar ze aan meewerkte waren de tweede Maasvlakte, Buitenruimtevisie Rotterdam en Parkstad fase 2. Haar uitgangspunt: vanuit de verkeerskunde is een publieke ruimte heel goed te duiden door verplaatsingspatronen en motieven en deze te plaatsen in de context van de wijk, stad of het landschap. Het levert een analytische zoektocht op naar de plaatsen waar een of meerdere schaalniveaus samenkomen.

Maaïke Poppegaai

Maaïke Poppegaai is stadsgeograaf en werkt als freelance onderzoeker, consultant en placemaker. Sinds het afronden van de master Metropolitan Studies aan de Universiteit van Amsterdam en Freie Universität Berlin, heeft zij gewerkt met gemeenten, woningbouwcorporaties, culturele organisaties en architectenbureaus. Ze werkt als kwartiermaker voor Broedstraten en was als interventionista verbonden

aan Partizan Publiik. Haar expertise is niet alleen het analyseren van stadsdynamiek en haar potenties, maar in het bijzonder het vertalen van deze bevindingen in concrete interventies. Voor de SEV schreef ze, samen met Robert Kloosterman, de studie ZZP'ers zichtbaar gemaakt, Nieuwe invulling plinten Krugerplein (2010).